

Wojciech Kujawa

(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

MATERIAŁY DOTYCZĄCE IRANU I JEGO OBYWATELI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ W ZASOBIE ARCHIWALNYM INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ. REKONESANS BADAWCZY

Polska od wieków utrzymywała stosunki dyplomatyczne z Iranem (Persją)¹. Ich początek datuje się od 1474 r., kiedy król Kazimierz Jagiellończyk przyjął poselstwo perskie. Po I wojnie światowej, w 1919 r., Iran (Persja) uznał niepodległość państwa polskiego². Oba kraje 19 marca 1927 r. podpisały traktat o przyjaźni, a w październiku następnego roku nawiązano stosunki dyplomatyczne na szczeblu poselstw³. W okresie międzywojennym w Iranie działały Konsulat RP w Tebrizie (1928–1931) i Poselstwo RP w Teheranie (1929–1939), którego kompetencja terytorialna obejmowała także Irak i Afganistan⁴. W czasie II wojny światowej Iran utrzymywał stosunki z Rządem RP na Uchodźstwie. W 1942 r. w jego granicach znalazła się armia gen. Andersa (wraz z ludnością cywilną). Irańczycy z serdecznością przyjęli polskich obywateli i oferowali pomoc⁵, np. w Isfahanie zorganizowano około 20 szkół z internatami dla przeszło 2500

---

¹ W 1935 r. doszło do zmiany nazwy z Cesarstwa Persji na Cesarstwo Iranu, a w 1979 r. – na Islamska Republika Iranu.

² Warto podkreślić, że Iran (Persja) nigdy nie uznał rozbiorów Polski.

³ Wymiana przedstawicieli dyplomatycznych nastąpiła w 1925 r., a więc jeszcze przed oficjalnym nawiązaniem stosunków.

⁴ *Stosunki dyplomatyczne Polski 1944–1979. Informator*, t. V: *Afryka i Bliski Wschód*, Warszawa 1982, s. 131.

⁵ Na temat exodusu zob. m.in.: *Polacy w Iranie 1942–1945*, t. 1: *Antologia*, oprac. i red. A.K. Kunert, A. Przewoźnik, R.E. Stolarski, Warszawa 2002; P. Żaroń, *Armia Polska w ZSRR, na Bliskim i Środkowym*

polskich dzieci. Uznanie dla rządu londyńskiego Iran wypowiedział latem 1945 r. Ambasador Iranu w Moskwie powiadomił wówczas przedstawiciela Londynu o uznaniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. W tym samym roku nawiązano stosunki między oboma krajami na szczeblu poselstw, które 24 maja 1962 r. podniesiono do rangi ambasad⁶. W kolejnych dwóch dekadach między krajami utrzymywały się dobre stosunki, o czym świadczą liczne wizyty dyplomatyczne oraz wiele podpisanych umów, w tym handlowych. Po rewolucji islamskiej w 1979 r. Polska uznała nowe władze, aczkolwiek trudności polityczne i gospodarcze obu państw osłabiły dotychczasowe wzajemne zainteresowanie⁷.

Stosunki dyplomatyczne i kulturalne oraz prowadzenie wymiany handlowej wymagały zaangażowania aparatu bezpieczeństwa w celu ochrony interesów Polski i jej obywateli. Pochodną tego zaangażowania jest wytworzona dokumentacja, obecnie przechowywana w Instytucie Pamięci Narodowej. Mimo że materiały dotyczące Iranu i jego obywateli zachowały się niekiedy fragmentarycznie, a zawarte w nich informacje często są niekompletne lub zdawkowe, ukazują one kierunki działań służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych. Wbrew odległości dzielącej oba państwa i różnic ustrojowych czy społecznych Iran cieszył się dużym zainteresowaniem Polski i jej służb. Uwidacznia się to także w zagadnieniach poruszanych w źródłach, a były one bardzo zróżnicowane. Dokumenty przechowywane w IPN są zatem nie tylko ważne dla badaczy aparatu bezpieczeństwa, ale mogą być także istotne dla odtwarzania stosunków polsko-irańskich i historii tego bliskowschodniego kraju. Najlepszym tego dowodem jest dokumentacja wytworzona w związku z przyjazdami pary cesarskiej do Polski. Na jej podstawie bez problemu można zrekonstruować przebieg wizyt czy poruszane tematy podczas rozmów na najwyższym szczeblu.

Wielorakość kwestii, które znalazły się w źródłach, spowodowała, że artykuł podzielono na trzy działy. W pierwszym pokrótce omówiono typowe dokumenty i działania polskiego kontrwywiadu wobec Ambasady Cesarstwa Iranu w Polsce i jego pracowników. Warto zauważyć, że dokumentacja inwigilacji tej placówki dyplomatycznej kończy się na 1968 r. Nie odnaleziono materiałów wskazujących na dalsze prowadzenie sprawy, a z pewnością miało to miejsce. W Archiwum IPN znajdują się natomiast materiały z obserwacji poszczególnych przedstawicieli dyplomatycznych, które miały miejsce w latach

Wschodzie, Warszawa 1981; A. Przewoźnik, *Polskie cmentarze wojenne w Iranie*, Warszawa 2012; I. Beaupré-Stankiewicz, D. Waszczuk-Kamieniecka, J. Lewicka-Howells, *Isfahan – miasto polskich dzieci*, Londyn 1988; A. Chibowski, *Kapłańska odyseja ks. Michala Wilniewczyca – sybiraka, kapelana w armii gen. Andersa, opiekuna duchowego polskich sierot w Persji i Nowej Zelandii*, Ząbki 2012; I. Sikorska, *Od śniegu do słońca*, Lublin 2010; A. Filipczak-Puchalska, *Moje tułaczę wspomnienia: Syberia, Iran, Afryka 1941–1946*, Szczecin 2003; M. Ney-Krwawicz, „Polak w Iranie” o młodych i najmłodszych uchodźcach polskich z ZSRR w Iranie w latach 1942–1944, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 1, s. 85–110; K. Błażejewski, *Z ziemi perskiej do Polski*, „Express Bydgoski”, 3 IV 2015 r., s. M16–M17; E. Dunin-Wilczyńska, *Polskie szkolnictwo i oświata na Środkowym Wschodzie podczas II wojny światowej*, „Nowa Szkoła” 2015, nr 4, s. 44–52; S. Kalbarczyk, *Z ziemi sowieckiej do perskiej*, „Pamięć.pl” 2016, nr 7–8, s. 28–33.

⁶ *Stosunki dyplomatyczne Polski 1918–2009. Informator*, t. IV: *Afryka i Bliski Wschód*, red. K. Szczepanik, A. Herman-Lukasik, B. Janicka, Warszawa 2010, s. 103.

⁷ K. Brudzińska, A. Gradziuk, Ł. Kulesa, P. Sasnal, D. Wnukowski, *Kierunek Iran! Stosunki polsko-irańskie i możliwości ich rozwoju*, Warszawa 2014, s. 9, https://www.pism.pl/files/?id_plik=17711 (dostęp 9 VIII 2016 r.).

siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. W drugiej części skupiono się na wizytach dyplomatycznych obu stron zarówno w Polsce, jak i w Iranie. Ostatni dział dotyczy sytuacji w Iranie i obejmuje wiele różnych zagadnień. Z tego też powodu jest on najobszerniejszy, lecz najmniej jednorodny. Wskazano w nim na stosunkowo nieliczne materiały na temat Ambasady PRL w Teheranie i działań wywiadowczych i kontrwywiadowczych polskich służb. Najwięcej jednak miejsca poświęcono dokumentacji dotyczącej sytuacji wewnętrznej i polityki zagranicznej Teheranu. Iran w XX w. był areną wielu istotnych wydarzeń politycznych, w które angażowały się światowe mocarstwa i które wpływały na zmianę układu sił na Bliskim Wschodzie, a tym samym uderzały w żywotne interesy jednej ze stron globalnego konfliktu. Przykładem na to niech będzie udział w 1953 r. amerykańskich i brytyjskich sił w obaleniu premiera Mosaddegha i przywróceniu szacha na tron. Z tego też względu każda zmiana w tym kraju była gruntownie analizowana w Warszawie.

I. IRAŃCZYCY W POLSCE

Powojenne dokumenty dotyczące obywateli Iranu w Polsce Ludowej są niezwykle skromne. Sięgają one 1946 r. i dotyczą kwestii przyznania (lub odmów) dla nich wiz⁸. Materiały zawierają kwestionariusze i fotografie paszportowe, podania o przyznanie wizy, formularze wizowe, korespondencję i inną dokumentację powstałą w wyniku czynności urzędowych. Na początku lat pięćdziesiątych sporządzono wykaz obywateli irańskich prawdopodobnie zarejestrowanych w Biurze Rejestracji Cudzoziemców, którzy mieli na stałe przebywać w Polsce. Zamieszczono w nim zaledwie dwadzieścia nazwisk wraz z danymi osobowymi oraz miejscem pracy i zamieszkania. Skąpość materiału źródłowego uniemożliwia, niestety, ustalenie, czy spis ten jest kompletny⁹.

Ambasada Cesarstwa Iranu w Warszawie

Dużo więcej materiałów przynosi działalność polskich służb kontrwywiadowczych. Jednym z ich podstawowych działań była inwigilacja placówek dyplomatycznych funkcjonujących w Polsce, a także ich pracowników. Na podstawie Instrukcji przewodniczącego KdsBP nr 03/55 z 11 marca 1955 r. o zasadach prowadzenia rozpracowania agenturalnego i ewidencji operacyjnej w organach bezpieczeństwa PRL w celu kontrolowania m.in. zachodnich przedstawicielstw dyplomatycznych zakładano teczki obiekt-

⁸ AIPN, 2496/39; AIPN, 2496/28.

⁹ AIPN, 1550/2611, Wykaz obywateli irańskich, b.d., b.p. Kwestię pobytu obywatela Iranu w PRL bez ważnej wizy, aczkolwiek w dużo późniejszym okresie, bo w 1981 r., porusza pismo kierownika Wydziału Konsularnego Ambasady PRL w Teheranie Janusza Mazurka z 14 V 1981 r. Zob. AIPN, 1594/729, k. 26–27. Sprawy wizowe w latach 1974–1985 czy posługiwanie się po 1979 r. przez obywateli Iranu różnymi wzorami paszportów są poruszane w materiałach zgromadzonych w teczce AIPN, 1594/551. Z kolei jednostka AIPN, 1098/13, t. 386 zawiera projekt porozumienia między PRL a Iranem z 1986 r. w sprawie opieki konsularnej nad obywatelami jednego państwa przebywającymi na terytorium państwa drugiego. Sprawy obywateli Iranu w Polsce, np. zezwolenia na stały pobyt w kraju czy na kupno nieruchomości, poruszają dokumenty m.in. w teczkach: AIPN, 1121/98, t. 24; AIPN, 1594/703; AIPN, 1594/719; AIPN, 1594/841; AIPN, 1596/42; AIPN, 1596/262; AIPN, 1596/291; AIPN, 1596/294; AIPN, 1596/312; AIPN, 1596/316–318; AIPN, 1596/1020.

towe i zagadnieniowe¹⁰. Materiały w nich zgromadzone wykorzystywano do „analizy charakteru przestępczej działalności wrogich elementów, do prawidłowego określania treści i sposobów przeprowadzenia najbardziej skutecznych przedsięwzięć agenturalno-operacyjnych, zapewniających wykrycie, zapobieżenie i zlikwidowanie w porę wrogiej działalności na konkretnych obiektach lub w dziedzinie określonych zagadnień”¹¹. W ramach teczek obiektowych i zagadnieniowych nie rozpracowywano ani nie rejestrowano konkretnych osób. Czyniono to w ramach spraw operacyjnych: agenturalnej, agenturalnego sprawdzenia oraz ewidencyjno-obszerniczej.

Nowy podział spraw wprowadziła Instrukcja ministra spraw wewnętrznych nr 03/60 z 2 lipca 1960 r. o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa. Zmieniono w niej nazwy spraw operacyjnych na sprawę rozpracowania operacyjnego, sprawę operacyjnego sprawdzenia i sprawę obserwacji operacyjnej (zachowano przy tym zasady ich wszczynania, znane z wcześniejszych normatywów). Co ważniejsze, dokument wprowadził nową kategorię spraw – obiektowe. Zakładano je na instytucje, „których rzeczywisty charakter cechuje wrogość do Polski Ludowej”. W ramach spraw obiektowych kontrolowano całokształt działalności tych organizacji i ich pracowników, szczególnie „w zakresie styków z obywatelami”. Do nieprzyjaznych instytucji zaliczono także placówki dyplomatyczne państw zza żelaznej kurtyny¹². Zasady inwigilowania przedstawicielstw dyplomatycznych i ich pracowników nieco zmodyfikowała Instrukcja ministra spraw wewnętrznych o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych z 1 lutego 1970 r. Najważniejszą zmianą jest zastąpienie sprawy obserwacji operacyjnej przez kwestionariusz ewidencyjny¹³. Od tej chwili przedstawicielstwa dyplomatyczne inwigilowano w ramach sprawy obiektowej (prowadzonej ciągle), a na ich pracowników wszczynano sprawę operacyjnego sprawdzenia, sprawę operacyjnego rozpracowania lub kwestionariusz ewidencyjny – zazwyczaj na okres pobytu dyplomaty na terenie PRL¹⁴.

Kontrolę operacyjną rozpostarto także nad Poselstwem, a następnie (od 1962 r.) Ambasadą Iranu w Warszawie. Prowadzonej sprawie obiektowej nadano krypt. „Sparta”. W zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej zachowały się jej cztery tomy o sygnaturze IPN BU 00231/303. Zgromadzono w niej dokumenty z lat 1951–1968. Analiza materiałów wskazuje, że w jednostkach archiwalnych zebrano dokumenty różnych spraw dotyczących zarówno ambasady, jak i jej pracowników. Znajdują się w niej np. pisma o złożeniu w archiwum spraw ewidencyjno-obszerniczych, a te, jak już

¹⁰ P. Pleskot, *Dyplomata, czyli szpieg. Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie 1956–1989*, cz. 1: *Generalia*, Warszawa 2013, s. 210–211.

¹¹ *Instrukcja przewodniczącego KdsBP nr 03/55 z 11 marca 1955 r. o zasadach prowadzenia rozpracowania agenturalnego i ewidencji operacyjnej w organach bezpieczeństwa PRL* [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004, s. 63.

¹² K. Persak, *Sprawa Henryka Hollanda*, Warszawa 2006, s. 70; *Instrukcja ministra spraw wewnętrznych nr 03/60 z 2 lipca 1960 r. o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 114. „Bezpieka” prowadziła także sprawę obiektową krypt. „Zenit” dotyczącą placówek państw socjalistycznych. Jej zmikrofilmowane 29 tomów można odnaleźć w AIPN, 003188/34.

¹³ *Instrukcja ministra spraw wewnętrznych o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych z 1 lutego 1970 r.* [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 135–137.

¹⁴ P. Pleskot, *Dyplomata...*, s. 210.

wspomniano, z reguły zakładano na poszczególne osoby. Włączono do niej także dokumenty sprawy ewidencyjno-obszaryjnej¹⁵ krypt. „Tygrys”, prowadzonej przynajmniej od lat pięćdziesiątych na Poselstwo Iranu w Warszawie¹⁶. Brakuje natomiast charakterystycznych dla spraw obiektowych dokumentów o rozpoczęciu (lub przekwalifikowaniu) sprawy krypt. „Sparta”, planów pracy i sprawozdań z ich realizacji, a także wniosku o zakończenie inwigilacji placówki dyplomatycznej i złożenie materiałów w archiwum Biura „C” MSW. W tomie pierwszym zebrano zatem dokumenty dotyczące inwigilacji poselstwa i obywateli irańskich w latach pięćdziesiątych. Dokumentem rozpoczynającym tę jednostkę jest niedatowany wykaz personelu przedstawicielstwa w Warszawie, którego kierownikiem był wówczas Ismail Medjdi¹⁷. W związku z tym, że 16 sierpnia 1951 r. rozpoczął on urzędowanie w Warszawie, można założyć, że dokument ten pochodzi z początku lat pięćdziesiątych, tym bardziej że kolejny zgromadzony w teczce nosi datę 28 listopada 1952 r.

Znaczną część tomu pierwszego zajmują materiały operacyjne. Niekiedy są to jedynie lakoniczne wnioski o złożenie sprawy do archiwum czy pokwitowania odbioru teczki przesyłanej między wydziałami¹⁸. Jednakże często jest to jedyny ślad działań operacyjnych i inwigilacji konkretnych osób, np. polskiego personelu placówki: pokojówki Pauliny Stawiarz czy zatrudnionych w kancelarii Jerzego Żółtowskiego, Zofii Mańkowskiej i Krystyny Siemińskiej.

Podobną funkcję pełnią także zlecenia składane przez poszczególne jednostki „bezpiki” na kontrolę korespondencji lub obserwację obywateli Iranu. Dzięki tym dokumentom wiemy, że przynajmniej od 1955 r. stosowano perlustrację korespondencji. W tym roku naczelnik Wydziału VIII Departamentu II KdsBP zwrócił się do naczelnika Wydziału VII Departamentu IX KdsBP z prośbą o opracowywanie do odwołania materiałów zagranicznych przychodzących do ambasady i wychodzących z niej oraz przesyłanie ich fotokopii do Wydziału VIII¹⁹.

Najwięcej jednak dokumentów wytworzyło Biuro „B” z obserwacji zarówno pracowników²⁰, jak i budynku samego przedstawicielstwa przy ul. Raszyńskiej 54. Nadano mu krypt. „R-54” (a potem „Tygrys”). W jednostce zgromadzono komunikaty z obserwacji czynionej od listopada 1954 r. do kwietnia 1956 r. Odnotowywano osoby wchodzące do

¹⁵ W 1961 r. jest już sprawą obiektową. Przekwalifikowano ją prawdopodobnie po wprowadzeniu instrukcji z 1960 r.

¹⁶ W lipcu 1954 r. referent Sekcji 5 Wydziału VII Departamentu I MBP zwrócił się do naczelnika Wydziału VII Departamentu I MBP z prośbą o przekazanie do archiwum materiałów z rozpracowania poselstwa Iranu, które nie nadawały się do operacyjnego wykorzystania. Były to dokumenty dotyczące byłych polskich pracowników oraz rozpracowania wstępne kontaktów dyplomatów irańskich. AIPN, 01453/12, Pismo referenta Sekcji 5 Wydziału VII Departamentu I MBP do naczelnika Wydziału VII Departamentu I MBP, 5 VII 1954 r., k. 4.

¹⁷ Listę tę wielokrotnie aktualizowano.

¹⁸ Zob. np. AIPN, 00231/303, t. 1, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału VIII Departamentu II MSW do Biura Ewidencji Operacyjnej MSW, 8 IX 1958 r., k. 102. W piśmie tym przekazywano do archiwum materiały sprawy ewidencyjno-obszaryjnej nr 1722 dotyczącej byłego posła Iranu w Warszawie Fahimiego Bagiera (pełnił tę funkcję w latach 1956–1958).

¹⁹ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału VIII Departamentu II KdsBP do naczelnika Wydziału VII Departamentu IX KdsBP z prośbą o opracowywanie materiałów zagranicznych przychodzących i wychodzących z ambasady, 1955 r., k. 66.

²⁰ Śledzony był np. Władysław Moes, pracownik kancelarii poselstwa.

poselstwa i sporządzano notatki na ich temat. Obserwacją objęto również pracowników ambasady. W marcu 1966 r. mjr J. Ćwiek, dowódca Batalionu Specjalnego Komendy MO m.st. Warszawy, pisał do naczelnika Wydziału II Biura „B” MSW płk. W. Waliniowskiego: „Zgodnie z waszym zadaniem funkcjonariusze MO prowadzili obserwację ww. placówki i na tę okoliczność składali notatki służbowe z analizy, z których wynika, że ambasada Iranu do innych placówek jest małą i nie przejawia większej działalności [...]. Ambasador Iranu ps. «Sokół» jest człowiekiem spokojnym, zrównoważonym. Większość czasu przebywa w ambasadzie bądź w miejscu zamieszkania [...]. Attaché ambasady ps. «Hodża» – wymieniony podobnie postępuje jak «Sokół» [...]. Attaché ambasady ps. «Szyjta» [sic!] jest dość ruchliwym, o nieokreślonych godzinach pracy. Do ambasady przyjeżdża około godziny 10.00, wyjeżdża około 12.00–13.00, jednak w międzyczasie notowane są wyjazdy w miasto [...]. Reasumując powyższe, wnioskujemy, że na uwagę operacyjną zasługuje z figurantów zatrudnionych w tej placówce – «Szyjta», szczególnie jego ruchy w godzinach wieczornych i nocnych”²¹. Drobiazgową „opieką” objęto attaché wojskowego Iranu w ZSRS Sourena Nasrottolaha, przebywającego w Polsce od 25 października do 5 listopada 1959 r. i od 19 do 25 września 1960 r. Podejrzewano go o działalność wywiadowczą, którą według SB prowadził wspólnie z attachatami Stanów Zjednoczonych, Francji i Turcji. Szczególnie miał się interesować produkcją rakiet i rozmieszczeniem ich wyrzutni. Przez cały pobyt w PRL mężczyzna był kontrolowany, m.in. poddano go obserwacji, w trakcie której wykonano szereg fotografii zarówno Nasrottolaha, jak i jego kontaktów. W aktach sprawy zachowały się liczne szczegółowe raporty z obserwacji, a także materiały z podsłuchu jego pokoju hotelowego. Podjęto także próby podstawienia mu agentury kobiecej, by – jak podkreślano – „udokumentować materiały kompromitujące”²².

Duże znaczenie, co znajduje odbicie w zachowanych materiałach, przywiązywano do kontroli polskiego personelu. Tom czwarty sprawy obiektowej zawiera kwestionariusze osobowe pracowników placówki dyplomatycznej (pokojówek, kierowców, pomocy domowych czy praczek), zdjęcia paszportowe, karty sprawdzeniowe E-15 oraz notatki na temat personelu ambasady. Zainteresowanie „bezpieki” wzbudzały także kontakty obywateli PRL z członkami delegacji irańskiej. Starano się ustalić charakter tych kontaktów, by przeciwdziałać ewentualnemu przekazywaniu informacji. Osoby takie można było także pozyskać do współpracy i zapewnić w ten sposób stały dopływ informacji. Szczególnie skupiano się tutaj na reprezentantkach płci pięknej utrzymujących nieformalne znajomości z przedstawicielami dyplomatycznymi Iranu. Próby werbunku podjęto np. w 1965 i 1968 r. W pierwszym przypadku oficer operacyjny Wydziału V Departamentu II MSW W. Lech zaproponował przeprowadzenie rozmowy operacyjnej z przyjaciółką wysokiego urzędnika placówki dyplomatycznej w celu „zebrania możliwie wyczerpujących informacji o figurancie, jak i osobach, które stykając się z nim, mogła poznać”, a także „zorientowania się w szansach ewentualnego pozyskania jej do współpracy i korzyściach stąd płynących”. Z planów tych jednak nic nie wyszło, a według

²¹ *Ibidem*, t. 3, Notatka dowódcy Batalionu Specjalnego K MO m.st. Warszawy mjr. J. Ćwieka z obserwacji ambasady Iranu, 26 III 1966 r., k. 213–214.

²² Liczne materiały z obserwacji zgromadzono w tomie drugim sprawy krypt. „Sparta”.

funkcjonariusza typowana osoba do współpracy się nie nadawała²³. Więcej materiałów, dotyczących aż czterech prób pozyskania przyjaciółek irańskich dyplomatów, pochodzi z 1968 r. Wszystkie przymiarki „bezpieki” zakończyły się niepowodzeniem. W notatce na temat jednej z kobiet napisano: „Jest kobietą inteligentną, o dużym wachlarzu zainteresowań i posiadanych wiadomości. Jest elegancka, ze skłonnościami do ekstrawagancji. Reprezentuje ciekawą urodę i może niewątpliwie wywierać duże wrażenie na mężczyznach. Jest świadomą, że może się podobać [...]. Nie przejawiała szczególnej chęci do informowania i w niedługim czasie można było zorientować się, że operacyjnie wykorzystać jej nie będzie można, co niedwuznacznie dała do zrozumienia, że obecna rozmowa dla niej nie należy do przyjemnych”²⁴.

W aktach zgromadzono także dokumenty administracyjne, np. telefonogramy informujące o przekroczeniach granicy przez irańskich dyplomatów, także tych jadących tranzytem do krajów ościennych²⁵. Stosunkowo liczne są krótkie, często kilkudzaniowe notatki MSZ. Dotyczą one działalności przedstawicielstwa dyplomatycznego, problemów, z jakimi się ono borykało (np. brak pomieszczenia na biuro, awarie oświetlenia) czy oficjalnych przyjęć urządzanych na terenie poselstwa, m.in. z okazji urodzin szacha 26 października²⁶. Niekiedy pomiędzy irańskim korpusem dyplomatycznym a polskimi pracownikami i wartownikami wybuchały nieporozumienia. Tych ostatnich oskarżano m.in. o bezpodstawne wchodzenie na teren placówki, zagładanie do okien i lekceważący stosunek wobec posła Ismaila Medjdiego.

W 1985 r. ambasada Iranu została wciągnięta w sprawę kryminalną. Zwróciła się do niej anonimowa osoba z propozycją sprzedaży dokumentacji projektowej mostu przygotowywanego przez Mostostal dla Iraku. W związku z tym „bezpieka” w latach 1985–1988 prowadziła sprawę operacyjnego sprawdzenia krypt. „Satural”. Dokumentacja podejmowanych w tym okresie działań operacyjnych zawiera teczka IPN BU 01228/1635.

Podobny charakter mają materiały z lat 1988–1989 zgromadzone w jednostce o sygnaturze IPN BU 1585/1955. Na tę liczącą zaledwie 30 kart teczkę składają się dokumenty na temat współpracy przedstawicielstwa Iranu z polskim Ministerstwem Spraw Wewnętrznych w zakresie bezpieczeństwa. Dotyczą one czterech kwestii: skradzenia w lutym 1988 r. torby podręcznej attaché ambasady Kazemiu Mosaffie Tehraniemu, a w listopadzie tego roku kradzieży jego samochodu (w obu przypadkach nie wykryto sprawców), zdarzenia drogowego z udziałem m.in. attaché ambasady Hadiego Paksere-

²³ *Ibidem*, Prośba oficera operacyjnego Wydziału V Departamentu II MSW ppor. W. Lecha o zezwolenie na przeprowadzenie rozmowy, 18 VIII 1965 r., k. 191; *ibidem*, Notatka oficera operacyjnego Wydziału V Departamentu II MSW ppor. W. Lecha z rozmowy przeprowadzonej 26 sierpnia w K MO m.st. Warszawy, 6 IX 1965 r., k. 185. Karty w teście nie są ułożone chronologicznie.

²⁴ *Ibidem*, Notatka inspektora Wydziału V Departamentu II MSW ppor. T. Wieczorkowskiego, 25 VII 1968 r., k. 311–313.

²⁵ W aktach znajdują się też prośby o wydanie wiz zarówno pobytowych, jak i tranzytowych irańskim urzędnikom i dyplomatom przekraczającym granicę Polski.

²⁶ W 1954 r. uroczystość przełożono o trzy dni z uwagi na zaginięcie samolotu brata szacha Alego Rezy Pahlawiego. W pierwszych dniach listopada poseł Ismail Medjdi poinformował polski MSZ o odnalezieniu szczątków maszyny i ciała pasażerów. W związku z tym w poselstwie wystawiono księgę kondolencyjną. AIPN, 00231/303, t. 1, Wykaz rozmów przeprowadzonych z przedstawicielami państw obcych w protokole dyplomatycznym, 4 XII 1954 r., k. 55.

shtego, a także reakcji po przesłaniu ajatollaha Chomeiniego²⁷ z 14 lutego 1989 r. potępiającego *Szatańskie wersety* i wzywające go do zabicia ich autora – Salmana Rushdiego²⁸. W teczce zachowało się m.in. pismo Polskiej Ligi Praw Człowieka²⁹ z 24 lutego 1989 r. oraz nota ambasady dotycząca pogroźek, jakie telefonicznie kierowano do ambasady w związku ze sprawą S. Rushdiego.

Przedstawiciele Iranu w Polsce

Kontrolą operacyjną obejmowano także dyplomatów akredytowanych w PRL³⁰. W momencie rozpoczęcia pracy na terytorium Polski „bezpieka” zakładała sprawy operacyjne, w których gromadzono dokumenty zarówno na nich, jak i ich rodziny. Inwigilację kończono w chwili opuszczenia przez nich PRL, a wytworzone materiały kierowano do Biura „C” MSW. Departament I MBP, a potem Departament II MSW zobligowany był do zakładania ściśle określonych kategorii spraw na ambasadorów i osoby zajmujące z punktu widzenia SB stanowiska mogące mieć charakter wywiadowczy: sekretarzy, radców, kierowników pionów. W praktyce założenie to często nie było realizowane³¹. Tak też rzecz się przedstawiała w przypadku ambasadorów Iranu. Na przykład na ambasadorów Homyouna Samiego i Alego Akbara Forouhandeha prowadzono sprawy obserwacji operacyjnej, a na ambasadorów Zoltana Osseina Vakili Sanandaja oraz Abolfazla Rahnama Hazaveiego, Akbara Daraiego – zaledwie kwestionariusze ewidencyjne. Na pozostały personel powinny, przynajmniej w teorii, zostać założone kwestionariusze ewidencyjne.

²⁷ Ruhollah Chomeini (1902–1989), szyicki duchowny, polityk, przywódca rewolucji islamskiej. W 1963 r. sprzeciwił się polityce szacha, zmuszony do opuszczenia kraju udał się do Turcji, Iraku i Francji, powrócił do Iranu (I II 1979), Najwyższy Przywódca (1979–1989). Zob. np. <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/715789,Ajatollah-Chomeini-pchnal-islam-przeciwko-Zachodowi> (dostęp 22 VIII 2016 r.); R. Czulda, *Iran 1925–2014. Od Pahlawich do Rouhaniego*, Warszawa 2014, s. 245.

²⁸ Ajatollah Chomeini uznał *Szatańskie wersety* za bluźniercze dla islamu i 14 II 1989 r. ogłosił, że każdy muzułmanin ma obowiązek dążyć do śmierci S. Rushdiego oraz wszystkich, którzy przyczynili się do opublikowania książki. W wielu krajach odbyły się demonstracje przeciwko pisarzowi, w Japonii zasztyletowano jej tłumacza Hitoshiego Igarashiego, we Włoszech pchnięto nożem również tłumacza Ettore Capriolo, a w Norwegii postrzelono wydawcę Williama Nygaarda. Szerzej zob. *25 lat temu ajatollah Chomeini wydał fatwę na Salmana Rushdiego. Dlaczego?*, http://wyborcza.pl/1,75410,15453798,25_lat_temu_ajatollah_Chomeini_wydal_fatwe_na_Salmana.html (dostęp 22 VIII 2016 r.).

²⁹ Polska Liga Praw Człowieka – niezależna organizacja utworzona w 1986 r., występowała przeciwko samowolnym działaniom państwa, nietolerancji i wszelkim formom dyskryminacji religijnej lub rasowej. W grudniu tego roku została przyjęta do Międzynarodowej Federacji Praw Człowieka. T. Knap, *Polska Liga Praw Człowieka*, http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=T0-1415_Polska_Liga_Praw_Czlowieka (dostęp 11 I 2016 r.).

³⁰ Niezwykle ciekawy materiał ikonograficzny jest również w teczce AIPN, 024/128. Znajdują się w niej fotografie z rozpoczęcia oficjalnej misji posła Iranu w Polsce Fazollaha Nabile. Jednostka archiwalna zawiera sekwencje zdjęć z uroczystości składania listów uwierzytelniających w Belwederze przez posła w dniu 9 IX 1948 r. oraz kwiatów na Grobie Nieznanego Żołnierza dzień później.

³¹ P. Pleskot, *Dyplomata...*, s. 219. Na temat struktur prowadzących inwigilację dyplomatów zob. P. Pleskot, *Inwigilacja zachodnich dyplomatów w Warszawie (1956–1989). Schemat instytucjonalny [w:] Cudzoziemcy w Warszawie 1945–1989*, red. P. Pleskot, Warszawa 2012, s. 87–100.

Kryptonimy poszczególnych spraw zaczynały się na literę „S”. Do około połowy lat siedemdziesiątych każdy niepolski pracownik miał nadany indywidualny kryptonim, np. „Spryciarz”, „Spec”, „Spalony”. Później wywodziły się one od kryptonimu sprawy obiektowej – „Sparta”, do którego dodawano cyfrę w zależności od miejsca zajmowanego w hierarchii, a zatem ambasador miał kryptonim „Sparta 1”, sekretarz – „Sparta 2”, a np. szyfrant – „Sparta 6”. Najniżej stojące w hierarchii sprawy operacyjne – zakładane nawet na ambasadorów – oraz kryptonimy spraw wywodzące się od sprawy obiektowej wskazują, że przedstawicielstwo dyplomatyczne Iranu nie było postrzegane przez „bezpiekę” za ważne³². Nie wszystkie teczki zakładane na pracowników irańskiej ambasady przetrwały do dzisiaj. Te zaś, które zgromadzono w IPN, różnią się od siebie stopniem zachowania, a tym samym grubością. Zależy ona najczęściej od pełnionej funkcji, długości pobytu w Polsce, aktywności czy trybu życia dyplomaty. Trzeba tu jednak podkreślić, że ambasadorowie nie mają najbardziej obszernych jednostek archiwalnych. Najczęściej zakładano, że nie jest on pracownikiem wywiadu obcego państwa i skupiano się na niższych rangą pracownikach ambasady, których podejrzewano o działalność wywiadowczą. Dlatego teżteczka np. ambasadora Homyouna Samiego liczy zaledwie trzynaście kart. Najwięcej natomiast zachowało się dokumentów (choć w formie mikrofilmu) sprawy prowadzonej na posła Ismaila Medjdiego w Polsce w latach 1951–1955 – liczy ona 275 kart. Wśród innych spraw operacyjnych prowadzonych na przedstawicieli dyplomatycznych Iranu nie była ona jednak typowa. Przede wszystkim zaangażowanie „bezpieki” w inwigilację tego dyplomaty było zdecydowanie większe, tym bardziej że określano go jako zwolennika orientacji faszystowskiej i proamerykańskiej³³. Ogólny zarys działań aparatu represji ukazuje dziesięciostronicowa notatka informacyjna i plan operacyjnych przedsięwzięć z 14 listopada 1951 r. Do inwigilacji wykorzystywano cztery osobowe źródła informacji: „Maria”, „Elżbieta”, „Karaś”, „Żbik”, ale starano się ten stan powiększyć: „Informator «Maria» w doniesieniu z 16 VIII br. podaje, że Medjdi wyraził życzenie poznania jakiegoś towarzystwa do gry w bridge’a. Nasz informator «Elżbieta», wykorzystując tę okoliczność, poznała go z naszą inf[ormatorką] «Ewą» (kontakt z nią zawieszony – pracowała dwulicowo) i informatorką Wydz[iału] III «Glorię», lecz znajomości te nie dały perspektywy dłuższego utrzymywania kontaktu”. Planowano także zapoznać go z „odpowiednią informatorką”, spróbować pozyskać jego polskich przyjaciół, podesłać informatorkę do pracy w poselstwie w charakterze pokojówki itp.³⁴ Dzięki współpracownikom „bezpieka” uzyskała odciski kluczy do prywatnych pomieszczeń I. Medjdiego³⁵, a tym samym możliwość tajnego spenetrowania rezydencji posła lub placówki dyplomatycznej: „W związku z wyjazdem ministra za granicę powiedziałem, że będę musiał wejść na obiekt, ale przed tym trzeba będzie ułożyć tak sytuację, żeby

³² W najważniejszych ambasadach każdy niepolski pracownik, niezależnie od zajmowanego stanowiska, miał nadawany odrębny kryptonim, np. wg spisu z lat siedemdziesiątych każdy z pięćdziesięciu pracowników ambasady Zjednoczonego Królestwa miał indywidualny kryptonim zaczynający się na literę „B”. P. Pleskot, *Dyplomata...*, s. 221–222.

³³ AIPN, 01222/2670, Notatka naczelnika Wydziału VII Departamentu I MBP kpt. T. Diatłowickiego, 24 IX 1952 r., b.p.

³⁴ *Ibidem*, Notatka informacyjna i plan operacyjnych przedsięwzięć opracowany przez chor. M. Łobaczowskiego, 14 XI 1951 r., b.p.

³⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa chor. M. Łobaczowskiego, 14 V 1952 r., b.p.

nikogo z personelu nie było. Informator powiedział, iż pozostałej służbie da wolne i nie będziemy mieli żadnej przeszkody³⁶. „Bezpieka” zdecydowała się także przeciwdziałać zbyt dużemu gronu znajomych posła. Z tego powodu w maju 1952 r. opracowano Plan odciążenia kontaktów Medjdiego. Założono w nim, że z niektórymi osobami zostanie przeprowadzona na komisariacie MO rozmowa, w czasie której nakaże się, pod groźbą kary, zerwanie kontaktów z posłem Iranu. Groźby te miały różny wymiar, w zależności od charakteru utrzymywanej znajomości, np.: „Da się do zrozumienia, iż jeżeli kontaktu z dyplomatami nie zerwie, wyciągnie się w stosunku do niej odpowiednie wnioski” lub „W czasie rozmowy [...] ostrzeże się, iż jeżeli w przyszłości zauważy się u niej chęci odnowienia tych kontaktów, skieruje się ją do domu dla prostytutek. Weźmie się od niej zobowiązanie na piśmie³⁷. Ciągłe przesłuchiwanie osób utrzymujących kontakty z posłem było standardową czynnością. Efektem tego są liczne protokoły przesłuchań zgromadzone w aktach sprawy. W maju 1955 r. na Medjdiego założono sprawę ewidencyjno-obszerną, której prowadzenie zakończono w listopadzie tego roku w związku z opuszczeniem przez niego granic PRL.

Inne teczki pozostałe po sprawach prowadzonych na dyplomatów irańskich nie zawierają tak bogatej dokumentacji. Na początku jednostek archiwalnych oprócz dokumentów tzw. porządkowych, jak spis zawartości teczki, zazwyczaj umieszczano wniosek o założenie kwestionariusza ewidencyjnego, do którego dołączano zdjęcie. Po tym dokumencie znajdują się formularze osobowe dyplomatów i członków ich rodzin, które wypełniali oni w celu otrzymania legitymacji Ministerstwa Spraw Zagranicznych (najczęściej także ze zdjęciem). Natomiast w teczkach spraw obserwacji operacyjnej brakuje wniosków o ich założenie, a zatem po spisie zawartości teczki od razu znajdują się formularze. Po nich zamieszczano dokumenty z pracy operacyjnej i inwigilacji figuranta. Do najczęściej powtarzających się dokumentów w j.a. można zaliczyć charakterystyki figurantów czy meldunki operacyjne. Niekiedy w aktach znajdują się także kopie notatek MSZ ze spotkań z inwigilowanymi przedstawicielami irańskiej placówki. Najwięcej jednak miejsca zajmują notatki służbowe ze spotkań z tajnymi współpracownikami, których często pozyskiwano z polskiego personelu placówki dyplomatycznej lub rezydencji dyplomatów³⁸. Przekazywane SB informacje oraz zlecane im zadania mogą

³⁶ *Ibidem*, Notatka służbowa chor. M. Łobaczowskiego, b.d., b.p.

³⁷ *Ibidem*, Plan odciążenia kontaktów Medjdiego opracowany przez M. Łobaczowskiego, 19 V 1952 r., b.p.

³⁸ Na przykład TW ps. „Żak”, który w latach pięćdziesiątych był kierowcą w poselstwie Iranu. Zob. AIPN, 00170/46, Teczka personalna TW ps. „Żak”. Próbowano również pozyskać Marię Annę Korneć – pokojówkę w rezydencji ambasadora Iranu w Warszawie, tym bardziej że później wyszła za mąż za pracownika placówki. Rozmawiano z nią w 1977 r., kiedy ubiegała się o uzyskanie paszportu. Wtedy także rozpytywano ją o miejsce pracy, aczkolwiek nie uzyskano satysfakcjonujących odpowiedzi: „Rozmowę podtrzymuje tylko na tematy niezwiązane z jej osobą i pracą w ambasadzie. Wręcz nie chciała rozmawiać na temat jej współpracowników i pracy w ambasadzie. Pytana na temat osób, z którymi chce wyjechać bądź osób z nią zatrudnionych, odpowiada pytaniem: «Jaki to ma związek z otrzymaniem przez nią paszportu». W całej rozmowie ograniczała się do tego, by nie powiedzieć za wiele, a mówić tylko tyle, na ile to było niezbędne, by przyjęto od niej kwestionariusz paszportowy” (AIPN, 763/29648, Notatka por. A. Kota z rozmowy z Marią Anną Korneć, 13 VIII 1977 r., b.p.). We wrześniu 1979 r. ponownie przeprowadzono z nią rozmowy pozyskaniowe. O swoich kontaktach z SB poinformowała rodzinę, co spowodowało odstąpienie od dalszych spotkań (AIPN, 001043/2786). Należy dodać, że kobieta była obserwowana przez „bezpiekę”. W październiku 1977 r. Wydział V Departamentu II MSW zlecił jej

dostarczyć badaczowi wiadomości zarówno na temat sytuacji wewnętrznej w placówce dyplomatycznej, jak i kierunku działań prowadzonych przez kontrwywiad. Informatorzy donosili o bieżącej pracy figuranta, jego rozkładzie dnia, spotkaniach, wydawanych przyjęciach czy wyjazdach. Niekiedy wykonywali bardziej skomplikowane zadania. Na przykład 20 stycznia 1987 r. dyrektor „Biura „B” MSW płk Z. Daroszewski poinformował dyrektora Departamentu II MSW płk. J. Seredę o uzyskaniu oryginałów trzech kluczy do ambasady Iranu oraz do rezydencji ambasadora Hazaveiego krypt. „Sparta 1”, z których Wydział IX Departamentu II MSW wykonał duplikaty³⁹.

W aktach można także odnaleźć krótkie streszczenia rozmów telefonicznych prowadzonych z aparatów ambasady, na które założone były podsłuchy. Są to zazwyczaj kilkudzaniowe notatki oddające sens rozmowy. Należy jednak podkreślić, że większość tego typu dokumentacji została wybrakowana. Na przykład w aktach sprawy prowadzonej na ambasadora H. Samiego znajduje się informacja o dokumentach przeznaczonych do zniszczenia. Wśród nich jest 166 stron komunikatów z PT za okres od 5 października 1965 r. do 27 czerwca 1967 r.⁴⁰ Duże znaczenie przywiązywano do kontroli wyjazdów figurantów poza Warszawę. Owocem tego zainteresowania są sprawozdania jednostek zamiejscowych z pobytu na ich terenie zarówno przedstawicieli dyplomatycznych, jak i ich rodzin. Niekiedy w pokojach hotelowych przydzielanych figurantom montowano podsłuchy i ukrywano aparaty fotograficzne. Przykłady takiej dokumentacji zachowały się np. w aktach ambasadora Akbara Daraia⁴¹. W ten sposób oprócz kontroli figurantów realizowano także inny podstawowy cel – zbieranie materiałów kompromitujących. Najprostszym i najczęściej stosowanym sposobem pozyskania takich materiałów było wykorzystanie kontaktów figurantów, przede wszystkim z młodymi kobietami. W związku z tym w aktach niektórych spraw zachowały się spisy oraz charakterystyki osób, z którymi figurant utrzymywał kontakty zarówno zawodowe, jak i towarzyskie. Ostatnim dokumentem w jednostce archiwalnej jest najczęściej wniosek o zakończenie prowadzenia sprawy, ewentualnie wniosek o zniszczenie materiałów nieprzydatnych operacyjnie. Jako powód zaprzestania inwigilacji podawano wyjazd figuranta z Polski.

W zasobie IPN odnaleziono sprawy założone na następujących dyplomatów i ich rodziny: Ismail Medjdi, w latach 1951–1955 poseł⁴²; Homyoun Samii (krypt. „Spiker”), w latach 1965–1967 ambasador⁴³; Cyrus Behnam (krypt. „Spalony”), w latach 1966–1971 radca ambasady⁴⁴; Ali Akbar Forouhandeh (krypt. „Spiker 2”), w latach 1967–1969

---

obserwację, m.in. w związku z bliskim kontaktem Marii z pracownikiem irańskich służb specjalnych. Ponownie śledzono ją w marcu i kwietniu 1979 r. W obu przypadkach nadano jej ps. „Metresa”. Zob. AIPN, 01220/11, t. 175.

³⁹ AIPN, 0222/1339, Informacja dyrektora Biura „B” MSW płk. Z. Daroszewskiego, 20 I 1987 r., k. 33.

⁴⁰ AIPN, 0192/199, Odpis dokumentów wyłączonych ze sprawy obserwacji operacyjnej krypt. „Spiker” sporządzony przez inspektora Wydziału V Departamentu II MSW por. J. Sierżputowskiego, 24 VIII 1967 r., k. 38.

⁴¹ Inwigilowano także żonę (narodowości czeskiej) ambasadora, która „była podejrzewana o kontaktowanie czechosłowackich dysydentów z emigracją”. AIPN, 0204/1329, Notatka dotycząca byłego ambasadora Iranu, 12 XII 1980 r., k. 119.

⁴² AIPN, 01222/2670.

⁴³ AIPN, 0192/199; AIPN, 01178/453.

⁴⁴ AIPN, 0204/129.

ambasador⁴⁵; Vahid Madjdi (krypt. „Spryciarz”), w latach 1968–1972 II sekretarz ambasady⁴⁶; Fereydoun Diba (krypt. „Sportowiec”), w latach 1970–1974 ambasador⁴⁷; Davoud Morad Bassiri (krypt. „Spec”), w latach 1970–1973 attaché ambasady⁴⁸; Zoltan Ossein Vakili Sanandaji (krypt. „Sparta 1”), w latach 1974–1976 ambasador⁴⁹; Ahmad Farchtchi (krypt. „Sparta 6”), w latach 1974–1978 attaché-szyfrant ambasady i chargé d'affaires a.i.⁵⁰; Akbar Darai (krypt. „Sparta 1”), w latach 1976–1978 ambasador⁵¹; Ghadir Gholizadeh (krypt. „Sparta 5”), w 1982 r. chargé d'affaires a.i.⁵²; Mahmoud Akhondi Lavassani, w latach 1980–1982 attaché i chargé d'affaires a.i.⁵³; Fereidoon Razi (krypt. „Sparta 2”), w 1983 r. chargé d'affaires a.i., a następnie do 1988 r. I sekretarz ambasady⁵⁴; Abolfazl Rahnama Hazavei (krypt. „Sparta 1”), w latach 1983–1984 chargé d'affaires a.i., a w latach 1984–1989 ambasador⁵⁵; Daryoush Khamoutchi Seraj (krypt. „Sparta 2”), od 1988 r. urzędnik ambasady⁵⁶; Kazem Mosaffa Tehrani (krypt. „Sparta 7”), od 1988 r. attaché-szyfrant ambasady⁵⁷; Mehdi Zadeh Mahmoud (krypt. „Sparta 6”), od 1988 r. attaché ambasady⁵⁸; Hassan Hassani (krypt. „Sparta 10”), od 1988 r. III sekretarz ambasady⁵⁹; Kiomars Fotouhi Ghiyam (krypt. „Sparta 1”), od 1989 r. ambasador⁶⁰; Ali Akbar Dabiran, od 1989 r. II sekretarz ambasady⁶¹; Ali Golabi, od 1989 r. III sekretarz-attaché kulturalny ambasady⁶²; Ebrahimi Hossein, od 1989 r. urzędnik ambasady⁶³. Pewne informacje na temat personelu placówki przynosi Wykaz podstawowy personelu placówek dyplomatycznych w PRL, w którym wymieniono przedstawicieli dyplomatycznych wraz z nadanymi im kryptonimami⁶⁴.

W Instytucie znajduje się także jednostka, w której zgromadzono niektóre dokumenty z obserwacji figurantów z ambasady Iranu w latach 1986–1990⁶⁵. W teczce zgromadzono komunikaty Biura „B” MSW i terenowych wydziałów „B” WUSW w Krakowie, Gdańsku, Lublinie i Łodzi. Do raportu z Lublina dołączono trzy fotografie z pobytu attaché Iranu Paksereshta w muzeum na Majdanku. Dodatkowe materiały dotyczące inwigilacji obywateli Iranu można odnaleźć w spisie 01220/10, na który składają się jednostki zatytułowane „Materiały operacyjne przechowywane poza teczkami operacyjnymi

⁴⁵ AIPN, 0204/125.

⁴⁶ AIPN, 0204/144.

⁴⁷ AIPN, 01208/1231.

⁴⁸ AIPN, 0204/538.

⁴⁹ AIPN, 01208/2562.

⁵⁰ AIPN, 0204/1476.

⁵¹ AIPN, 0204/1329.

⁵² AIPN, 0204/1911.

⁵³ AIPN, 0222/1340.

⁵⁴ AIPN, 01228/1300.

⁵⁵ AIPN, 0222/1339.

⁵⁶ AIPN, 002394/552.

⁵⁷ AIPN, 003273/354; AIPN, 003274/372.

⁵⁸ AIPN, 003273/3201; AIPN, 003274/312.

⁵⁹ AIPN, 003273/377; AIPN, 003274/346.

⁶⁰ AIPN, 003273/497; AIPN, 003274/481.

⁶¹ AIPN, 003273/376; AIPN, 003274/345.

⁶² AIPN, 003273/259.

⁶³ AIPN, 003273/338.

⁶⁴ AIPN, 0657/4.

⁶⁵ AIPN, 01216/26.

dot. figurantów (cudzoziemców)”. Zazwyczaj są one niewielkie, nawet jednokartowe. Na przykład teczka IPN BU 01220/10, t. 58 zawiera zaledwie jeden dokument – charakterystykę za lata 1972–1973 attaché wojskowego Iranu w Moskwie płk. Azizollaha Zemoudeha (nadano mu krypt. „Spokojny”), przygotowaną przez Oddział Wojskowych Spraw Zagranicznych Sztabu Generalnego⁶⁶.

II. WIZYTY POLITYKÓW IRAŃSKICH W POLSCE I POLSKICH W IRANIE

Wyrazem dobrych stosunków między oboma państwami były liczne wizyty dyplomatyczne, przede wszystkim na szczeblu rządowym. Rozpoczęto je w 1957 r. od delegacji gospodarczej Iranu, która przeprowadziła rokowania handlowe. Zintensyfikowanie spotkań, i to na najwyższym szczeblu, nastąpiło od stycznia 1965 r., kiedy z wizytą w Iranie gościł minister spraw zagranicznych Adam Rapacki. Został on wówczas przyjęty przez szacha Mohammada Rezę Pahlawiego⁶⁷ oraz spotkał się z premierem Amirem Abbasem Howejdą⁶⁸ i przedstawicielami kilku irańskich resortów, w tym z ministrem spraw zagranicznych Abbasem Aramą. W maju tego roku w Polsce z kolei przebywała członkini rodziny cesarskiej – siostra szacha Aszraf Pahlavi⁶⁹, której towarzyszył wice-minister spraw zagranicznych Madżid Rahnema. Księżniczka została m.in. przyjęta przez przewodniczącego Rady Państwa Edwarda Ochaba i Zarząd Główny Ligi Kobiet. Najdonioślejsze wydarzenie miało jednak miejsce w następnym roku. Od 13 do 19 września 1966 r. na zaproszenie Edwarda Ochaba z wizytą w PRL przebywał szach Iranu wraz z towarzyszącymi mu osobistościami. Kolejna wizyta na najwyższym szczeblu miała miejsce w dniach 8–14 maja 1968 r. Tym razem polska delegacja na czele z przewodniczącym Rady Państwa Marianem Spychalskim przebywała w Teheranie. Po rozmowach z udziałem m.in. szacha oraz przedstawicieli rządowych podpisano umowę kulturalną. Do końca lat sześćdziesiątych do Polski przejeżdżali irańscy ministrowie: gospodarki narodowej Ali Naghi Alichani (21–25 maja 1969 r.) oraz kultury i sztuki Mahdrach Pahlbod (24–30 lipca 1969 r.). Z kolei od 6 do 16 grudnia 1969 r. w Iranie w ramach II polsko-irańskiej komisji gospodarczej przebywał minister handlu zagranicznego Janusz Burakiewicz. Wizyty dyplomatyczne w latach siedemdziesiątych rozpoczął pobyt w Teheranie delegacji rządowej z wicepremierem Kazimierzem Olszewskim. W następnym roku na zaproszenie premiera Piotra Jaroszewicza w Polsce przebywał premier Iranu

⁶⁶ AIPN, 01220/10, t. 58. Inne teczki dotyczące Irańczyków zob. AIPN, 01220/10, t. 1367; AIPN, 01220/10, t. 57; AIPN, 01220/10, t. 434.

⁶⁷ Mohammad Reza Pahlavi (1919–1980), polityk, szach Iranu. Przejął władzę w wyniku interwencji sowiecko-brytyjskiej (1941), chwilowo zdetronizowany (1953), przywrócony dzięki interwencji Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, autor głębokich reform modernizacyjnych i laicyzacyjnych kraju (1963), zwolennik współpracy z Zachodem, w wyniku rewolucji islamskiej pozbawiony władzy (1979), na emigracji (1979–1980). R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 246.

⁶⁸ Amir Abbas Howejsza (1919–1979), polityk, dyplomata. Wicepremier i minister finansów (1964–1965), premier Iranu (1965–1977), sekretarz generalny Nowej Partii Iranu (1965–1975) i Partii Odrodzenia (1975–1977), po wybuchu rewolucji skazany na karę śmierci i stracony. *Ibidem*, s. 245.

⁶⁹ Aszraf Pahlavi (1919–2016), bliźniacza siostra szacha Mohammada Rezy Pehlawiego, w 1977 r. przeżyła zamach na swoje życie, po rewolucji islamskiej na emigracji. Zob. W. Grimes, *Ashraf Pahlavi, Twin Sister of Iran's Last Shah, Dies at 96*, <http://www.nytimes.com/2016/01/08/world/middleeast/ashraf-pahlavi-sister-of-irans-last-shah-defender-and-diplomat-dies-at-96.html> (dostęp 22 VIII 2016 r.).

Amir Abbas Howejsa. Kolejne dwa spotkania dyplomatyczne odbyły się w Iranie: w 1973 r. w ramach I sesji polsko-irańskiego podkomitetu ds. współpracy przemysłowej wyjechał wiceminister handlu zagranicznego Ryszard Strzelecki, a w 1974 r. w Iranie przebywał minister kultury i sztuki Stanisław Wroński. Od 22 do 24 lutego z nieoficjalną wizytą w Polsce gościł kolejny członek rodu cesarskiego – książę Abdul Reza Pahlavi. W 1974 r. członkowie polskiego rządu trzykrotnie przebywali w Iranie: 23 lutego wiceminister spraw zagranicznych Jan Czapla, 25–29 maja wicepremier Kazimierz Olszewski, a od 11 do 17 listopada premier Piotr Jaroszewicz. W połowie tej dekady stosunki polsko-irańskie przeniosły się także na szczebel parlamentarny. W 1975 r. w Polsce przebywała delegacja irańskiego parlamentu na czele z przewodniczącym Izby Deputowanych Abdollem Riazimem. W następnym roku miała miejsce rewizyta przedstawicieli Sejmu PRL z jego marszałkiem Stanisławem Gucwą. Delegacja parlamentarzystów irańskich przebywała w Polsce również w 1978 r. Cały czas kontynuowano także spotkania na szczeblu ministerialnym: w 1975 r. w Polsce przebywał minister handlu Feridun Mahdavi, a w 1976 r. Iran wizytował minister handlu zagranicznego i gospodarki morskiej Jerzy Olszewski. Najważniejsze wizyty tego dziesięciolecia miały miejsce w 1977 r. Na zaproszenie szacha 27 stycznia w czasie powrotu z Indii w Teheranie wylądował I sekretarz PZPR Edward Gierek⁷⁰. W czerwcu w Warszawie przebywał minister spraw zagranicznych Iranu Abbas Ali Khalatbari⁷¹. Od 22 do 26 sierpnia Polska ponownie gościła parę cesarską⁷². Ostatnie wizyty w latach siedemdziesiątych złożył w tym kraju wiceminister handlu zagranicznego i gospodarki morskiej Ryszard Strzelecki. W latach osiemdziesiątych, po obaleniu szacha i całkowitej zmianie stosunków społeczno-politycznych w Iranie, wzajemne kontakty nie były już tak intensywne. Do końca tej dekady w Iranie przebywali: wiceminister handlu zagranicznego Ryszard Strzelecki (4–10 listopada 1983 r.), minister spraw zagranicznych Marian Orzechowski (2–6 lutego 1987 r.), marszałek Sejmu PRL Roman Malinowski (9–12 grudnia 1988 r.), a Warszawa w tym czasie gościła: wiceministra spraw zagranicznych Iranu Jawada Mansuriego (16–18 września 1987 r.), ministra spraw zagranicznych Alego Akbara Welajatego (25–27 stycznia 1988 r.)⁷³, premiera Mir Hosseina Musawiego⁷⁴ (17–21 stycznia 1989 r.)⁷⁵ i wiceministra spraw zagranicznych Mahmouda Vaeziego (15–18 października 1989 r.)⁷⁶.

⁷⁰ Na temat tej wizyty zob. AIPN, 02011/578, Przygotowania do wizyty E. Gierka w Iranie, 26 I 1977 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 532, 30 I 1977 r., b.p.

⁷¹ Abbas Ali Khalatbari (1912–1979), polityk. Minister spraw zagranicznych Iranu (1971–1978), po wybuchu rewolucji skazany na karę śmierci i stracony. Zob. <http://www.iranrights.org/memorial/story/-3771/abbas-ali-khalatbari> (dostęp 23 VIII 2016 r.). Na temat jego wizyty zob. AIPN, 02011/578, Szyfrogram nr 3109, 9 VI 1978 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 3141, 12 VI 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja gen. J. Słowikowskiego na temat wizyty ministra spraw zagranicznych Iranu Abbasa Alego Khalatbariego w Polsce, 15 VI 1977 r., b.p.

⁷² Na temat stosunków polsko-irańskich przed wizytą szacha zob. np. *ibidem*, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca stosunków polsko-irańskich, 30 IV 1977 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 2824, 27 V 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca przygotowań do wizyty szacha Iranu w Polsce, 14 VI 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca niektórych aspektów polityki zagranicznej Iranu oraz stosunków polsko-irańskich, 13 VIII 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja płk. B. Żeleńskiego na temat irańskich ocen wizyty szacha w Polsce, 15 IX 1977 r., b.p.

⁷³ Informacja na temat programu wizyty Alego Akbara Welajatego zob. AIPN, 02011/1, t. 11, Notatka J. Majewskiego dotycząca programu rewizyty ministra spraw zagranicznych Iranu dr. A.A. Welajatego w Polsce w dniach 25–27 stycznia 1988 r., 30 XII 1987 r., b.p.

Zabezpieczenie wizyty zarówno strony polskiej w Iranie, jak i gości z Teheranu było jednym z zadań aparatu bezpieczeństwa. W związku z tym materiały dokumentujące poszczególne etapy przygotowań do wizyt znalazły się w zasobie IPN. Dotychczas udało się odnaleźć teczki dotyczące jedynie niektórych spotkań przedstawicieli obu krajów. Należą do nich wizyty w Iranie: premiera Piotra Jaroszewicza w listopadzie 1974 r. (krypt. „Urmia”)⁷⁷, I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka w styczniu 1977 r. (krypt. „Ganges”)⁷⁸, oraz w Polsce: premiera Iranu Amira Abbasa Howejdy w maju 1973 r. (krypt. „Nemek”)⁷⁹, cesarza i cesarzowej Iranu we wrześniu 1966 r. (krypt. „Rial” i „Odra”)⁸⁰, w czerwcu 1970 r. (brak kryptonimu)⁸¹ i sierpniu 1977 r. (krypt. „Cyrus”)⁸², ministra spraw zagranicznych Abbasa Alego Khalatbariego w czerwcu 1977 r. (brak kryptonimu)⁸³. Te w większości opasłe jednostki zawierają typowe dokumenty związane z operacjami ochronnymi. Różnią się one od siebie w zależności od tego, czy strona polska była gościem, czy gospodarzem – inny był bowiem zakres i charakter zadań postawionych przed Biurem Ochrony Rządu. W czasie przygotowań do wizyty przedstawicieli Iranu i w trakcie jej trwania Biuro Ochrony Rządu współpracowało z komendami wojewódzkimi MO i delegowało tam swoich pracowników. W związku z tym materiały z zabezpieczenia wizyt wytworzone na szczeblu wojewódzkim można odnaleźć w oddziałowych archiwach IPN. Przykładem może być Gdańsk, gdzie znajdują się dokumenty na temat wizyty szacha w tym mieście w dniach 17–18 września 1966 r.⁸⁴ Do sztamponowych materiałów wytwarzanych przez BOR można zaliczyć ogólne programy organizacyjne wizyt, w których drobiazgowo – co do minuty – rozpisany jest ich przebieg, wzory przepustek, kart pokładowych itp., podane są listy osób odpowiedzialnych za ochronę poszczególnych obiektów, spisy m.in. gości, przedstawicieli mediów (zarówno polskich, jak i irańskich) czy osób mających dostęp do gości (np. kelnerzy,

⁷⁴ Mir Hossein Musawi (ur. 1941), polityk. Uczestnik rewolucji islamskiej, minister spraw zagranicznych (1981), premier Iranu (1981–1989), doradca prezydenta (1989–2005), kandydat w wyborach prezydenckich (2009). R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 246.

⁷⁵ Premier Musawi pierwotnie miał przyjechać do Polski jesienią 1988 r. Wówczas przygotowano również standardowy plan zabezpieczenia jego wizyty (krypt. „Pers”). Zob. AIPN, 2837/522, Plan kierunkowy operacyjno-prewencyjnego zabezpieczenia oficjalnej wizyty premiera Islamskiej Republiki Iranu na terenie Warszawy, 16 IX 1988 r., k. 196–209. Przyczyny przełożenia wizyty przybliżają informacje wywiadowcze nadesłane z Teheranu. AIPN, 0449/16, t. 9, Meldunek dotyczący przyczyn przełożenia wizyty premiera Iranu Mir Hosseina Musawiego w Polsce, 25 XI 1988 r., k. 3; *ibidem*, Szyfrogram nr 10790, 17 XI 1988 r., k. 4–5.

⁷⁶ *Stosunki dyplomatyczne Polski 1918–2009. Informator...*, t. IV, s. 107–114. Z kolei wizytę irańskiego wiceministra spraw zagranicznych Alego Laridżaniego w Moskwie w lipcu 1987 r. porusza notatka polskiego MSZ zawarta w jednostce AIPN, 0449/1, t. 8.

⁷⁷ AIPN, 0827/25.

⁷⁸ AIPN, 0827/86.

⁷⁹ AIPN, 0788/71. Zachowały się również dokumenty z operacji ochronnej Nadwiślańskiej Brygady MSW im. Czwartaków AL. Zob. AIPN, Pf 143/13, t. 12.

⁸⁰ AIPN, 0788/9; AIPN, 329/135.

⁸¹ AIPN, 0788/37. W dniu 26 VI 1970 r. delegacja irańska z parą cesarską na czele w drodze z Finlandii do Rumunii wylądowała na Okęciu. Po spotkaniu z przewodniczącym Rady Państwa Marianem Spychalskim Irańczycy odlecieli w dalszą podróż.

⁸² AIPN, 0423/6229; AIPN, 0827/155; AIPN, 0827/123; AIPN, Pf 139/248, t. 8.

⁸³ AIPN, 0827/120.

⁸⁴ AIPN Gd, 003/7.

pokojówki), protokoły sprawdzeń pirotechnicznych i radiologicznych oraz zestawienia sił i środków niezbędnych do prawidłowego zabezpieczenia pobytu. Oprócz nich jednostki zawierają także szczegółowe plany, w których kwestie ochrony rozpisano na każdy dzień, a także odrębnie skupiono się na każdym obiekcie. Typowymi dokumentami są plany zabezpieczenia tras przejazdów, uroczystości powitalnych i pożegnalnych czy budynków, np. Belwederu. Rozpisywano także zadania na poszczególne wydziały BOR. Do operacji ochronnych angażowano różne jednostki organów bezpieczeństwa, w tym SB, MO i Nadwiślańską Brygadę MSW im. Czwartaków AL, które sporządzały swoje osobne plany zabezpieczeń najważniejszych obiektów i tras przejazdu (np. plan KG MO zabezpieczenia wizyty pary cesarskiej w 1966 r. nosił krypt. „Odra”). Uzupełnieniem tych dokumentów są graficzne przedstawienia: ochronianych obiektów, jego budynków, otoczenia, plany sytuacyjne, pomieszczeń czy widowni. Osobną grupę akt stanowi korespondencja. Są to przede wszystkim pisma do terenowych jednostek aparatu bezpieczeństwa i miejsc, które goście mieli zwiedzać. Niezwykle interesujące są dokumenty analityczne omawiające politykę wewnętrzną i zagraniczną Iranu. Na przykład w informacji z września 1966 r., przygotowanej przed wizytą pary cesarskiej, skomentowano jego trudności gospodarcze, m.in. związane z reformą rolną⁸⁵. Wskazano na działalność opozycji i kierunki największych zagrożeń dla rządów M. Rezy Pahlawiego, do których zaliczono partię Tudeh⁸⁶ i Front Narodowy premiera Mosaddegha⁸⁷. Przybliżono także

⁸⁵ W 1963 r. szach zainicjował program tzw. białej rewolucji, który początkowo (potem rozrósł się on do kilkunastu punktów) obejmował m.in. nacjonalizację lasów, sprzedaż państwowych spółek prywatnym przedsiębiorcom, podział części zysków z robotnikami, prawo do głosowania dla kobiet, stworzenie korpusu oświatowego w celu alfabetyzacji wsi. Najważniejsza jednak była reforma rolna. Ograniczono w niej możliwość posiadania gruntów wyłącznie do przylegających do jednej wioski. Nadwyżki miały być odkupywane od wielkich posiadaczy i sprzedawane bezrolnym chłopom. Zdawano sobie sprawę, że chłopie nie mają ani doświadczenia w samodzielnej uprawie, ani kapitału niezbędnego do prowadzenia gospodarstwa, zezwolono im więc na łączenie się w spółdzielnie rolnicze. Celami reformy rolnej były modernizacja wsi, uwolnienie siły roboczej niezbędnej do zmian kraju i zmniejszenie wpływów wielkich posiadaczy ziemskich. Reform nie udało się całkowicie zrealizować, a ich skutki w dłuższym okresie okazały się niekorzystne dla państwa. Po pierwsze, udział produkcji rolnej w PKB spadł z 27,9 proc. w 1962 r. do 9,3 proc. w 1977 r. Po drugie, mieszkańcy wsi, którym nie udało się uzyskać nadziałów ziemi, zostali zredukowani do roli robotników wiejskich lub przenieśli się do miast, gdzie często zasiedlali miejskie slumsy. Warto wspomnieć, że liczba mieszkańców Teheranu zwiększyła się z 1,5 mln w 1953 r. do ponad 5,5 mln w 1979 r. Po trzecie, spowodowała opór duchowieństwa, na czele którego stanął Ruhollah Chomeini. Objęła bowiem także ziemie będące we władaniu fundacji religijnych. Dodatkowym zagrożeniem były zmiany w obyczajowości, oświacie i orzecznictwie prawniczym, czyli w obszarach dotychczas zdominowanych przez duchownych. T. Coville, *Najnowsza historia Iranu. Republika Islamska*, Warszawa 2009, s. 30–31; J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu XX wieku*, Wrocław 2010, s. 306–311; N. Obara, *Krótką historią politycznej ekonomii Iranu w XX wieku*, „Studia Orientalistyczne” 2014, nr 1, s. 125–129.

⁸⁶ Ludowa Partia Iranu (Tude, Tudeh) została założona w 1941 r. przez dawnych działaczy komunistycznych, odegrała istotną rolę w czasie nacjonalizacji ropy naftowej. Po zamachu stanu w 1953 r. członków partii represjonowano, a jej przywódcy uciekli do krajów komunistycznych. Udzielali poparcia ajatollahowi Chomeinemu, a po obaleniu szacha w 1979 r. przywódcy partii powrócili do Iranu i zostały odbudowane jej struktury. W 1983 r. działacze Tudeh i członkowie jej KC zostali aresztowani i poddani torturom. W 1988 r. wielu z nich zamordowano. H. Asadi, *Listy do mojego oprawcy. Miłość, rewolucja i irańskie więzienia*, Wołowiec 2013, s. 13, 323. O wspieraniu rewolucji przez Tudeh mówi m.in. szzyfrogram pracownika polskiego wywiadu z Indii: „Kierownictwo komunistycznej partii Iranu – Tudeh wezwało komunistów irańskich studiujących w Indiach, by wracali niezwłocznie do kraju w celu

politykę zagraniczną, w tym m.in. przyczyny dziewiętnastodniowej podróży pary cesarskiej po Europie Środkowo-Wschodniej: „Ciężka sytuacja gospodarcza kraju, niezadowolone części irańskiej opinii społecznej z jednostronnej orientacji Iranu na Zachód, odmowa państw zachodnich udzielenia Iranowi istotnej pomocy finansowej zmusiły irańskie koła rządzące do prowadzenia bardziej elastycznej polityki wobec krajów socjalistycznych. W irańskich kołach politycznych stwierdza się, że idąc na normalizację stosunków i rozszerzenie współpracy gospodarczej z krajami socjalistycznymi, szach dąży jednocześnie do nawiązania korzystnych kontaktów gospodarczych z krajami socjalistycznymi i wywarcia nacisku na państwa zachodnie, przede wszystkim USA, aby w większym stopniu liczyły się z interesami Iranu i przyspieszyły sprawę udzielenia mu dodatkowej pomocy gospodarczej i wojskowej”⁸⁸. Na końcu jednostki zamieszczono listy funkcjonariuszy przedstawionych do odznaczeń i nagród pieniężnych, a także sprawozdania z przebiegu operacji. Dopelnieniem ww. materiałów archiwalnych jest teczka zawierająca jedenaście fotografii z pobytu pary cesarskiej w Polsce w 1966 r.⁸⁹

Podobne dokumenty wytwarzano podczas operacji ochronnych prowadzonych w Iranie, aczkolwiek strona polska w wielu kwestiach musiała się zdać na miejscowe służby. Współpraca ta nie zawsze jednak układała się idealnie. Na przykład naczelnik Wydziału I BOR płk W. Godziszewski w raporcie z zadań wykonywanych przed wizytą premiera Jaroszewicza podał, że „do zabezpieczenia tras przejazdowych [Irańczycy] nie przywiązują wagi i wydaje się, że jest to słaba strona ich działań, biorąc pod uwagę braki w zabezpieczaniu punktów newralgicznych. [...] Drugim zauważonym słabym punktem tamtejszej służby ochronnej to prymitywny sposób przedsięwzięć profilaktycznych i kontrolnych”⁹⁰. Przed wizytą w Iranie dużo bardziej skupiano się na zagrożeniu zamachami terrorystycznymi. Przed wspomnianą już wizytą premiera Jaroszewicza zastępca szefa Biura Ochrony Rządu K. Piątkowski wysłał do dyrektorów departamentów I, II, III, IV, Techniki, Biura Paszportów i Dowodów Osobistych MSW, Biura „W” MSW prośbę o informację na temat ewentualnych zagrożeń bezpieczeństwa polskiej delegacji. W odpowiedzi dyrektor BPiDO przesłał dwa wykazy: z nazwiskami cudzoziemców należących do organizacji terrorystycznych i studentów z krajów arabskich wydalonych w 1974 r. oraz z nazwiskami cudzoziemców, którym RFN zastrzegła wjazd na swoje terytorium. Przykładano również wagę do zagrożeń wynikających z klimatu i warunków sanitarnych.

pokierowania walką narodu irańskiego zmierzającego do obalenia szacha i ustanowienia władzy ludowej w Iranie na wzór Afganistanu”. Zob. AIPN, 02011/577, Szyfrogram nr 4338, 17 VIII 1978 r., k. 90.

⁸⁷ Mohammad Mosaddegh (1881–1967), polityk. Gubernator prowincji Azerbejdżan Irański (1922–1923), minister finansów i spraw zagranicznych, po koronacji Rezy Chana na szacha Iranu (1926) wycofał się z polityki, przywódca Frontu Narodowego (1949–1967), premier Iranu (1951–1953), inicjator programu nacjonalizacji złóż ropy naftowej znajdujących się wówczas w posiadaniu Anglo-Iranian Oil Company (1951) i ograniczenia władzy szacha, obalony w wyniku zamachu stanu zorganizowanego przez USA i Wielką Brytanię (1953), do końca życia przebywał w areszcie domowym. R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 246.

⁸⁸ AIPN, 0788/9, Sytuacja wewnętrzna i polityka zagraniczna rządu irańskiego, 2 IX 1966 r., k. 365–370. Rząd Iranu był np. niezadowolony z niedostatecznej pomocy Stanów Zjednoczonych w zapewnieniu bezpieczeństwa w rejonach naftowych czy ze zbyt wysokich cen sprzętu wojskowego dostarczanego Teheranowi. Zob. H. Nahavandi, *Upadek i śmierć szacha Iranu*, Warszawa 2008, s. 38.

⁸⁹ AIPN, 024/126.

⁹⁰ AIPN, 827/25, Raport dotyczący realizacji zadań na terenie Iranu w okresie 22 X – 15 XI 1974 r., 18 XI 1974 r., k. 117–118.

Na przykład przed wizytą E. Gierka przygotowano Informację na temat sytuacji sanitarnej oraz niektórych zagadnień z medycyny zapobiegawczej w rejonie Indii i Iranu⁹¹. W jednostkach archiwalnych zgromadzono również zagraniczne materiały prasowe, np. „Newsweeka” z 14 października 1974 r.⁹² i wydanie międzynarodowe „Kayhanu” z 21 października 1974 r.⁹³, czy broszury związane z miejscami, które polska delegacja planowała odwiedzić, np. plan Isfahanu i folder dotyczący rafinerii w Shirazie.

Nie udało się odnaleźć materiałów z zabezpieczenia pobytu ministra spraw zagranicznych Mariana Orzechowskiego w lutym 1987 r. W zasobie IPN znajduje się natomiast notatka informacyjna, do której dołączono niepełną kopię sprawozdania ministra z wizyty w Iranie⁹⁴. W Instytucie przechowywana jest także informacja MSZ z listopada 1988 r. na temat polsko-irańskich konsultacji politycznych i gospodarczych na szczęblu wice-ministrów⁹⁵.

W latach siedemdziesiątych, jak już wspomniano, kontakty przeniosły się również na poziom parlamentarny. W IPN znajdują się zatem materiały z zabezpieczenia pobytu delegacji parlamentu Iranu w dniach 14–19 maja 1978 r. W jednostce zgromadzono typowe dokumenty dotyczące tej materii: plan przedsięwzięć ochronnych, program wizyty czy noty biograficzne członków irańskiej delegacji⁹⁶.

Tematykę stosunków polsko-irańskich porusza również notatka opracowana przez Departament II MSW w 1985 r. Dotyczyła ona opinii dyplomatów Iranu akredytowanych w Polsce na temat możliwości zintensyfikowania kontaktów obu państw⁹⁷. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych stosunki z Teheranem uległy ochłodzeniu. Wpływ na to, oprócz skomplikowanej sytuacji wewnętrznej obu krajów, miała m.in. inwazja ZSRS na Afganistan. Iran wspierał wówczas niektóre organizacje muzułmańskie i przyjmował afgańskich uchodźców⁹⁸.

⁹¹ AIPN, 0827/86, Informacja na temat sytuacji sanitarnej oraz niektórych zagadnień z medycyny zapobiegawczej w rejonie Indii i Iranu, 1976 r., k. 129–132.

⁹² AIPN, 0827/25. Na okładce tego numeru jest szach Mohammad Reza Pahlavi i tytuł *Iran's Push for Power*, a w środku strony 27–33 poświęcono szachowi i jego polityce.

⁹³ Założony w 1942 r. „Kayhan” był jedną z największych gazet w Iranie. Przed 1979 r. wychodził w nakładzie miliona egzemplarzy. Miał dwa wydania: irańskie i angielskie. Po rewolucji w 1979 r. tytuł przejęły nowe władze. Ukazuje się do dzisiaj w siedemdziesięciotyśmym nakładzie. H. Asadi, *op. cit.*, s. 20. Zob. hasło „Kayhan” w Encyklopedia Iranica: <http://www.iranicaonline.org/articles/kayhan-news-paper> (dostęp 11 I 2016 r.).

⁹⁴ AIPN, 0449/1, t. 3, Notatka informacyjna z oficjalnej wizyty ministra spraw zagranicznych PRL w Irańskiej Republice Islamskiej (2–5 II 1987 r.) opracowana w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, 8 II 1987 r., k. 19–22.

⁹⁵ AIPN, 1594/551, Notatka informacyjna o konsultacjach polsko-irańskich na szczęblu wice-ministrów spraw zagranicznych (Teheran, 22–24 XI 1988 r.), 29 XI 1988 r., k. 28–33.

⁹⁶ Według akt IPN do Polski przyjechali: Jafar Sharif Emami, Farajollah Ressie, Jaleddin Shadman, Hossein Ali Esfandiari, Manuchehr Pezeshki, Ali Asghar Mazhari, Ali Ahmad Lhorshid. Zob. AIPN, 0827/193.

⁹⁷ AIPN, 0731/11, Informacja dotycząca opinii dyplomatów na temat możliwości rozwoju stosunków polsko-irańskich, 17 IX 1985 r., k. 68–69.

⁹⁸ P. Balczyński, *Historia stosunków polsko-irańskich* [w:] *Historia Iranu*, red. A. Krasnowolska, Wrocław 2010, s. 934. Zob. np. także AIPN, 0449/16, t. 21, O podgotowie afgańskich kontrrewolucjonierów w Pakistanie i Iranie, 1981 r., k. 12–15; *ibidem*, t. 9, Rozwinięcie irańskich wniesniopolitycznych koncepcji i jego wlijanije na odnoszenija s Afganistanom, 1988 r., k. 146–147. Krótka notatka na temat szkolenia w Iranie rebeliantów afgańskich zob. AIPN, 02011/785. Z kolei dokumenty zawierające

Akta dotyczące inwigilacji Irańczyków w Polsce oraz zabezpieczenia delegacji międzynarodowych można uznać, mimo że nie są kompletne, za stosunkowo jednorodne. Poruszane w nich kwestie koncentrują się wokół zbliżonych zagadnień, podobne też stosowano metody uzyskiwania informacji.

III. SYTUACJA W IRANIE

W zasobie IPN znajdują się także materiały, które dotyczą wydarzeń toczących się w Iranie. W związku z tym, że były one niezwykle dynamiczne, a przede wszystkim istotne dla równowagi w tym rejonie świata przykładano do nich duże znaczenie. Różnorodność oraz waga zmian w Iranie od drugiej połowy lat siedemdziesiątych sprawiły, że polski wywiad z uwagą przyglądał się temu bliskowschodniemu krajowi. Nie sposób jest wszystkich zagadnień ująć w artykule, dlatego wyszczególniono te, które najczęściej pojawiają się w materiałach organów bezpieczeństwa.

Ambasada PRL w Teheranie

Jednym z zadań polskich służb, znajdujących się na styku działań wywiadowczych i kontrwywiadowczych, była ochrona polskich placówek dyplomatycznych za granicą. Warto tutaj wspomnieć, że na każde przedstawicielstwo dyplomatyczne PRL zakładano sprawę obiektową, w ramach której gromadzono materiały o działalności placówki, wszelkich nieprawidłowościach czy nagannym zachowaniu jej pracowników. Sprawa założona 26 maja 1962 r. na ambasadę w Teheranie nosiła krypt. „Kameleon”, zakończono ją 29 VI 1969 r. Niestety nie udało się odnaleźć jej dokumentacji⁹⁹. Materiały na temat ochrony operacyjnej Ambasady PRL w Teheranie są niezwykle skromne. Typową praktyką było ocenianie przez Departament I MSW osób udających się do pracy na eksponowane stanowisko za granicą, które wiązało się z dostępem do dokumentacji stanowiącej tajemnicę państwową. Prośbę w tej sprawie do Departamentu I kierowała instytucja wysyłająca pracownika za granicę, np. Ministerstwo Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej w 1976 r. zwróciło się z prośbą o sprawdzenie Ksawerego Koconia przed wysłaniem go do pracy w Przedstawicielstwie Polskich Linii Oceanicznych w Ghanie na stanowisko attaché ds. żeglugi¹⁰⁰. W aktach tego typu znajdują się dokumenty administracyjne: kwestionariusze osobowe, życiorysy, opinia pracodawcy, zapytania o karalność, a także rezultaty sprawdzeń w innych urzędach centralnych (np. z Ministerstwa Obrony Narodowej) czy jednostkach „bezpieki” odpowiednich ze względu na miejsce pracy. Czasem znajdują się w nich notatki, w których SB charakteryzowała wcześniejsze wykorzystanie operacyjne kandydatów na wyjazd. W IPN takie materiały znaleziono

stanowisko Iranu na sytuację wewnętrzną w Afganistanie w 1978 i 1979 r. znajdują się w AIPN, 02011/786. Zob. np. AIPN, 02011/786, Notatka dotycząca reperkusji przewrotu w Afganistanie, czerwiec 1978 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 1770, 29 III 1979 r., b.p.

⁹⁹ W. Bagiński, „Departament I. Organizacja i metody pracy wywiadu cywilnego PRL w latach 1955–1990”, Warszawa 2017 (w druku).

¹⁰⁰ AIPN, 01918/774, mf, Prośba Ministerstwa Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej o opiniowanie Ksawerego Koconia, 2 XII 1976 r., b.p.

na wielu przedstawicieli dyplomatycznych w Teheranie¹⁰¹, jednakże nie były one zbierane przed wyjazdem na placówkę w Iranie¹⁰². Wyjątkiem tutaj jest jednostka archiwalna założona w związku ze skierowaniem Tadeusza Kohorewicza do pracy w Ambasadzie PRL w Damaszku w 1968 r. i późniejszym jego wyjazdem na stanowisko ambasadora PRL w Teheranie. Prośbę w 1984 r. przesłał do Departamentu I MSW dyrektor Departamentu Kadry i Szkolenia Stanisław Matosek¹⁰³.

Ochrona kontrwywiadowcza polskiej ambasady była jednym z zadań służb. Z tego względu np. w 1988 r. sporządzono notatkę dotyczącą stanu kontrwywiadowczego zabezpieczenia placówki dyplomatycznej. Podano w niej skład polskiego personelu (wraz z przedstawicielami handlowymi) i ich krótką charakterystykę. Wskazano również na kluczowe problemy związane z właściwą ochroną budynków zamieszkałych przez Polaków¹⁰⁴. Realizację tych przedsięwzięć operacyjnych można odnaleźć w notatkach sporządzonych przez funkcjonariusza lub współpracownika „bezpieki” o ps. „Rais”. We wstępnej ocenie sytuacji kontrwywiadowczej w rejonie ambasady z 1984 r. omówił on warunki terenowe i lokalowe, z których możliwa jest obserwacja budynku przedstawicielstwa. Następnie przybliżył ruch miejski i komunikację autobusową w Teheranie oraz port lotniczy Mehrabad, położony na zachód od centrum stolicy kraju. W teczce odnaleźć również można informacje dotyczące perspektyw nawiązywania kontaktów z Irańczykami z pozycji pracownika ambasady oraz notatkę na temat prasy w języku angielskim dostępnej w placówce¹⁰⁵.

Coraz bardziej skomplikowana sytuacja wewnętrzna Teheranu, groźba interwencji Stanów Zjednoczonych i wojna z Irakiem odbiły się na rutynowym funkcjonowaniu ambasady. Wszystkie te czynniki spowodowały konieczność ewakuacji części obywateli

¹⁰¹ W latach 1945–1989 najwyższymi przedstawicielami Polski w Iranie byli: Eugeniusz Milnikiel (chargé d'affaires a.i. 1945–1948), Kazimierz Śmiganowski (chargé d'affaires a.i. 1948–1956), Ksawery Kocoń (chargé d'affaires a.i. IX–XII 1956), Kazimierz Sidor (poseł 1956–1960), Władysław Góralski (poseł 1960–1962, ambasador 1962–1964), Stanisław Kiryluk (ambasador 1964–1967), Bronisław Musielak (ambasador 1967–1973), Bogusław Paszek (ambasador 1973–1976), Henryk Łaszcz (ambasador 1976–1979), Józef Filipowicz (ambasador 1979–1983), Jan Słowikowski (ambasador 1983–1984), Bogusław Bukowski (chargé d'affaires 1984–1985), Tadeusz Kohorewicz (ambasador 1985–1988), Stefan Szymczykiewicz (ambasador 1988–1994). *Stosunki dyplomatyczne Polski 1918–2009. Informator*, t. IV: *Afryka i Bliski Wschód*, red. K. Szczepanik, A. Herman-Łukasik, B. Janicka, Warszawa 2010, s. 104–105.

¹⁰² Na przykład odnaleziono materiały dotyczące: Ksawerego Koconia – w związku z wyjazdem do Ghany i na przedstawicielstwo Polskich Linii Oceanicznych w Pakistanie w 1970 r. (AIPN, 01918/774; AIPN, 0586/3084); Bronisława Musielaka – w związku z wyjazdem do Nigerii w 1963 r. (AIPN, 0586/2670 oraz jedna karta z życiorysem w AIPN, 01943/1217); Józefa Filipowicza – w związku z pracą na placówce PLL „Lot” w Moskwie w 1988 r. (AIPN, 01871/137); Władysława Góralskiego – w związku z wyjazdem do USA na stypendium Departamentu Stanu w 1973 r. (AIPN, 01897/545); Bronisława Paska – w związku z wyjazdem na placówkę handlową w ZSRS w 1962 r. (AIPN, 0586/1883).

¹⁰³ AIPN, 01918/790.

¹⁰⁴ AIPN, 003171/251, Notatka dotycząca stanu kontrwywiadowczego zabezpieczenia placówki w Teheranie, 30 VI 1988 r., k. 162–168.

¹⁰⁵ AIPN, 2602/17384, Wstępna ocena sytuacji kontrwywiadowczej w rejonie ambasady, 25 V 1984 r., k. 38–39; *ibidem*, Ruch miejski w Teheranie, 31 V 1984 r., k. 46–48; *ibidem*, Autobusowa komunikacja miejska w Teheranie, 25 V 1984 r., k. 42–43; *ibidem*, Międzynarodowy dworzec lotniczy Mehrabad w Teheranie, 27 V 1984 r., k. 44–45; *ibidem*, Możliwości nawiązywania kontaktów z Irańczykami z pozycji pracownika ambasady, 15 VIII 1984 r., k. 49–50; *ibidem*, Prasa i periodyki w języku angielskim dostępne w ambasadzie, 26 V 1984 r., k. 40–41.

polskich przebywających w Iranie i Iraku. Na przykład pod koniec stycznia 1979 r. do kraju wróciło 210 specjalistów pracujących przy budowie lub obsłudze różnych obiektów gospodarczych w Iranie¹⁰⁶. Warunki działań placówek dyplomatycznych na początku stycznia przybliżył Warszawie ambasador w Teheranie: „Ambasady pozbawione są dostaw olejów opałowych, benzyny, gazu, energia elektryczna jest wyłączana codziennie na kilka godzin. TV i radio ogłosiły komunikat władz o perturbacjach w transporcie wewnętrznym i dostawach mąki i innych produktów. [...] Proszę o odwrotne upoważnienie do wydania [polecenia] służbowego w sprawie wyjazdu rodzin z dziećmi specjalistów i pracowników [placówek]. Pierwszą ewakuację, ok. 100 osób, przewidujemy za kilka dni”¹⁰⁷. Tematyce tej poświęcona jest cała jednostka archiwalna zatytułowana „Ewakuacja obywateli polskich z Iraku i Iranu w czasie działań wojennych w latach 1979–1981. Notatki służbowe”. Zawiera ona odręcznie sporządzone informacje (lub ich brudnopisy) dotyczące liczby Polaków zatrudnionych w poszczególnych przedsiębiorstwach oraz ich transportu w bezpieczne miejsca¹⁰⁸. Po raz kolejny rodziny dyplomatów zostały ewakuowane do Polski w marcu 1985 r. ze względu na zagrożenie nalotami irackimi na Teheran. W listopadzie 1985 r. kwestię powrotu rodzin na placówkę omawiano podczas posiedzenia Egzekutywy POP przy Ambasadzie PRL w Teheranie, zwołanego przez ambasadora T. Kohorewicza. Roztrząsano, czy będzie możliwe sprawne zorganizowanie ewakuacji rodzin w wypadku ponownego wystąpienia zagrożenia wojennego. Mimo podzielonych głosów ambasador zdecydował się wysłać do Warszawy depeczę, w której przychylił się do decyzji o powrocie dzieci, „zwracając się o wykupienie biletów lotniczych open”¹⁰⁹. Streszczenie tej depeczy oraz zgodę centrali na powrót członków rodzin do ambasady w Teheranie można znaleźć w IPN¹¹⁰.

Działalność polskich służb wywiadowczych

Stosunkowo nieliczne dokumenty odnaleziono na temat pracy wywiadu w Iranie. W latach pięćdziesiątych w Teheranie działali pracownicy lub współpracownicy Departamentu I MSW PRL o ps. „Kazik”, „Omega” i „Zofia”. W lutym 1955 r. udało mu się pozyskać do współpracy Irańczyka (pod ps. „Kowalewski”), który do 1952 r. studiował w Polsce, po czym wrócił do Teheranu i podjął pracę w Banku Eksportowym. Jednocześnie w maju 1955 r. została na niego założona sprawa agenturalna na osobę o krypton. „Cyd”. We wrześniu 1955 r. kontakty zostały przerwane. „Kowalewski” został bowiem aresztowany przez służby irańskie w związku z jego aktywnością w partii Tudeh. Zwolniono go we wrześniu 1956 r. W zmikrofilmowanej jednostce archiwalnej zachowały się m.in.: raport dotyczący wykorzystania obywatela Iranu w charakterze informatora, raport o zatwierdzenie dokonanego werbunku z lutego 1955 r., zobowiązanie tajnego współpra-

¹⁰⁶ PAP, *Polscy specjaliści wracają do kraju*, „Trybuna Ludu”, 27–28 I 1979 r.

¹⁰⁷ *Szyfrogram ambasadora w Teheranie o planach ewakuacji cudzoziemców, 1 I 1979 r.* [w:] *Polskie dokumenty dyplomatyczne, 1979*, red. P. Długolecki, J. Kochanowski, Warszawa 2014, s. 4.

¹⁰⁸ AIPN, 1616/296, Ewakuacja obywateli polskich z Iraku i Iranu w czasie działań wojennych w latach 1979–1981. Notatki służbowe.

¹⁰⁹ AAN, LXXVI–239, Wydział Zagraniczny KC PZPR, Pismo Egzekutywy POP i Rady Pracowniczej do ambasadora PRL w Teheranie, 30 IX 1985 r., b.p.; *ibidem*, Protokół nr 27 rozszerzonego posiedzenia Egzekutywy POP przy Ambasadzie PRL w Teheranie, 11 XI 1985 r., b.p.

¹¹⁰ AIPN, 1594/551, Szyfrogram nr 2459/IV, 12 XI 1985 r., k. 26–27.

cownika czy plan wykorzystania „Kowalewskiego”. Z tego ostatniego dokumentu dowiadujemy się, że jego pozyskania dokonano, „aby przerzucić go do jednego z głównych państw imperialistycznych i wykorzystać go do naszej pracy. W celu realizacji powyższego pracownik, który nawiąże kontakt z «Kowalewskim», po wyjaśnieniu brakujących danych o osobie «K», sprawdzeniu i maksymalnym wykorzystaniu w kierunku rozszerzenia, omówi z nim, gdzie on sam uważa, że mógłby się jak najszybciej i bezpiecznie zaaklimatyzować. W wypadku, gdyby «Kowalewski» nie wysunął żadnej propozycji lub też stawiał opory na wyjazd, zadaniem naszym będzie przekonać go i zaproponować mu Francję lub Szwajcarię [znał biegle j. francuski – W.K.] jako kraj jego pracy”¹¹¹.

Przez całe lata siedemdziesiąte źródłem informacji dla wywiadu był wydawca miesięcznika prawniczo-ekonomicznego w Teheranie, któremu nadano ps. „OM”, „Oman”. Początkowo kontakt z nim utrzymywali pracownicy wywiadu: pod ps. „Cenzor”, w latach 1972–1974 Jan Wawrowski ps. „Kurd”, a po jego wyjeździe do kraju – Adam Straś ps. „Tahir”. Następnie przekazano go na kontakt KO ps. „Nałęczowski”, który ulokowany był w BRH w Teheranie. „Oman” przekazywał informacje dotyczące polityki wewnętrznej i zagranicznej. W 1974 r. – jak podano – miał on perspektywy objęcia stanowiska wiceministra w administracji irańskiej, co znacznie podniosłoby wartość przekazywanych informacji. Zagrożenia, jakie dostrzegał polski wywiad, wynikające z kontaktów z „Omanem” dotyczyły jego niejasnych stosunków zarówno z wywiadem brytyjskim, jak i Savakiem. W listopadzie 1979 r. „Omanowi”, w związku z możliwością aresztowania przez nowe władze, udało się wyjechać do Stanów Zjednoczonych¹¹².

W czerwcu 1969 r. założono w Teheranie rezydenturę wywiadu cywilnego, której nadano krypt. „Persepolis”. 2 X 1973 r. formalnie przerejestrowano ją na punkt operacyjny (w dokumentacji tą nazwą posługiwano się już wcześniej). Jego działalność zawieszono w latach 1982–1988, po czym wznowiono ją w związku z wyjazdem Stefana Szymczykiewicza na stanowisko ambasadora. Witoldowi Bagińskiemu udało się ustalić obsadę personalną tej placówki wywiadowczej¹¹³. Pierwszym jej kierownikiem był Jan Wawrowski ps. „Kurd”, który w latach 1970–1974 jako II sekretarz ambasady prowadził pracę w terenie¹¹⁴. Kolejnymi byli: Adam Straś ps. „Tahir” (na stanowisku I sekretarza) w latach 1974–1978¹¹⁵, Janusz Mazurek ps. „Farad” (I sekretarz ambasady) w latach 1978–1982¹¹⁶, Stefan Szymczykiewicz ps. „Brun” (ambasador)¹¹⁷ – od 1988 r. i Jerzy Hofman ps. „Cedar” (II sekretarz ambasady) również od 1988 r.¹¹⁸ Ambasadorem PRL w Teheranie w latach 1983–1984 był, jak już wspomniano, Jan Słowikowski, który w okresie 1974–1982, a więc bezpośrednio przed wyjazdem na placówkę zagraniczną, pełnił funkcję zastępcy szefa Służby Wywiadu i Kontrwywiadu MSW¹¹⁹. Z akt pracow-

¹¹¹ Materiały dotyczące „Kowalewskiego” zob. AIPN, 003195/113.

¹¹² Zob. AIPN, 003195/610.

¹¹³ Zob. W. Bagiński, *op. cit.*

¹¹⁴ AIPN, 0604/870.

¹¹⁵ AIPN, 003175/736.

¹¹⁶ AIPN, 003175/399.

¹¹⁷ AIPN, 3246/249.

¹¹⁸ AIPN, 3246/247.

¹¹⁹ AIPN, 003175/22. W IPN można także odnaleźć jego teczkę personalną żołnierza – AIPN, 2174/6352. Zob. też W. Bagiński, P. Gontarczyk, *Afera „Żelazo” w dokumentach MSW i PZPR*, Warszawa 2013, *passim*.

ników wywiadu można ustalić niektóre działania polskich służb w Iranie. Na przykład w materiałach „Bruna” znajduje się Plan pracy p[unktu] o[peracyjnego] krypt. „Persepolis” w Teheranie na okres 1988–1989, w którym zawarto jego główne zadania: „Rozpoznanie możliwości działań wywiadowczych w Iranie, zakresu i form pracy operacyjnej i bezagenturalnej, ustalenie obiektów i źródeł naszego zainteresowania, określenie możliwości działań informacyjnych”, a także kierunki zainteresowań informacyjnych. Zaliczano do nich: „podstawowe [...] elementy sytuacji wewnętrznej Iranu i polityki zagranicznej, zwłaszcza stosunków z USA, Europą Zachodnią, Japonią, sytuacja na froncie z Irakiem i stosunki z Afganistanem oraz krajami arabskimi, całokształt stosunków Iranu z Polską; dialog polityczny, wymiana handlowa, współpraca gospodarcza, dostawy «S», umowy dwustronne, możliwości kredytowe (również nielegalne), kontakty osobowe; poziom techniczny przemysłu irańskiego, import wiedzy technicznej, przemysł zbrojeniowy i petrochemiczny, eksploatacja złóż ropy naftowej, elektromechanika i komputeryzacja, eksport-import Iranu (działalność różnych firm, głównie amerykańskich, RFN, izraelskich), stan badań naukowych; działalność służb specjalnych Iranu; SAVAMA, SAMADŻA – II (kontrwywiad wojskowy), oddziały specjalne [Korpusu Strażników Rewolucji (tzw. pazdaran), Główny Zarząd Policji]”¹²⁰.

Wiosną 2017 r. wśród odtajnianych materiałów zbioru zastrzeżonego znalazły się dokumenty punktu operacyjnego krypt. „Persepolis”. Zebrano je w dwóch jednostkach archiwalnych o sygn. IPN BU 003171/251 i IPN BU 003171/253. Zgromadzono w nich plany pracy i sprawozdania ich wykonania, szyfrogramy przesyłane do kraju, listy pracowników i współpracowników punktu, oceny jego działalności czy instrukcje dla poszczególnych pracowników. Uzupełnieniem tych ostatnich jest instrukcja dla „Cedara” z 1989 r., przechowywana w IPN BU 003171/179.

Odrębną dokumentacją wywiadowczą dotyczącą Teheranu są notatki i informacje przesyłane z terenu do centrali przez pracowników polskiego wywiadu cywilnego. Poruszały one sprawy wewnętrzne Iranu, tarcia w partii rządzącej, kwestie gospodarcze i nastroje społeczne. W zasobie IPN znalazły się wiadomości np. od „Farada” (Janusz Mazurek), „Bruna” (Stefan Szymczykiwicz) czy „Cedara” (Jerzy Hofman), działających w Iranie w latach osiemdziesiątych. Uzupełnieniem są szyfrogramy z innych placówek wywiadowczych, ale dotyczących Iranu¹²¹.

Truizmem jest stwierdzenie, że przed podjęciem działań wywiadowczych w terenie niezbędne jest poczynienie odpowiednich przygotowań, m.in. rozpoznanie miejsca prowadzenia działań. Taką analizą jest zachowana w Archiwum IPN Charakterystyka sytuacji ogólnoperacyjnej w Teheranie z 1973 r.¹²² Zawarto w niej informację na temat: położenia, liczby mieszkańców, znaczenia politycznego, gospodarczego i kulturalnego miasta, jego znaczenia ze względu na obronność Iranu, siedzib organizacji międzynarodowych, placówek dyplomatycznych, instytucji polityczno-kulturalnych, imprez o charakterze międzynarodowym, związków z Polską i sytuacji Polek w Teheranie, ruchu turystycznego, ważnych węzłów komunikacyjnych (lotnisko, sieć drogowa) i komunika-

¹²⁰ AIPN, 3246/249, Plan pracy p[unktu] o[peracyjnego] krypt. „Persepolis” w Teheranie na okres 1988–1989, 3 X 1988 r., k. 41–43.

¹²¹ Zob. AIPN, 0449/5, t. 64; AIPN, 0449/16, t. 9; AIPN, 0449/16, t. 21; AIPN, 02011/577.

¹²² AIPN, 415/27. Ta sama charakterystyka jest zawarta także w jednostkach AIPN, 02385/12; AIPN, 2603/5859; AIPN, 02011/124; AIPN, 02011/130.

cji miejskiej. W ostatnim punkcie analizy omówiono elementy szczególne, które mogą mieć wpływ na prowadzenie działań operacyjnych, w tym zamknięte dzielnice, dzielnice dla dyplomatów, tereny czy obiekty, w których pobyt jest zabroniony. Podobny cel miały informacje zgromadzone w teczce wywiadu wojskowego dotyczącej łączności operacyjnej, w której zawarto opisy sytuacji wywiadowczej na terenie Afryki, Bliskiego Wschodu, Grecji, Malty i Cypru. Dokumenty na temat Iranu odnoszą się do norm i reguł uzyskania pozwolenia na pracę czy poruszania się poza stolicą. Wśród zgromadzonych materiałów warto wymienić notatki operacyjne: w sprawie uzyskania zezwolenia na pracę (dołączono do niej wzory formularzy w języku perskim), omawiające system podatkowy dla firm i pracowników zagranicznych, przybliżające formalności paszportowo-wizowe i celne na punktach granicznych Iranu (wraz ze wzorami kart imigracyjnych) czy wskazujące na wymogi, które trzeba spełnić, by podróżować samochodem poza stolicę (wraz ze wzorem druku)¹²³.

W latach 1982–1986 Wydział VI Departamentu I MSW prowadził na kraje rozwijające się sprawę obiektową krypt. „Rokra”¹²⁴. Działania wywiadowcze zaktywizowano, aby lepiej realizować cele polityczne i ekonomiczne Polski Ludowej po decyzji PZPR o intensyfikacji współpracy z ww. krajami. Chciano także wykorzystać możliwość docierania do „obektów w KK na odcinku wywiadu naukowo-technicznego, służb specjalnych i dywersji” oraz istniejące tam sprzyjające warunki do prowadzenia działalności. Iranu nie zaliczono jednak wówczas do krajów, w których w pierwszej kolejności należy zintensyfikować pracę wywiadowczą¹²⁵. W związku z tą sprawą obiektową w 1982 r. założono na Iran podteczkę rozpracowania o krypt. „Heney”, którą – podobnie jak główną sprawę „Rokra” – zakończono w 1986 r. Celem prowadzenia sprawy – jak podano w postanowieniu o jej zakończeniu – było „rozpoznanie sytuacji polityczno-gospodarczej Iranu i wynikających stąd [...] kierunków działania, uzyskiwanie informacji o obecności w Iranie interesujących nas technologii i możliwości ich zdobywania, uzyskiwanie naprowadzeń na ob. Iranu, ob. krajów kapitalistycznych, ob. PRL tam zatrudnionych, których można wykorzystać do realizacji postawionych przed wydziałem zadań”¹²⁶. W tej niewielkiej jednostce archiwalnej do najciekawszych dokumentów należy zaliczyć Notatkę z koncepcji działalności wywiadowczej w Iranie oraz Plan pracy operacyjnej na 1983 r., wynikający z koncepcji działalności wywiadowczej w Iranie. Proponowano wówczas:

¹²³ AIPN, 2602/19913, Notatka służbowa w sprawie załatwiania zezwoleń na pracę dla obcokrajowców w Iranie, 24 II 1987 r., k. 283–297; *ibidem*, System podatkowy dla firmy i pracowników zagranicznych w Islamskiej Republice Iranu, 1987 r., k. 298–301; *ibidem*, Opracowanie na temat formalności paszportowo-wizowych i celnych na punktach granicznych Islamskiej Republiki Iranu, marzec 1987 r., k. 253–260; *ibidem*, Notatka służbowa na temat kontroli paszportowej przy wjeździe do Iranu, b.d., k. 403–405; *ibidem*, Notatka służbowa w sprawie dokumentu legalizacyjnego – karty pozwolenia na przejazd samochodem poza Teheran, b.d., k. 406–408.

¹²⁴ Na temat sprawy krypt. „Rokra” zob. P. Gasztold-Seń, *Wywiad PRL a problemy polityczno-gospodarcze Afryki Subsaharyjskiej w latach 80. XX wieku*, „Olsztyńskie Studia Afrykanistyczne” 2011, t. 2, s. 143–155.

¹²⁵ AIPN, 01789/388, mf, Notatka dotycząca działalności wywiadowczej w kapitalistycznych krajach rozwijających się, 24 XI 1983 r., b.p. Zaliczono do nich Indie, Brazylię, Irak, Libię, Nigerię, Syrię, Kenię, Algierię, Argentynę, Australię, Meksyk, Egipt, Kolumbię, Kuwejt. Dopiero w następnej kolejności zamierzano skupić się m.in. na Iranie.

¹²⁶ AIPN, 01593/999, mf, Postanowienie o zakończeniu prowadzenia sprawy i przekazaniu materiałów do archiwum, 8 IX 1986 r., b.p.

1. Prowadzenie działań rozpoznawczych wśród firm i zakładów przemysłowych oraz instytucji państwowych, które miały wpływ na decyzje gospodarcze Iranu;

2. Typowanie i opracowywanie pod kątem werbunku obywateli Iranu przebywających w Polsce;

3. Prowadzenie działań przygotowawczych do planowej i systematycznej pracy wywiadowczej, w tym opracowywanie systemu łączności i pozyskiwanie źródeł informacji;

4. Wznowienie działalności punktu wywiadowczego (zlikwidowano go w 1982 r.)¹²⁷.

Sprawę zakończono z powodu niezrealizowania nałożonych zadań oraz „zmianę zainteresowań profilu Wydziału [VI Departamentu I MSW]”¹²⁸.

W latach osiemdziesiątych również Oddział „P”¹²⁹ Zarządu II Sztabu Generalnego WP prowadził Teczke sytuacji wywiadowczej – Iran. Zawarto w niej szereg dokumentów analitycznych charakteryzujących Iran i jego stolicę. Jednostkę otwiera trzydziestopięciostronicowa charakterystyka Islamskiej Republiki Iranu i jej sił zbrojnych. Dokument ten podzielono na siedem rozdziałów: 1. Dane ogólne (położenie, obszar, ludność, bogactwa naturalne itp.), 2. Zarys historii¹³⁰, 3. Ustrój i partie polityczne, 4. Sytuacja wewnętrzna (polityczna i gospodarcza), 5. Polityka zagraniczna (państwa islamskie, rozwijające się, kapitalistyczne, socjalistyczne, ruch państw niezaangażowanych, konflikt z Irakiem, stanowisko PRL w sprawie konfliktu), 6. Współpraca z Polską, 7. Siły zbrojne (władze, budżet, stan liczebny i zasady powoływania). Całość wieńczą załączniki, na które składają się m.in. mapy Iranu, schematy czy spisy najważniejszych osób w państwie, a także biografie prezydenta Alego Chameneiego i premiera Mir Hosseina Musawiego. Dopełnieniem tej analizy jest fragment sprawozdania Biura Radcy Handlowego w Teheranie za 1984 r. Do jednostki włączono materiały dotyczące sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej oraz wymiany handlowej Iranu z zagranicą. Dużo miejsca poświęcono działalności w tym okresie polskich firm w Iranie: Polimex-Cekop, Budimex, Metal-export, Elektrim, Kolmex, Pezetel, Navimor, Befama/Wifama, Bumar, Kopex. Nieco inny charakter mają analizy sytuacji kontrwywiadowczej polskiej ambasady i kwestii transportu w Teheranie, które również – jak już wspomniano – znalazły się w tej jednostce¹³¹. Przeciwdziałanie irańskich służb pracy wywiadowczej obcych państw przybliżył w 1987 r. dyrektor Departamentu I MSW gen. Zdzisław Sarewicz, np. „irańskie organa kontrwywiadowcze szczególnie nacisk kładą na operacyjne zabezpieczenie pracowników przedstawicieli zagranicznych w Teheranie oraz przebywających w Iranie korespondentów zagranicznych pod kątem ujawniania i kontroli ich kontaktów z miejscowymi obywatelami. W celu ograniczenia działalności korespondentów zagranicznych udziela

¹²⁷ *Ibidem*, Notatka z koncepcji działalności wywiadowczej w Iranie, 15 I 1983 r., b.p.

¹²⁸ *Ibidem*, Postanowienie o zakończeniu prowadzenia sprawy i przekazaniu materiałów do archiwum, 8 IX 1986 r., b.p.

¹²⁹ Oddział „P” (zamorski) powstał w wyniku reorganizacji Zarządu II w 1983 r. Do jego najważniejszych zadań zaliczono kierowanie rezydenturami pod przykryciem i agenturą poza Europą. Zajmował się kierunkami: afroazjatyckim, amerykańskim i australijskim oraz rezydenturami w Algierii i Maroku. S. Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991 (wprowadzenie do syntezy)*, Poznań 2011, s. 266–269.

¹³⁰ O historii Iranu od XVI do początków XIX w. traktuje fragment maszynopisu (nie ma początku i końca) zawarty w AIPN, 0423/9709.

¹³¹ AIPN, 2602/17384. Zob. s. 64.

się im akredytacji w Iranie jedynie na okres 3 miesięcy. Po upływie tego okresu należy uzyskać zgodę na dalszy pobyt w kraju. Dziennikarze są również okresowo wzywani do miejscowych organów specjalnych, gdzie mają obowiązek udzielania szczegółowych odpowiedzi odnośnie [do] ich kontaktów z Irańczykami oraz dyplomatami i pracownikami innych instytucji zagranicznych w Iranie¹³².

W Archiwum IPN znajdują się również materiały współpracowników wywiadu wojskowego działających w Iranie. Jednym z nich był Emil Dług ps. „Demir”, który w latach 1976–1980 oficjalnie pełnił funkcję attaché handlowego w Teheranie¹³³. Współpracował on na miejscu z Janem Wojciechem Piekarskim ps. „Saim”, który w latach 1977–1981 był pracownikiem Ambasady PRL w Teheranie¹³⁴. Do jego najważniejszych zadań należało: 1. Pozyskiwanie, opracowywanie i przesyłanie informacji do Warszawy (sytuacja społeczno-polityczna i ekonomiczna Iranu, plany Teheranu wobec CENTO i nowych sojuszy wojskowych w regionie, polityka Iranu wobec państw Zatoki Perskiej, udział Iranu w zwalczaniu ruchów lewicowych w regionie, współpraca wojskowa Iranu z USA, Izraelem i ewentualnie z państwami arabskimi, stan armii, przemysłu zbrojeniowego i jądrowego Iranu); 2. Poszukiwanie źródeł informacji – oficjalnych, półoficjalnych i nieoficjalnych; 3. Wyszukiwanie i podtrzymywanie znajomości istotnych z punktu widzenia działań wywiadowczych (m.in. ze Stephenem Richterem, oficjalnie pracownikiem ambasady USA); 4. Analizowanie sytuacji wywiadowczej w Teheranie (m.in. organizacji kontrwywiadu irańskiego, techniki pracy lokalnych służb specjalnych, ograniczeń obowiązujących cudzoziemców czy możliwości pracy wywiadowczej w Iranie)¹³⁵. Współpracownik mimo trudnych warunków zadowalająco wywiązywał się z powierzonych zadań. Owocem jego pracy były informacje przesyłane do Warszawy. Najczęściej w jednostce nie zachowały się pełne notatki, a jedynie pisma przewodnie, w których jednak wyszczególniano, jakie materiały są kierowane do Polski, a tym samym jakie kwestie były dla wywiadu interesujące. Na przykład 21 stycznia 1976 r. „Demir” przesłał do Polski m.in. sprawozdanie ekonomiczne za 1976 r. czy notatkę na temat

¹³² AIPN, 2602/20002, Informacja dotycząca sytuacji kontrwywiadowczej w Iranie opracowana przez gen. bryg. Z. Sarewicza, 25 VI 1987 r., k. 354–356. W jednostce tej zebrano informacje dotyczące działalności wywiadowczej i kontrwywiadowczej różnych państw, m.in. Stanów Zjednoczonych, Chin, Syrii, Japonii, Szwajcarii, Danii, Szwecji czy RFN.

¹³³ Innym był Leszek Madeja ps. „Webster”, pozyskany w 1987 r. w związku z jego wyjazdem na placówkę w Teheranie. Do jego zadań należało m.in.: „1. W zakresie pracy operacyjnej: nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów z obywatelami kraju urzędowania oraz z cudzoziemcami, szczególnie członkami CD, w celu uzyskania od nich interesujących nas informacji oraz typowania osób, które mogą być wykorzystane do pracy w wywiadzie; wyszukiwanie i rozpracowywanie źródeł zdobywania informacji i materiałów wywiadowczych [...]; poznanie i rozpracowywanie informacji wywiadowczej kraju urzędowania, szczególnie w zakresie metod i form działalności miejscowego kontrwywiadu; 2. W zakresie pracy informacyjnej: [...] przedsięwzięcia mające na celu uzyskanie informacji i materiałów wywiadowczych [...]; miejsce, rola i znaczenie sił zbrojnych Iranu w życiu politycznym kraju; podstawowe założenia, cele i kierunki polityki zagranicznej Iranu, zwłaszcza w stosunku do USA, ZSRR, Polski i państw arabskich; sytuacja na froncie wojny iracko-irańskiej oraz w Zatoce Perskiej – perspektywy zakończenia konfliktu; zmiany zachodzące w organizacji, uzbrojeniu i wyposażeniu sił zbrojnych Iranu; budżet wojskowy i jego struktura; aktualny wykaz kierownictwa państwowego”. Współpracę zawieszono w 1989 r. Zob. AIPN, 2602/20127.

¹³⁴ AIPN, 2602/17354. Zob. <http://www.fronda.pl/a/piekarski-byly-ambasador-i-komentator-tvn-agent-wywiadu-prl-i-moralista,71831.html> (dostęp 3 XI 2016 r.).

¹³⁵ AIPN, 2602/17337, Wytyczne do pracy wywiadowczej, 1976 r., k. 4–9.

stosunków gospodarczych Iranu z RFN¹³⁶. Jedyne czasami w aktach znajdują się notatki dołączone do pism. Jedną z nich jest informacja w sprawie kampanii prasowej w Iranie przeciwko „ruchom postępowym”, która była jednym z załączników pisma z 5 maja 1977 r.¹³⁷ Interesujące są również analizy perspektyw pracy wywiadowczej w Iranie przygotowane przez „Demira” i „Saima”. Można do nich zaliczyć notatkę dotyczącą możliwości zdobywania informacji na terenie Iranu z listopada 1977 r. czy informację na temat sytuacji wywiadowczej oraz działalności irańskiego kontrwywiadu. Scharakteryzowano w nich m.in. trudności w realizowaniu powierzonych zadań oraz szanse na efektywniejszą działalność wywiadowczą w terenie, a także przybliżono przeciwdziałanie Savaku i obowiązki czy utrudnienia dla obywateli z nim związane, np. kłopoty w uzyskaniu paszportów oraz obowiązek cudzoziemców informowania MSZ w Teheranie o podróży poza stolicę przekraczającej odległość 60 km¹³⁸. Szczęólnego znaczenia nabiera tutaj informacja na temat możliwości prowadzenia pracy wywiadowczej w pierwszej połowie 1979 r., czyli po wyjeździe szacha z kraju, w której pokrótce scharakteryzowano sytuację w służbach, armii i ogólnie w społeczeństwie¹³⁹.

Po zakończeniu działań wojennych na froncie iracko-irańskim na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ z 9 sierpnia 1988 r. utworzono Grupę Obserwatorów Wojskowych Organizacji Narodów Zjednoczonych w Iranie i Iraku (UNIIMOG). Celem grupy była kontrola przestrzegania zawieszenia ognia i wycofywania się oddziałów. UNIIMOG rozwiązano w 1991 r. – po wycofaniu wojsk Iraku i Iranu na ich własne terytorium¹⁴⁰. Do udziału w grupie zaproszono przedstawicieli 24 krajów, w tym Polski¹⁴¹. Wysłanie polskich oficerów na Bliski Wschód było doskonałą okazją do prowadzenia tam działalności wywiadowczej, którą postanowiono wykorzystać w Zarządzie II. W j.a. o sygn. IPN BU 2602/20122 zgromadzono dokumenty dotyczące działań wywiadu wojskowego pod przykrywką UNIIMOG. Można z nich poznać skład osobowy (wraz z pseudonimami) oficerów prowadzących działania operacyjne. Pokazują również, na jakich zagadnie-

¹³⁶ *Ibidem*, Pismo „Demira” nr 1/77, 21 I 1977 r., k. 35.

¹³⁷ *Ibidem*, Pismo „Demira” nr 3/77, 5 V 1977 r., k. 38–40.

¹³⁸ Niektóre informacje wydają się aż nieprawdopodobne: „Zakładany jest podsłuch do telefonów w sposób niemalże jawny (co może nawet budzić śmiech). Przy zakładaniu podsłuchu w moim mieszkaniu wyłączono telefon na jedną dobę (był wtedy głuchy), ale wszyscy, którzy dzwonili pod mój numer, mogli się porozumieć z jakąś niewiastą, która ucziwie ich informowała (tych, którzy do mnie dzwonili), iż od następnego dnia przez dwa–trzy dni będą mogli do mnie się codziennie dodzwonić, kręcąc jej numer telefonu, który zresztą ona podawała. Rzeczywiście od następnego dnia można było się pod tym numerem do mnie dodzwonić. Na trzeci dzień wyłączono mi telefon na kilka godzin, po czym już można było się dodzwonić pod moim właściwym numerem. Od tego czasu często są głuche wezwania, a kilka razy w tygodniu – kiedy córka odbierała telefon – jakiś męski głos zagadywał córkę, pytając o szczegóły, które widać było, iż mogą być znane tylko osobom, które pilnie śledzą aktywność rodziny czy też podsłuchują rozmowy córki z koleżankami. Telefony te jeszcze po wyjeździe córki do Polski miały miejsce i po dwóch czy trzech tygodniach «zawodnik», który zazwyczaj rozmawiał z córką, zapytał mnie wprost, czy wyjechała na stałe do Polski. Od tego czasu przestał dzwonić”. *Ibidem*, Notatka „Demira” na temat sytuacji wywiadowczej oraz pracy kontrwywiadu w Iranie, 30 XI 1977 r., k. 58.

¹³⁹ *Ibidem*, Notatka „Demira” dotycząca aktualnej sytuacji wywiadowczej w Iranie, 7 VIII 1979 r., k. 122–125.

¹⁴⁰ Zob. http://www.unic.un.org.pl/misje_pokojowe/uniimog.php (dostęp 10 VIII 2016 r.).

¹⁴¹ AIPN, 2602/20122, Notes for guidance to military observers United Nations Iran–Iraq Military Observer Group, sierpień 1988 r., k. 32–48. W jednostce archiwalnej zgromadzono kopie dokumentów ONZ w języku angielskim dotyczących powstania tej grupy.

niach skupiał swoją uwagę wywiad wojskowy w tym rejonie świata czy w strukturach ONZ (m.in. warunki pełnienia służby w ramach grupy, zasady zakwaterowania i wynagradzania, zakresy obowiązków na poszczególnych stanowiskach, sprawozdania z pracy w grupie obserwacyjnej). Interesujące są również wytyczne do prowadzenia działań wywiadowczych, m.in. dotyczące przesyłania informacji do Warszawy czy nawiązywania kontaktów operacyjnych, a także notatki oficerów polskiego wywiadu przekazywane do Warszawy, dokumentujące podejmowane działania operacyjne¹⁴².

Rewolucja islamska

„Rewolucja – jak pisze Ervand Abrahamian – wybuchła nie z powodu tego czy innego popełnionego w ostatniej chwili błędu politycznego. Wybuchła jak wulkan z powodu przytłaczającej presji, która przez dekady narastała w trzewiach irańskiego społeczeństwa. Do 1977 r. szach, zraziwszy do siebie niemal każdy sektor społeczeństwa, siedział na takim właśnie wulkanie”¹⁴³. Niezadowolenie Irańczyków było spowodowane wieloma powodami, zarówno kulturowymi, religijnymi, jak i gospodarczymi. Sprzeciwiali się ignorowaniu religii i tradycji, panoszeniu się zachodnich ekspertów, kultowi jednostki, wszechogarniającej korupcji, nadużyciom, brakowi wolności obywatelskich, nieograniczonej władzy Savaku, coraz większej dysproporcji ekonomicznej między obywatelami kraju. Zyski z wprowadzanych przez szacha reform zasilały konta jego zwolenników, którzy woleli transferować je za granicę niż inwestować w rodzimą gospodarkę. Rozgoryczenie przynosiło także przejadanie przez władzę dużej części dochodów ze sprzedaży ropy oraz przeznaczanie ich na zbrojenia lub nietrafione inwestycje. Dopóki zyski te były na tyle duże, że przynajmniej w części dzięki nim zaspokajano rozbudzone oczekiwania społeczeństwa, udawało się w kraju zachować spokój. Problemy pojawiły się w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, kiedy dochody ze sprzedaży ropy naftowej znacznie się zmniejszyły, co doprowadziło zarówno do trudności w finansowaniu inwestycji, jak i spadku poziomu życia zwykłych obywateli¹⁴⁴. Sygnały niezadowolenia były widoczne już w 1977 r. Szacha otwarcie zaczęły krytykować niemal wszystkie warstwy społeczne: studenci, klasa średnia, duchowieństwo, chłopci i robotnicy, przedstawiciele każdej ze stron sceny politycznej¹⁴⁵. Pod ich wpływem szach złagodził nieco prowadzoną politykę. Na początku 1978 r. sytuacja uległa gwałtownemu pogorszeniu. Przyczynił się do tego artykuł *Iran a czerwona i czarna kolonizacja*, zamieszczony 7 stycznia w rządowej gazecie „Ettela’at”, w którym Chomeiniego oskarżano m.in. o nieirańskie pochodzenie, współpracę z obcymi wywiadami, awanturnicze prowadzenie się w młodości (w tym picie alkoholu i homoseksualne fascynacje)¹⁴⁶. Dzień później w mieście Qom, będącym centrum religijnym szyitów, wybuchły protesty, które krwawo stłumiono. Po 40 dniach, zgodnie z szycką tradycją upamiętnienia ofiar, w jedenastu miastach Irańczycy ponownie wyszli na ulice. W kolejnych miesiącach wrzenie w kraju narastało,

¹⁴² Zob. AIPN, 2602/20122.

¹⁴³ E. Abrahamian, *Historia współczesnego Iranu*, Warszawa 2011, s. 204–205.

¹⁴⁴ R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 88–91.

¹⁴⁵ Rewolucję poparła m.in. Ludowa Partia Iranu (Tudeh), za co zapłaciła wysoką cenę. Zob. przypis nr 86.

¹⁴⁶ W. Giełżyński, *Rewolucja w imię Allaha*, Warszawa 1979, s. 65–66.

a wszelkie próby ułagodzenia obywateli nie przynosiły skutku. We wrześniu szach zdecydował się na wprowadzenie stanu wyjątkowego. Nie przeszkodziło to 8 września zorganizować w stolicy kolejnej demonstracji, w czasie której wojsko otworzyło ogień do protestujących osób¹⁴⁷. W wyniku wydarzeń tzw. czarnego piątku utracono możliwość osiągnięcia porozumienia między stronami¹⁴⁸. Coraz częściej wybuchały strajki generalne, przede wszystkim w przemyśle naftowym, które paraliżowały gospodarkę kraju. Jedenastego grudnia na ulicach Teheranu przeszło milionowy tłum domagał się powrotu Chomeiniego z Francji i objęcia przez niego przywództwa w Iranie¹⁴⁹. Szach Mohammad Reza Pahlavi 16 stycznia 1979 r. wyjechał z Iranu do Egiptu, potem m.in. do Maroka i Meksyku, by w październiku tego roku przybyć do Stanów Zjednoczonych, pozostawiając kraj w rękach premiera Szapura Bachtiaara¹⁵⁰. Podejmowane przez niego próby uspokojenia sytuacji w kraju, m.in. przez rozwiązanie tajnej policji i uwolnienie więźniów politycznych, wolne wybory, wstrzymanie dostaw ropy do Izraela i RPA, anulowanie kontraktu wojskowego z USA i zgodę na powrót Ruhollaha Chomeiniego z wygnania, nie przyniosły spodziewanego efektu. Ajatollah Chomeini w glorii chwały przyjechał do Iranu 1 lutego 1979 r. i powołał rząd rewolucyjny, na czele którego stanął Mehdi Bazargan¹⁵¹. Dotychczasowy premier S. Bachtiar po utracie poparcia armii podał się do dymisji, co oznaczało przejście rządów przez ajatollaha¹⁵².

Dynamicznie zmieniającą się sytuację w Iranie, postępujący zamęt, liczne protesty i strajki z uwagą obserwowano w Polsce. Dzięki informacjom wywiadu cywilnego i wojskowego bacznie śledzono pogarszającą się pozycję szacha i rosnącego w siłę ajatollaha Chomeiniego. Zmiana władzy w Teheranie była przedmiotem wielu analiz, notatek, informacji i szyfrogramów w językach polskim i rosyjskim – wytworzonych lub otrzymana-

¹⁴⁷ Wojciech Giełżyński wydarzenia te opisuje w następujący sposób: „Ludzie rozbiegają się na wszystkie strony, ale nie szukają schronienia. Krew musi być pomszczona [...]. Naród jeszcze nie może uwierzyć, że muzułmanie mieliby strzelać do muzułmanów. W plebejskich dzielnicach wybucha nieokiełznana rebelia. Palić! Palić! Ulicami snują się gęste dymy, rozświetlane blaskiem płomieni. [...] Gryzący swąd unosi się z palonych na jezdniach opon; ma on neutralizować działanie gazów łzawiących. Odgłosy chaotycznej strzelaniny dochodzą ze wszystkich stron, pół miasta jest polem bitewnym”. *Ibidem*, s. 90–91. Zginęło wówczas co najmniej kilkadziesiąt osób.

¹⁴⁸ Wskazywał na to także gen. J. Słowikowski: „Próby nawiązania dialogu szacha z Chomeinim zostały zdecydowanie zarucone, a część mediatorów stała się podejrzana o dywersję polityczną i usunięta ze stanowisk”. AIPN, 02011/577, Notatka gen. J. Słowikowskiego dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie, 10 XI 1978 r., k. 157.

¹⁴⁹ K.M. Andrusiewicz, *Rewolucja islamska w Iranie. Przyczyny – przebieg – konsekwencje*, „Konteksty Społeczne” 2013, t. 1, s. 30–31.

¹⁵⁰ Szapur Bachtiar (1914–1991), polityk, dr. Absolwent nauk politycznych na Sorbonie, działacz Frontu Narodowego, podsekretarz stanu w Ministerstwie Pracy w rządzie Mosaddegha, po jego obaleniu krótko więziony, premier Iranu (28 XIII 1978 – 1 II 1979), zlikwidował Savak, zwolnił więźniów politycznych i zniósł cenzurę, po rewolucji islamskiej zbiegł do Francji, gdzie stanął na czele Narodowego Ruchu na Rzecz Oporu w Iranie, zamordowany przez irańskich agentów (1991). H. Asadi, *op. cit.*, s. 101; T. Coville, *op. cit.*, s. 38, 180, 196, 197.

¹⁵¹ Mehdi Bazargan (1907–1995), polityk. Absolwent École Centrale des Arts et Manufactures we Francji, wiceminister w rządzie Mosaddegha, twórca Ruchu Wyzwolenia Iranu (1961), premier za rządów Chomeiniego, zrezygnował z teki premiera na znak protestu przeciwko zajęciu ambasady USA przez studentów. E. Abrahamian, *op. cit.*, s. 18.

¹⁵² S. Mazurek, *Geneza fundamentalizmu islamskiego*, „Eryda” 2015, nr 1, s. 121–122; R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 100–102.

nych przez wywiad cywilny PRL – które obecnie można odnaleźć w jednostce archiwalnej IPN BU 02011/577, liczącej około 2000 kart¹⁵³. Zebrane w niej materiały ukazują cały proces, który doprowadził do obalenia rządów szacha. Pierwszy dokument pochodzi z 17 września 1977 r. i dotyczy zmiany rządu w Iranie. Warto tutaj zaznaczyć, że zastąpienie długoletniego premiera Howejdy Dżamszidem Amuzegarem w sierpniu 1977 r. było jedną z pierwszych prób rozładowania zarysowującego się konfliktu¹⁵⁴. Jak zatem widać, na podstawie tej dokumentacji można z łatwością odtworzyć przyczyny i przebieg wydarzeń. Obrazuje ona także, co tak naprawdę wiedział polski wywiad na temat zmian w Iranie w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, a okazuje się, że był dobrze zorientowany w rozwoju sytuacji. Niezwykle ciekawe są również analizy nastrojów społecznych, które niekiedy pobieżnie omawiane są w literaturze. Wartościowa jest tutaj np. notatka z końca 1977 r., która powstała w wyniku kompilacji rozmów prowadzonych przez KO i KI z ludźmi z kręgów politycznych i gospodarczych Iranu. Wskazywano w niej na nastrój niepewności jutra i brak wiary w możliwość kontynuowania rządów przez rodzinę szacha po jego ewentualnej śmierci. Podawano przy tym przykłady korupcji i nepotyzmu na szczeblach władzy. Akcentowano coraz większe rozwarstwianie się społeczeństwa irańskiego i pogarszającą się stopę życiową większości obywateli. Jednakże polski wywiad nie przewidywał wówczas jeszcze możliwości odejścia rodziny Pahlavich od władzy: „W sumie cały system monarchii, aczkolwiek zmurszały w wielu miejscach, nie wykazuje na razie tendencji do samozawalenia się. Należy nawet przyjąć możliwość, że po śmierci szacha wojsko oraz policja staną za następcą tronu, którego będą bronić przed jakimikolwiek próbami zmiany systemu. Nie wiadomo jednak, na ile następca tronu będzie na tyle silny, by nie stać się figurantem przy ewent[ualnym] dyktatorze wojskowym”¹⁵⁵. Oczywiście analiza ta powstała jeszcze przed opublikowaniem artykułu szkalującego Chomeiniego. Inny obraz sytuacji wewnętrznej Iranu kształtuje się w licznych notatkach z 1978 r. Nieustannie podkreślano w nich pogarszające się nastroje w państwie, coraz gwałtowniejsze protesty i zamieszki oraz osamotnienie szacha, a także jego rozpaczliwe próby uspokojenia sytuacji, np. rozmowy z duchownymi szyickimi, kolejne zmiany premiera¹⁵⁶, zapowiedź wolnych wyborów i możliwości działania partii politycznych¹⁵⁷. Niezwykle ciekawe są informacje przesyłane do Warszawy przez funkcjonariusza wywiadu w Teheranie „Farada”, który w zasadzie na bieżąco relacjonował sytuację na ulicach miasta. Szczegółowo opisywał przebieg manifestacji i starć demonstrantów z wojskiem. Interesująca jest tutaj notatka z kwietnia 1978 r. odwołująca się do wydarzeń ze stycznia i lutego tego roku, a więc do manifestacji w Qom i Tebrizie, rozpoczynających serię gwałtownych protestów przeciwko polityce szacha¹⁵⁸. Niekiedy zagrażały one także bezpieczeństwu polskiej placówki dyplomatycznej: „Demonstranci na ulicy przed budynkiem ambasady rozpalili kilka zaporowych ognisk (skrzynie podpalane benzyną) w celu uniemożliwienia dotarcia w ten rejon pojazdom mechanicznym.

¹⁵³ Materiały z jednostek AIPN, 02011/577–578 powtarzają się w teczkach AIPN, 02011/827–832.

¹⁵⁴ AIPN, 02011/577, O smieniu prawnictwa w Iranie, 17 IX 1977 r., b.p.

¹⁵⁵ *Ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji wewnętrznej Iranu, 7 XII 1977 r., b.p.

¹⁵⁶ Premierami w tym czasie byli kolejno: Dżafar Szarif-Emami, Gholam Reza Azhari, Szapur Bachtiar.

¹⁵⁷ Przyczyny rewolucji przybliży także notatka zastępcy dyrektora Departamentu I MSW płk. B. Żeleńskiego. Zob. AIPN, 02011/578, Polityka zagraniczna i sytuacja wewnętrzna Iranu, 17 VIII 1978 r., b.p.

¹⁵⁸ AIPN, 02011/577, Notatka dotycząca sytuacji w Iranie, 23 IV 1978 r., b.p.

Rozbili przymocowaną do muru ambasady gablotę, w której eksponowane były zdjęcia związane z XXXV rocznicą LWP. Podpalali samochody. Trwała kilkugodzinna strzelanina (wojsko do demonstrantów), na dachach budynków po raz pierwszy pojawili się snajperzy wojskowi. W dniu dzisiejszym, tj. 5 bm. [listopada – W.K.], sytuacja znacznie się zaostrzyła. Trwają demonstracje, pali się płd. wsch. i zach. miasta. Rozszerzają się strajki, wieczorem do akcji wkroczyły czołgi. Słychać serie z karabinów maszynowych. Jest wielu zabitych i rannych”¹⁵⁹. Następnego dnia po tych wydarzeniach szach utworzył wojskowy rząd na czele z Gholamem Rezą Azharim. Czołgi na ulicach i nowy rząd, w którym zasiadało wielu wyższych oficerów, potwierdzało tezę o przygotowywanym zamachu wojskowym. Ewentualność takiego rozwoju sytuacji była często brana pod uwagę w informacjach przesyłanych z terenu do centrali¹⁶⁰. Wskazywano na nią także w biuletynie informacyjnym departamentów I i II z września–października 1978 r.¹⁶¹ Poświęcono w nim cały rozdział na temat polityki zagranicznej i sytuacji wewnętrznej Iranu, w którym zamieszczono m.in. ocenę rozwoju wydarzeń przygotowaną przez stronę amerykańską. Zakładano w niej ewentualność przejęcia władzy w kraju przez armię, z tym że – jak pisano – nie musiało to oznaczać końca monarchii w Iranie¹⁶². Możliwość interwencji wojska brano pod uwagę nawet po powrocie Chomeiniego. „Farad” na dzień przed jego przyjazdem konstatował, że istnieje małe prawdopodobieństwo przekazania władzy bez rozlewu krwi¹⁶³.

Pracownicy polskiego wywiadu w swoich notatkach i szyfrogramach – jak już wspomniano – na bieżąco przekazywali obraz wydarzeń w Iranie. Dlatego też początkowo skupiali się na sytuacji na ulicach Teheranu, manifestacjach, zmianach na szczytach władzy (m.in. premiera, rozgrywki w partii rządzącej), nieudolnych próbach rozwiązania konfliktu. W drugiej fazie rewolucji, po ucieczce szacha i powrocie Chomeiniego, nastroje ulicy, teraz już rozentuzjasmowanej, zeszły na drugi plan. Zainteresowanie odtąd budziły przemiany polityczne w kraju i tarcia wśród nowych rządzących. Wyszczególniano wówczas kilka źródeł władzy w Iranie: rząd Bachtiaara, rząd Bazargana i armia, byli savakowcy i mudżahedini ludowi¹⁶⁴. Również otoczenie skupione wokół samego Chomeiniego nie było monolitem. Wskazywano na kilka frakcji, które wyłoniły się, kiedy opadł rewolucyjny kurz: osoby, które powróciły razem z Chomeinim z emigracji (ekipa paryska), osoby, które wspierały go w kraju (ekipa teherańska), ambitni ajatollahowie

¹⁵⁹ *Ibidem*, Szyfrogram nr 5979, 6 XI 1978 r., b.p.

¹⁶⁰ Zob. np. *ibidem*, Szyfrogram nr 5381, 11 X 1978 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 5841, 29 X 1978 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 6017, 8 XI 1978 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 6138, 11 XI 1978 r., b.p.

¹⁶¹ Biuletyny były przeznaczone dla komendantów wojewódzkich MO, zastępców komendantów ds. bezpieczeństwa, naczelników wydziałów II komend wojewódzkich oraz starszych inspektorów Kierownictwa KW MO zajmujących się tematyką Departamentu I MSW. Celami biuletynów było m.in. informowanie o zagrożeniach bezpieczeństwa Polski ze strony obcych służb oraz prezentowanie wywiadowczych ocen wybranych problemów polityki międzynarodowej. AIPN, 02174/32. Ten sam biuletyn w AIPN, 03264/1188 oraz AIPN, 03264/508.

¹⁶² AIPN, 02174/32, k. 41–48.

¹⁶³ AIPN, 02011/577, Szyfrogram nr 494, 31 I 1979 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram „Farada” dotyczący planu dokonania zamachu wojskowego w Iranie, 1 II 1979 r., b.p.

¹⁶⁴ *Ibidem*, Szyfrogram nr 837, 16 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja płk. B. Żeleńskiego dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie, 24 II 1979 r., b.p.

oraz ruchy lewicowe¹⁶⁵. Obserwowano kroki podejmowane przez rząd mianowany jeszcze przez szacha, przede wszystkim próby zyskania poparcia niektórych grup społecznych i części armii¹⁶⁶, a także jego upadek i powołanie Bazargana na premiera¹⁶⁷. Po tym wydarzeniu skupiono się na stopniowym przejmowaniu władzy, obsadzaniu najważniejszych stanowisk osobami przychylnymi Chomeinemu i tonowaniu nastrojów w państwie. Służyć temu miało m.in. przeprowadzenie wyborów parlamentarnych czy referendum konstytucyjne. Nie było to jednak łatwe zadanie. Oficerowie wywiadu wskazywali, że scena polityczna podzieliła się na prawicę (Chomeini i jego zwolennicy), centrum (stronnicy Bazargana) i lewicę (mudżahedini)¹⁶⁸. Zakładano, że w kraju może wybuchnąć wojna domowa, tym bardziej że niepokoje podgrzewały mniejszości narodowe, np. Kurdowie i Arabowie¹⁶⁹. Analizowano pozycję samego Chomeiniego zarówno w kraju, jak i państwach ościennych, a także co zrobi, aby zachować władzę¹⁷⁰. Zastanawiano się, jaką politykę będzie prowadził nowy rząd i jak ukształtują się stosunki zagraniczne zarówno z państwami kapitalistycznymi, jak i blokiem wschodnim¹⁷¹. Z uwagą śledzono coraz słabszą pozycję najpierw premiera Bazargana, a potem prezydenta Abolhasana Bani Sadra¹⁷² i rosnące w siłę środowisko skupione wokół duchowieństwa, na czele z Mohammadem Behesztem¹⁷³, który kierował Islamską Partią Republikańską¹⁷⁴.

¹⁶⁵ *Ibidem*, Szyfrogram nr 591, 5 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 889, 20 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie, 22 II 1979 r., b.p.

¹⁶⁶ *Ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji w Iranie, 9 II 1979 r., b.p.

¹⁶⁷ *Ibidem*, Sprawka na Bazargana, 9 II 1979 r., b.p. Charakterystyka członków nowego rządu zob. *ibidem*, Szyfrogram nr 952, 22 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji w rządzie M. Bazargana, 28 II 1979 r., b.p.

¹⁶⁸ *Ibidem*, Szyfrogram nr 1151, 2 III 1979 r., b.p.

¹⁶⁹ *Ibidem*, K położeniu w iranskim Kurdistanie, 5 III 1979 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 2850, 21 V 1979 r., b.p.; *ibidem*, O położeniu w iranskim Kurdistanie, 20 VI 1979 r., b.p.; *ibidem*, O położeniu w iranskiej prowincji Chuzestan, 6 VI 1979 r., b.p.; *ibidem*, O rozwitii kurdskiej problemy wiosny i letom 1979 goda, 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja gen. J. Słowikowskiego na temat perspektyw uregulowania problemu kurdyjskiego w Iranie, 29 XI 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja o dźwizenii Kurdow w Iranie i Irakie, b.d., b.p.; *ibidem*, K położeniu w iranskim Kurdistanie, 15 X 1980 r., b.p.; *ibidem*, O kurdskiej problemie w Iranie, 10 IV 1980 r., b.p.

¹⁷⁰ *Ibidem*, O pozycyji Chomejni w odnoszeniu arabskich gosudarstw, 2 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 1469, 15 III 1979 r., b.p.; *ibidem*, O położeniu Chomejni, 20 III 1979 r., b.p.; *ibidem*, O projekcie programy partii islamskiej rjespubliki w Iranie, 6 IV 1979 r., b.p.

¹⁷¹ *Ibidem*, Szyfrogram nr 790, 14 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 845, 18 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, O programnych ustanowkach Chomejni i jego storonnikow, 16 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja płk. B. Żeleńskiego dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie, 24 II 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca kierunków polityki zagranicznej Iranu, 8 IV 1979 r., b.p.

¹⁷² Abolhasan Bani Sadr (ur. 1933), polityk. Część życia spędził we Francji, w 1979 r. razem z Chomeinem powrócił do Iranu, minister spraw zagranicznych w rządzie M. Bazargana i finansów w rządzie Rady Rewolucji Islamskiej, pierwszy prezydent Iranu (1980–1981), nie był zwolennikiem państwa teokratycznego i próbował ograniczyć wpływ duchowieństwa na rządzenie, po utracie poparcia Chomeiniego zaczął się ukrywać, 21 VI 1980 r. Meżdżles uchwalił usunięcie go ze stanowiska, uciekł do Francji. R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 244; J. Zdanowski, *op. cit.*, s. 503, 505.

¹⁷³ Mohammad Beheshti (1929–1981), duchowny, polityk. Przewodniczący Zgromadzenia Ekspertów (1979), sekretarz generalny Islamskiej Partii Republikańskiej (1979–1981), zginął w zamachu bombowym. R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 244.

¹⁷⁴ Zob. np. AIPN, 02011/577, Szyfrogram nr 4792, 8 VIII 1979 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 5963, 6 X 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie przed wyborami prezydenckimi, 25 I 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja na temat sytuacji

Na tarcia w Teheranie nałożył się konflikt zbrojny z Irakiem. Nieporozumienia wewnętrzne miały mieć wpływ na niepowodzenia armii irańskiej na froncie, gdyż – jak podkreślano w notatce – „armia sabotuje rozkazy wydawane przez strażników rewolucji i duchownych islamskich”¹⁷⁵.

Wiele miejsca „bezpieka” poświęcała stosunkowi świata do zmian w Teheranie i nowego otwarcia w relacjach na Bliskim Wschodzie¹⁷⁶. Najwięcej miejsca, rzecz jasna, poświęcano reakcji państw zachodnich (np. Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch, Kanady), a przede wszystkim Stanów Zjednoczonych. Równie istotne były informacje na temat postawy państw arabskich (np. Iraku i Arabii Saudyjskiej) oraz azjatyckich (np. Indii i Chin) wobec rewolucji islamskiej¹⁷⁷.

Sytuację polityczną w Iranie tuż przed obaleniem szacha obserwowano także w Zarządzie II Sztabu Generalnego. Dla wywiadu wojskowego decydującym czynnikiem stabilizującym sytuację w Teheranie była armia – zarówno w końcowej fazie rządów szacha, jak i po jego wyjeździe. Przewidywano, że kierunek dalszych zmian będzie zależał od jej postawy¹⁷⁸. Taką opinię, jak wskazują materiały zgromadzone w IPN, prezentował również Kermit Roosevelt¹⁷⁹. Jego zdaniem nie było możliwe, „aby wyższa struktura

---

wewnętrznej w Iranie przed wyborami parlamentarnymi, 11 III 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja na temat sytuacji wewnętrznej w Iranie, 12 III 1980 r., b.p.; *ibidem*, Notatka informacyjna dotycząca sytuacji w Iranie, 26 VI 1980 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 4081, 17 VII 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca działalności A. Bani Sadra, 2 IX 1980 r., b.p.

¹⁷⁵ Zob. np. *ibidem*, Szyfrogram nr 5574, 29 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji w Iranie, 30 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie, 8 II 1980 r., b.p. Wiadomości o zaostrzeniu się polityki Chomeiniego podano również w szyfrogramie MSZ z Teheranu z lipca 1980 r. Poinformowano w nim o licznych przypadkach nieprzestrzegania przez mułłów i gwardzistów obyczajów dyplomatycznych, m.in. o otwieraniu poczty dyplomatycznej czy rewizji bagaży. Wskazano również na zwiększenie kontroli nad podróżującymi Irańczykami, którzy po powrocie do kraju mieli być szczegółowo przesłuchiwać. *Ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie, 31 X 1980 r., b.p. Zob. AIPN, 2602/20014, Szyfrogram MSZ z Teheranu nr 9/III, 1 VII 1980 r., k. 10.

¹⁷⁶ Na temat stosunków Iranu z państwami arabskimi przed wybuchem rewolucji zob. np. AIPN, 02011/578, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca niektórych aspektów polityki zagranicznej Iranu oraz stosunków polsko-irańskich, 13 VIII 1977 r., b.p.; *ibidem*, Politika Irana w Persidskom Zaliwie i w Indijskim Okieanie, 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca stosunków Iran–Arabia Saudyjska, 21 IV 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca stosunków Iranu z krajami arabskimi, 13 XII 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca stosunków irańsko-pakistańskich, 4 XI 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca brytyjskiej oceny stosunków Iran–Pakistan, 1 XII 1977 r., b.p.

¹⁷⁷ *Ibidem*, Informacja dotycząca zachodnich ocen sytuacji w Iranie, 9 XI 1978 r., b.p.; *ibidem*, K ocenke amerykanami położeniya w Iranie, 9 XI 1978 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca amerykańskich ocen sytuacji wewnętrznej w Iranie, 23 XI 1978 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca międzynarodowych ocen sytuacji w Iranie, listopad 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca kanadyjskiej oceny sytuacji w Iranie, 3 I 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca indyjskiej oceny sytuacji w Iranie, 3 I 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca zachodnich ocen rozwoju sytuacji wewnętrznej w Iranie, 25 I 1979 r., b.p.; *ibidem*, Notatka informacyjna dotycząca tureckiego punktu widzenia na sytuację w Iranie, 30 I 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca angielskiej oceny ewentualnego dojścia Chomeiniego do władzy, 31 I 1979 r., b.p.; *ibidem*, O pozycji Italii w odnoszeniu Irana, 5 III 1979 r., b.p.

¹⁷⁸ AIPN, 2602/13654, Informacja w sprawie sytuacji polityczno-wojskowej w Iranie i perspektyw jej rozwoju opracowana w Zarządzie II Sztabu Generalnego, b.d., k. 106–108.

¹⁷⁹ Kermit Roosevelt (1916–2000), pracownik CIA, w 1953 r. twórca planu i szef operacji obalenia gabinetu premiera M. Mosaddegha (operacja krypt. „Ajax”), wnuk prezydenta Theodore’a Roosevelta,

polityczna, którą chce wprowadzić Chomeini i która broni mistycznych i religijnych aspektów, mogła się przystosować do struktury socjalnej, która znacznie rozwinęła się w tym kraju w ciągu ostatnich pokoleń. Z pewnością wystąpi – z czym Roosevelt się liczy – starcie laickiej elity z religijnymi przywódcami. [...] Rolę arbitra w nieporozumieniu może odegrać wojskowy. Dlatego też jest bardzo możliwe, że kiedy armia «dojdzie do siebie», wystąpi jakiś młody pułkownik i utworzy reżim wojskowy o tendencjach narodowościowych»¹⁸⁰. Sytuację w Teheranie, jak już wspomniano, z uwagą śledziły Stany Zjednoczone, które w tamtym momencie z jednej strony skierowały do Iranu grupę ekspertów z Departamentu Stanu i CIA, a z drugiej przygotowywały się do ewakuacji doradców i obywateli oraz zniszczenia swojego sprzętu wojskowego¹⁸¹. Według Zarządu II przed obaleniem szacha USA miały w Iranie 7 baz, w których (a także w różnych sztabach i misjach wojskowych) pracowało 7500 żołnierzy oraz specjalistów amerykańskich¹⁸².

Dużo materiałów Zarządu II dotyczących sytuacji w Iranie w tym okresie można znaleźć w j.a. IPN BU 2602/26770. Pierwszym dokumentem w teczce jest Informacja w sprawie sytuacji wojskowo-politycznej w Iranie z 10 stycznia 1979 r., a więc ze schyłku rządów szacha¹⁸³. Ciekawa w tej grupie materiałów jest analiza sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej Iranu z czerwca 1979 r. Omówiono w niej różne aspekty polityki wewnętrznej porewolucyjnego Iranu. Wskazano m.in. na pojawiające się niesnaski między niedawnymi sprzymierzeńcami, zwalczanie grup umiarkowanych i lewicowych, działanie komitetów rewolucyjnych i wprowadzanie zasad społecznych opartych na Koranie, np. niszczenie alkoholu, oddzielne plaże dla kobiet i mężczyzn. Poruszono także kwestie możliwych zagrożeń ze strony mniejszości narodowych. Sporo miejsca poświęcono w niej licznym partiom politycznym i opozycji wobec rządów Chomeiniego. Było to o tyle istotne, że w tym czasie toczyła się w Iranie kampania związana z wprowadzeniem nowej, islamskiej konstytucji¹⁸⁴. W czerwcu projekt aktu prawnego, przygotowany przez premiera Bazargana (nie wprowadzał on możliwości automatycznego oddziaływania duchowieństwa na wszystkie sprawy w państwie), został przedstawiony nowo wyłonionemu Zgromadzeniu Ekspertów, składającemu się z 73 osób, głównie z kręgu zwolenników

---

autor książki *Countercoup: The Struggle for Control of Iran*, Nowy Jork 1979. N. Polamar, T.B. Allen, *Księga szpiegów. Encyklopedia*, Warszawa 2000, s. 481–482.

¹⁸⁰ AIPN, 2602/20011, Informacja dotycząca zainteresowania wywiadu tureckiego kryzysem irańskim, 23 V 1980 r., k. 210–212.

¹⁸¹ AIPN, 2602/26752, Informacja w sprawie sytuacji wojskowo-politycznej w Iranie opracowana w Zarządzie II Sztabu Generalnego, 30 XII 1980 r., k. 243–244.

¹⁸² *Ibidem*, Notatka informacyjna nr 11/78 dotycząca amerykańskich baz w Iranie, 8 VIII 1978 r., k. 200–201. Jeszcze w marcu 1978 r. w notatce z Teheranu polskie służby wywiadowcze podkreślały: „Iran będzie w dalszym ciągu umacniał swoją pozycję najsilniejszego w rejonie Zatoki Perskiej sojusznika politycznego i wojskowego Stanów Zjednoczonych. Koncepcja ta odpowiada aktualnej linii politycznej Waszyngtonu unikania bezpośredniego angażowania się w konflikty regionalne i realizacji swoich interesów przy pomocy silnych i lojalnych sojuszników. Stopień uzależnienia politycznego i wojskowego (dostawy sprzętu, szkolenie, instruktorzy USA) od USA jest na tyle zaawansowany, że daje Stanom Zjednoczonym instrumenty kontroli nad przerostem ambicji regionalnych szacha”. *Ibidem*, Aktualne problemy irańskiej polityki zagranicznej w Zatoce Perskiej, 24 III 1978 r., k. 145–148.

¹⁸³ AIPN, 2602/26770, Informacja w sprawie sytuacji wojskowo-politycznej w Iranie, 10 I 1979 r., k. 1–3.

¹⁸⁴ *Ibidem*, Notatka służbowa dotycząca sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej porewolucyjnego Iranu oraz tendencje jej rozwoju, opracowana w Zarządzie II, 28 VI 1979 r., k. 87–97.

Chomeiniego. Okazało się, że mają oni zupełnie odmienną wizję, jaki powinien być Iran po zwycięstwie rewolucji islamskiej. Zgromadzenie zaproponowało nowy koncept, w którym przepisy prawa zostały dostosowane do norm i zasad określanych przez islam. Nową konstytucję wprowadzono 2 XII 1979 r.¹⁸⁵ Jej główne założenia zawiera notatka zamieszczona w omawianej jednostce¹⁸⁶.

Dopełnieniem materiałów dotyczących rewolucji islamskiej jest propagandowo-szkoleniowy film w języku rosyjskim pt. „Pentagon”. W jego trzeciej części pt. „Łańcuch zbrodni” zaprezentowano wydarzenia w Iranie w 1979 r. i upadek szacha¹⁸⁷.

Konflikt irańsko-amerykański

Rewolucja islamska, zmiana rządów i uwięzienie personelu amerykańskiej ambasady zapoczątkowały długoletni kryzys polityczny na linii Teheran–Waszyngton. Ochładzanie się stosunków dostrzegano już wcześniej – za rządów szacha, aczkolwiek wcześniejsze napięcia oczywiście nie oznaczały przewartościowania polityki zagranicznej Iranu¹⁸⁸. Materiały na ten temat zgromadzono w teczce IPN BU 02011/441, którą w całości poświęcono temu zagadnieniu. Znajdują się w niej dokumenty w językach polskim, niemieckim oraz rosyjskim, w tym szyfrogramy „Tahira” i informacje gen. J. Słowikowskiego. Dotyczyły one m.in. niezadowolenia szacha z dotychczasowej polityki USA¹⁸⁹, baz amerykańskich w Iranie i Bahrajnie, amerykańskich specjalistów w Teheranie, dostaw sprzętu wojskowego, cen ropy naftowej, planowanej wizyty prezydenta J. Cartera w Teheranie (odbyła się ona w grudniu 1977 r.).

Dotychczasowa polityka USA wobec Iranu, pamięć o ich decydującym udziale w przewrocie w 1953 r.¹⁹⁰, wspieranie szacha, wielomilionowe kontrakty wojskowe,

¹⁸⁵ J. Zdanowski, *op. cit.*, s. 500.

¹⁸⁶ AIPN, 2602/26770, Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu, b.d., k. 210–211.

¹⁸⁷ AIPN, 01569/76, t. 3.

¹⁸⁸ Informacji na temat stosunków amerykańsko-irańskich w drugiej połowie lat sześćdziesiątych można szukać w j.a. AIPN, 02011/2. Zebrano w niej materiały wywiadowcze odnoszące się do Stanów Zjednoczonych. Część z nich dotyczy amerykańskiej polityki wobec Teheranu, m.in. stosunków irańsko-amerykańskich, stosunku USA do konfliktu irańsko-irackiego, wizyty szacha w Stanach Zjednoczonych (na ten temat zob. też AIPN, 02011/578, Informacja źródła ps. „Graf” dotycząca podróży szacha do USA, 10 I 1978 r., b.p.), działalności amerykańskich instytucji w Iranie, amerykańskiej pomocy wojskowej dla Iranu. Tematykę tę (np. informacje z 1977 r. na temat niezadowolenia Iranu z polityki zagranicznej USA i pogarszania się wzajemnej współpracy) poruszają również dokumenty zawarte w jednostce AIPN, 02011/578. Z kolei lakoniczna notatka w sprawie współpracy wywiadowczej USA, Iranu, Egiptu, Francji i Arabii Saudyjskiej z 1976 r. znajduje się w jednostce AIPN, 02011/607 (oraz AIPN, 02011/901). Nieduże wzmianki dotyczące sprzedaży w 1973 i 1974 r. przez USA Iranowi samolotów odnaleziono w teczce AIPN, 02011/179.

¹⁸⁹ Według J. Słowikowskiego szach był niezadowolony z m.in.: amerykańskich prób rozbijania jedności OPEC, ich polityki w sprawie rozprzestrzeniania broni jądrowej, powiązania dostaw broni do Iranu z kwestiami politycznymi, prowadzenia działalności wywiadowczej w armii irańskiej i przekupywania jej wyższych oficerów. AIPN, 02011/144, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca pogorszenia się stosunków Iranu z USA, 14 IV 1977 r., b.p. Z kolei jednostka AIPN, 02011/508 zawiera materiały dotyczące OPEC, rozważanej podwyżki cen ropy w 1977 r. i działań USA starających się ją zastopować, w tym negocjacji z szachem.

¹⁹⁰ Wspomina o tym artykuł Charlesa Edmundsona *Szyflety przeciwko dyplomacji – coś niecoś o działalności CIA*, który został zamieszczony w czasopiśmie „Progressive”. Przetłumaczono go na język polski

tysiące amerykańskich doradców czy szkolenie funkcjonariuszy Savaku sprawiło, że na początku 1979 r. Irańczycy – łagodnie mówiąc – nie mieli najlepszego zdania na temat Stanów Zjednoczonych. Nienawiść znalazła ujście już w lutym 1979 r., kiedy po raz pierwszy grupy studentów zajęły ambasadę USA. Wówczas dzięki interwencji Chomeiniego konflikt udało się zażegnać. W październiku 1979 r. wrogość podsyciła decyzja J. Cartera o wpuszczeniu do Stanów ciężko chorego szacha na leczenie¹⁹¹. 4 listopada 1979 r. studenci ponownie wtargnęli na teren ambasady, której personel wzięli jako zakładników¹⁹². W zamian za ich uwolnienie zażądano ekstradycji szacha¹⁹³. Wydarzeniom tym bacznie przyglądał się zarówno Departament I MSW, jak i Zarząd II Sztabu Generalnego. Tuż po zajęciu ambasady gen. Słowikowski pisał, że akcja była przeprowadzona na osobisty rozkaz Chomeiniego, a jej celem było odwrócenie uwagi społeczeństwa od trudności politycznych i społecznych Iranu. Przybliżył także środki proponowane przez specjalny sztab Białego Domu w razie likwidacji amerykańskich obywateli: zerwanie stosunków dyplomatycznych z Teheranem, wydalenie z USA wszystkich irańskich studentów, blokada gospodarcza Iranu, zbombardowanie irańskich pól naftowych¹⁹⁴. Pracownicy wywiadu wojskowego co kilka dni przygotowywali informacje o jednobrzmiącym tytule Informacje w sprawie kryzysu irańsko-amerykańskiego¹⁹⁵. Wyjątkiem jest tutaj pierwszy zachowany dokument – z 22 listopada 1979 r. W materiałach analizowa-

i obecnie można się z nim zapoznać w jednostce AIPN, 1760/568, „Sztylety przeciwko dyplomacji – coś niecoś o działalności CIA”, k. 1–11.

¹⁹¹ Zob. Z. Brzeziński, *Cztery lata w Białym Domu. Wspomnienia doradcy do spraw bezpieczeństwa państwa 1977–1981*, Warszawa 1989, s. 449–476.

¹⁹² Sześciorgu pracownikom ambasady udało się zbiec i ukryć w rezydencjach ambasadora Kanady Kena Taylora i szefa Wydziału Imigracyjnego Johna Sheardowna. Dzięki planowi o krypt. „Argo” opracowanemu przez oficera CIA Antonio Mendeza cała grupa 28 I 1980 r. bezpiecznie powróciła do Stanów Zjednoczonych. Zob. A. Mendez, M. Baglio, *Operacja „Argo”*, Warszawa 2012; D. Martin, *John Sheardown, Canadian Who Sheltered Americans in Tehran, Dies at 88*, „New York Times”, 4 VI 2013, http://www.nytimes.com/2013/01/05/world/americas/john-sheardown-canadian-who-sheltered-americans-in-tehran-dies-at-88.html?_r=0 (dostęp 8 VIII 2016 r.).

¹⁹³ Z zajęciem ambasady pośrednio łączy się dokument znajdujący się w teczce o sygnaturze AIPN, 01304/360. Został on odnaleziony w ambasadzie przez strażników rewolucji, a następnie opublikowany w anglojęzycznym wydaniu irańskiej gazety „Keyhan International”. Dokument dotyczył zadań i metod działania izraelskiego kontrywywiadu. *Ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu I MSW do dyrektora Departamentu II MSW z tłumaczeniem części tajnego dokumentu CIA odnalezionego w Ambasadzie USA w Teheranie, 26 IV 1982 r., k. 1–13.

¹⁹⁴ AIPN, 02011/577, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca aktualnej sytuacji w Iranie, 23 XI 1979 r., b.p. Zob. też np. *ibidem*, Informacja dotycząca zachodnich inicjatyw w sprawie zakładników przetrzymywanych w Ambasadzie USA w Teheranie, kwiecień 1980 r., b.p.; *ibidem*, Konflikt amerykańsko-irański i jego konsekwencje światowe, 30 XI 1979 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 7202, 4 XII 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja na temat konfliktu irańsko-amerykańskiego, 4 XII 1979 r., b.p.; *ibidem*, Ocena Narodnej Partii Iranu irano-amerykańskiego konfliktu, 6 XII 1979 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca międzynarodowych reperkusji kryzysu irańsko-amerykańskiego, 7 XII 1979 r., b.p.

¹⁹⁵ Ambasador PRL w Teheranie sytuację oceniał w następujący sposób: „Zajęcie ambasady USA przez studentów muzułmańskich – zwolenników Chomeiniego, które odbyło się za wiedzą i zgodą najwyższych irańskich czynników politycznych, jest wyrazem aktywizacji skrajnych tendencji w islamskim ruchu rewolucyjnym, zmierzającym do eliminacji sił liberalno-nacjonalistycznych i całkowitego przejęcia władzy przez kler szyicki jeszcze przed referendum konstytucyjnym i wyborami do parlamentu. Zajęcie ambasady USA było faktycznie decydującym atakiem na rząd Bazargana, oskarżonego o spiskowanie z rządem USA”. *Szyfrogram ambasadora PRL w Teheranie w sprawie okupacji ambasady USA, 7 XI 1979 r.* [w:] *Polskie dokumenty dyplomatyczne, 1979*, s. 773.

no możliwości zbrojnego rozwiązania konfliktu, tym bardziej że sankcje gospodarcze¹⁹⁶ i kroki dyplomatyczne nie przynosiły spodziewanych rezultatów. Omawiano zatem potencjał militarny obu stron i wskazywano jednostki Armii Stanów Zjednoczonych, które mogłyby wziąć udział w ataku. Śledzono ruchy wojsk amerykańskich i ich koncentrację w okolicach Zatoki Perskiej. Odnotowano np. przemieszczenie do Zatoki sześciu okrętów, w tym lotniskowca „Kitty Hawk”, skierowanie lotniskowców „Nimitz” i „Forrestal” do wschodniej części Morza Śródziemnego, przerzucenie na Bliski Wschód ciężkich śmigłowców, a na Cypr samolotów tankowania powietrznego, przemieszczenie żołnierzy amerykańskich do Turcji i Arabii Saudyjskiej, rozpoczęcie intensywnych ćwiczeń w bazie w Teksasie, prowadzenie rozmów z Izraelem, zainicjowanie programu szkolenia uchodźców irańskich w zakresie działań dywersyjno-sabotażowych, zarządzanie stanu gotowości do ewakuacji placówek dyplomatycznych z tego rejonu świata. Rozważano różne warianty postępowania administracji Cartera: od uderzenia sił szybkiego reagowania w celu odbicia zakładników, przez blokadę morską Iranu czy zajęcie irańskich instalacji naftowych w celu wymuszenia ustępstw, po atak znacznymi siłami, aby obalić Chomeiniego. Wraz z upływem czasu polscy analitycy – jak się później okazało błędnie – wskazywali na coraz mniej prawdopodobny atak sił szybkiego reagowania i odbicie zakładników. Do najważniejszych trudności w zasadzie wykluczających ten wariant zaliczali brak czynnika zaskoczenia i położenie ambasady w centrum Teheranu. Za bardziej prawdopodobną natomiast postrzegali interwencję wojskową i ustanowienie przychylnego do USA rządu. Omawiano również działania Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej w celu uzyskania poparcia i potępienia władz irańskich oraz zapewnienia światowych przywódców o dążeniu do pokojowego rozwiązania sytuacji, a jednocześnie stworzenia wrażenia, że ewentualne kroki zbrojne są jedynie aktem samoobrony. Analizowano także, w mniejszym zakresie niż w stosunku do Amerykanów, przygotowania Iranu do ewentualnego konfliktu zbrojnego. Informowano o mobilizacji sił zbrojnych, przygotowaniach marynarki do zablokowania Cieśniny Ormuz¹⁹⁷, zapowiedziach Teheranu niszczenia urządzeń petrochemicznych czy rzekomym zaminowaniu budynku ambasady i groźbach wysadzenia go w razie podjęcia jakichkolwiek wrogich kroków przez Waszyngton. Wskazywano także na pogarszające się nastroje w armii i tworzące się w niej grupy opozycyjne¹⁹⁸. Na marginesie należy zaznaczyć, że armią irańską

¹⁹⁶ Kwestie sankcji gospodarczych wobec Iranu zawiera także informacja wywiadowcza dotycząca zachodnioniemieckiego stanowiska w sprawie sankcji gospodarczych EWG wobec Iranu z 3 VI 1980 r. Zob. AIPN, 0449/47, t. 1, k. 5–9. Stanowisko Szwajcarii zawiera z kolei jednostka AIPN, 0449/52, t. 34. Zob. Stanowisko Szwajcarii odnośnie do sankcji gospodarczych wobec Iranu i ZSRR, 27 V 1980 r., k. 10–11.

¹⁹⁷ Cieśnina Ormuz to niezwykle ważny szlak transportowy, ponieważ jest jedynym połączeniem Zatoki Perskiej z Zatoką Omańską i Oceanem Indyjskim. K. Kubiak, *Działania bojowe amerykańskiej Marynarki Wojennej w Zatoce Perskiej w kwietniu 1988 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2002, nr 3, s. 64. Notabene ocena działań floty USA w Zatoce Perskiej została w 1987 r. przekazana polskiemu MSZ przez ambasadora Iranu w Warszawie. Zob. AIPN, 0449/1, t. 1, Notatka J. Majewskiego dotycząca informacji przekazanej przez ambasadora Iranu, 27 III 1987 r., b.p.

¹⁹⁸ AIPN, 2602/26770, Informacja w sprawie oceny realności interwencji zbrojnej Stanów Zjednoczonych w Iranie, 22 XI 1979 r., k. 137–146. Cykl dokumentów Zarządu II o jednakowym tytule „Informacja w sprawie kryzysu irańsko-amerykańskiego” zgromadzono w tej samej teczce: z 27 XI 1979 r., k. 147–156; z 30 XI 1979 r., k. 157–159; z 1 XII 1979 r., k. 160–162; z 5 XII 1979 r., k. 163–166; z 7 XII 1979 r., k. 167–170; z 14 XII 1979 r., k. 171–175; z 29 XII 1979 r., k. 176–179; z 5 I 1980 r.,

polski wywiad wojskowy interesował się jeszcze przed zaistnieniem napięć na linii Teheran–Waszyngton i wojną z Irakiem. Owocem tego zainteresowania jest np. Informacja o polityce militarnej i siłach zbrojnych Cesarstwa Iranu ze stycznia 1977 r., która zawierała jest w dwóch poszytach. W pierwszym zamieszczono samą analizę, podzieloną na jedenaście rozdziałów: „Polityka militarna Iranu”, „Doktryna militarna”, „Stosunek do państw-sygnatariuszy układów i paktów wojskowych”, „Stosunki wojskowo-polityczne z państwami Bliskiego Wschodu”, „Stosunek do problemów odprężenia, rozbrojenia, bezpieczeństwa zbiorowego, nieprolifracji”, „Geneza sił zbrojnych Iranu”, „Siły zbrojne w życiu politycznym i społecznym kraju”, „Irańskie siły zbrojne”, „Plany rozbudowy potencjału militarnego”, „Rozwój przemysłu zbrojeniowego i jądrowego”, „Stosunki polsko-irańskie”. W drugim poszytku znajdują się załączniki do analizy, w tym graficzne przedstawienie elity władzy w Iranie, struktury organizacyjnej sił zbrojnych, rozmieszczenia sił lądowych, morskich i powietrznych oraz głównych dostaw uzbrojenia do Iranu w latach 1972–1975. Całość wieńczą informacje biograficzne ministra obrony narodowej Iranu Rezy Azimiego oraz dowódców sił lądowych Gholama Aliego Oveisiego¹⁹⁹ i powietrznych Mohammada Amira Chatamiego²⁰⁰.

Administracja prezydenta Cartera początkowo krokami dyplomatycznymi starała się doprowadzić do uwolnienia swoich obywateli. Jednakże wraz z upływem czasu w wyniku trudności w osiągnięciu konsensusu Amerykanie zdecydowali się na rozwiązanie siłowe. W kwietniu 1980 r. do Iranu wysłano grupę ratunkową Delta Force. W misji, której nadano kryptonim „Orli Szpon”, wzięły udział samoloty transportowe C-130 Herkules i helikoptery RH-53, które miały wylądować na pustyni na południowy wschód od Teheranu. Podczas pierwszego etapu z powodu burzy piaskowej i usterek technicznych musiano wycofać dwie maszyny, a na miejscu okazało się, że niesprawna jest jeszcze jedna. Ponadto w miejscu lądowania nieoczekiwanie pojawiły się irańskie pojazdy. W tej sytuacji prezydent Carter zdecydował się na odwołanie akcji. Co gorsza, w czasie odwrotu samolot i helikopter miały kolizję, w wyniku której śmierć poniosło ośmiu amerykańskich żołnierzy²⁰¹. W notatce Zarządu II Sztabu Generalnego omówiono przygotowania

k. 180–183; z 11 I 1980 r., k. 184–186; z lutego 1980 r., k. 187–190. Bezpośrednio armii irańskiej dotyczy także informacja z marca 1980 r., sporządzona przez Departament I MSW na podstawie indyjskiego raportu wywiadowczego, a także niepodpisana notatka w języku rosyjskim o planach reorganizacji uzbrojenia sił irańskich. *Ibidem*, Informacja dotycząca stanu irańskich sił zbrojnych, 4 III 1980 r., k. 294–297; *ibidem*, O planach reorganizacji wojskowych sił Iranu, 1980 r., k. 301–302. Informacja przygotowana na podstawie danych wywiadu indyjskiego zob. AIPN, 02011/577, Informacja dotycząca stanu irańskich sił zbrojnych, 4 III 1980 r., b.p.

¹⁹⁹ Generał Oveisi (1918–1984) był administratorem stanu wyjątkowego w Teheranie w czasie demonstracji antyszachowskich. Przeciwnicy określali go jako „rzeźnika Teheranu” i obarczali odpowiedzialnością za strzelanie wojska do protestującej ludności cywilnej. Po przejęciu władzy przez Chomeiniego znalazł się na emigracji we Francji. W 1984 r. został zastrzelony razem z bratem w Paryżu. J. Vinocur, *Exiled iranian general is killed with brother by gunmen in Paris*, „New York Times”, 8 II 1984 r., <http://www.nytimes.com/1984/02/08/world/exiled-iranian-general-is-killed-with-brother-by-gunmen-in-paris.html> (dostęp 25 VIII 2016 r.).

²⁰⁰ AIPN, 2603/2699.

²⁰¹ Niepowodzenie misji ratunkowej szeroko odbiło się w prasie komunistycznej. Zob. E. Maj, *Działania USA na rzecz uwolnienia zakładników amerykańskich w Iranie w 1980 r. w świetle propagandy prasowej PRL* [w:] *Między prawdą a zwątpieniem. W poszukiwaniu obrazu przeszłości*, t. 2, red. R. Majzner, Ł. Cholewiński, Częstochowa 2014, s. 59–73.

do misji, jej przebieg oraz podano przyczyny fiaska. Zaliczano do nich złe przygotowanie sprzętu, niedoszacowanie sił i środków, zebranie niepełnych danych wywiadowczych o warunkach terenowych i klimatycznych Iranu²⁰². Po tym niepowodzeniu mniej realna wydawała się kolejna akcja zbrojna. Podkreślał to m.in. gen. Słowikowski w notatce z czerwca 1980 r.: „Z wiarygodnych informacji pochodzących z Departamentu Stanu USA wynika, że administracja amerykańska nie zamierza podejmować w najbliższym czasie kroków militarnych wobec Iranu, oczekując, że wprowadzone sankcje polityczne i ekonomiczne doprowadzą do uwolnienia zakładników. W ocenie funkcjonariuszy Departamentu Stanu, zajmujących się problematyką azjatycką, w chwili obecnej dostrzegalne są pierwsze efekty uchwalonych sankcji, które wyrażają się wzmożonymi dyskusjami w kołach politycznych Iranu na temat rozwiązania problemu zakładników”²⁰³. Zostali oni ostatecznie zwolnieni 20 stycznia 1981 r., po 444 dniach niewoli. Wpływ tej decyzji na toczący się konflikt Iranu z Irakiem roztrząsano w notatce w języku rosyjskim. Zdaniem jej autora miało to umocnić pozycję Iranu w sporze i doprowadzić do zdjęcia sankcji gospodarczych przez Zachód²⁰⁴.

Wojna iracko-irańska²⁰⁵

W 1979 r., jak już wspomniano, doszło do diametralnej zmiany przywództwa zarówno w Iranie, w którym rządy objął ajatollah Chomeini, jak i w Iraku, gdzie władzę przejął Saddam Hussein. Stosunki dyplomatyczne między oboma państwami były napięte już od dłuższego czasu, ale od tego roku szybko zaczęły się pogarszać. W Iraku obawiano się przede wszystkim eksportu irańskiej rewolucji na kraje ościennie. Wpływ na to miały podziemne organizacje szyckie działające w Iraku, które głosiły konieczność walki z reżimem Husseina. Rząd w Bagdadzie zareagował represjami, np. w 1980 r. wypędzono kilkadziesiąt tysięcy irańskich szytów i zamordowano ich przywódcę Muhammada Bakr as-Sadra²⁰⁶. Saddam Hussein dokładał starań, aby Irak pod jego przywództwem stał się czołowym państwem arabskim. Ułatwiło mu to zdevaluowanie pozycji Egiptu w oczach państw arabskich po podpisaniu przez niego porozumienia pokojowego z Izraelem. Potwierdzenie irackiej dominacji w świecie arabskim było niezwykle ważne dla wizerunku samego Husseina jako męża opatrnościowego i ojca wszystkich Arabów. W związku z tym poruszył on kwestie „arabskich wysp”, które Iran zajął w 1971 r., i zgłosił roszczenia do irańskiej prowincji Chuzestan (przez Irakijczyków zwanej Arabista-

²⁰² AIPN, 2602/13891, Informacja w sprawie przebiegu i przyczyn niepowodzenia amerykańskiej akcji uwolnienia zakładników w Teheranie, b.d., k. 126–130.

²⁰³ AIPN, 02011/577, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca sytuacji w Iranie w ocenie Departamentu Stanu USA, 11 VI 1980 r., b.p.

²⁰⁴ AIPN, 2602/26816, O wozmożnom wlijanii oswożożdenija amerikanskich założnikow na irano-irakiskij konflikt, 11 II 1981 r., k. 17–18.

²⁰⁵ Napięte stosunki Iranu z Irakiem miały miejsce w zasadzie przez cały wiek dwudziesty. Informacje na ten temat można znaleźć w różnych j.a. Instytutu, np. AIPN, 02011/29, Informacja dotycząca konfliktu iracko-irańskiego, 22 V 1969 r., b.p.; *ibidem*, Dyplomaticzeskije szagi Iraka w swiazi s konfliktom s Iranom, 25 VI 1969 r., b.p.; *ibidem*, Ob irano-irakskich odnoszenijach, [1969 lub 1970 r.], b.p. Zob. też W. Szyborski, *Ewolucja konfliktów na Bliskim i Środkowym Wschodzie. Konflikt iracko-irański*, Warszawa 1990, s. 6–17.

²⁰⁶ Ch. Tripp, *Historia Iraku*, Warszawa 2009, s. 268–269.

nem). Jednak największe znaczenie miał spór o szlak wodny Szatt al-Arab, który jest ujściem Tygrysu i Eufratu do Zatoki Perskiej²⁰⁷. Zdaniem Husseina rewolucja znacznie osłabiła możliwości militarne Iranu, a czystki w armii uczyniły ją niezdolną do obrony kraju. Dążył zatem do wykorzystania chaosu na terytorium sąsiada i zrealizowania swoich planów. Teheran z kolei zarzucał Bagdadowi inspirowanie zamieszek w irańskim Kurdystanie i prowincji Chuzestan, a także wzywał do obalenia reżimu S. Husseina. Sytuacja osiągnęła stan wrzenia w kwietniu 1980 r., po nieudanym zamachu na wicepremiera Iraku Tarika Aziza, o który Hussein oskarżał Iran. W czerwcu stosunki dyplomatyczne między oboma krajami zostały zawieszono²⁰⁸, a 22 września wojska irackie przekroczyły granice Iranu. Armia irańska okazała się dużo silniejsza niż przewidywał Saddam Hussein, a rząd w Teheranie wojnę potraktował jako test dla rewolucji i ogłosił powszechną mobilizację. Do końca roku armia iracka weszła maksymalnie 80 kilometrów w głąb terytorium Iranu. W 1981 r. sytuacja militarna w zasadzie nie uległa zmianie. Dopiero następny rok przyniósł przełom na froncie. Armia irańska przeszła bowiem do szeroko zakrojonych operacji zaczepnych, które doprowadziły do wyzwolenia wszystkich zajętych ziem. Sukcesy militarne zachęciły rząd w Teheranie do realizacji swoich zamiarów rozszerzenia rewolucji islamskiej na kraje ościenne. W związku z tym nie przystąpiono do rozmów pokojowych. Wojska irańskie przejawiały dużą aktywność na całym froncie, chociaż główny wysiłek skierowano na jego południowy odcinek, gdzie znajdowała się najbogatsza prowincja Iraku – Basra²⁰⁹. Do 1987 r. Iran przeprowadził 23 operacje zaczepne, aczkolwiek próby przełamania przeciwnika nie przyniosły większych sukcesów. W 1988 r. z kolei wojska irackie przeszły do operacji zaczepnych. W kilka miesięcy odzyskano terytoria zajęte przez Iran, m.in. okolice Basry. 17 lipca 1988 r. prezydent Iranu Ali Chamenei²¹⁰ skierował list do sekretarza generalnego ONZ z prośbą o pośredniczenie w rozmowach z Irakiem²¹¹. 20 sierpnia zaprzestano walk na całej długości frontu, a cztery dni później przystąpiono do rozmów. Pokój ostatecznie zawarto dopiero dwa lata później. Wojna żadnemu z państw nie przyniosła korzyści militarnych czy politycznych. Zginęło w niej około miliona osób, a straty materialne wyceniono na 400 mld dolarów²¹².

Informacje na temat konfliktu przesyłał do Warszawy zarówno wywiad cywilny, jak i wojskowy. Pierwsze wiadomości dotyczące pogarszających się stosunków między państwami pojawiają się w materiałach z kwietnia 1980 r. Zaostrzenie się sporu irańsko-irackiego zauważono np. w notatce Zarządu II z 22 kwietnia. Wskazano w niej przyczyny antagonizmu i konsekwencje wybuchu wojny: „Dalsze zaostrzenie stosunków iracko-irańskich może doprowadzić do konfliktu zbrojnego między Irakiem a Iranem oraz antagonizmów i podziałów w łonie państw muzułmańskich, a w konsekwencji ułatwić wzrost amerykańskiej obecności wojskowej w rejonie Zatoki Perskiej oraz spowodować umocnienie się prozachodniej orientacji niektórych konserwatywnych państw arab-

²⁰⁷ R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 124–125.

²⁰⁸ J. Biziewski, *Irak–Iran 80–88*, Warszawa 1993, s. 5–6.

²⁰⁹ W. Szymborski, *op. cit.*, s. 18–19.

²¹⁰ Ali Chamenei (ur. 1939), szyicki duchowny, polityk. Przewodniczący Islamskiej Partii Republikańskiej (1981–1987), prezydent Iranu (1981–1989), Najwyższy Przywódca (od 1989). R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 244.

²¹¹ J. Biziewski, *op. cit.*, s. 29, 45–46.

²¹² M. Hoffman, *Irak kontra Iran. Zapomniana wojna*, „Mówią Wieki” 2015, nr 10, s. 53.

skich”²¹³. Wywiad cywilny jako agresora postrzegał stronę iracką, a nawet dodawał, że Iran ze względu na słabość armii i napięcia w stosunkach ze Stanami Zjednoczonymi będzie starał się zapobiec przerodzeniu się tego sporu w otwarty konflikt zbrojny. Jego zdaniem u podstaw konfliktu leżały cztery przyczyny: zgoda Iraku na prowadzenie z jego terytorium antyirańskiej polityki, nacjonalistyczne nastroje w Bagdadzie, roszczenia terytorialne do terenów zajętych przez Iran w 1971 r., a także próba powstrzymania eksportu rewolucji do krajów ościennych²¹⁴.

Informacje obu wywiadów na ten temat wzajemnie się uzupełniają. W aktach Departamentu I MSW (głównie w IPN BU 02011/577²¹⁵) znajdują się przede wszystkim szyfrogramy przesyłane przez wspomnianego już oficera wywiadu – „Farada” (niekiedy również informacje od pracowników wywiadu ulokowanych w innych placówkach, np. w Rzymie, Waszyngtonie czy Algierze). Ich uzupełnieniem są notatki (często sporządzane na podstawie nadchodzących szyfrogramów) gen. J. Słowikowskiego lub jego zastępców. Inną kategorią źródeł są informacje w języku rosyjskim, przesyłane – jak to określano – przez „bratnią służbę”, np. Bułgarii, Czechosłowacji, ZSRS²¹⁶. O tym, z jaką uwagą śledzono rozgrywane się wydarzenia, może świadczyć częstotliwość informacji przesyłanych do kraju – nawet kilka dziennie. Materiały zgromadzone w jednostce kończą się na grudniu 1980 r. Dotyczą one przede wszystkim kwestii politycznych i sytuacji wewnętrznej w Iranie, zagranicznych ośrodków opozycyjnych, zniszczeń wojennych, nastrojów ludności cywilnej, sytuacji w miastach czy ogólnych kierunków działań zbrojnych. Kilka dni po wybuchu wojny „Farad” np. informował: „Khorramshahr i Abadan po kilku nalotach i ostrzeliwaniu artyleryjskim płonie. Rafinerie w Abadanie kompletnie zniszczone [...]. W miastach brak żywności, wody, elektryczności i lekarstw. Duże straty wśród ludności cywilnej. Ludność zachowuje się biernie i oczekuje na wkroczenie wojsk irackich, które spodziewane są w niedługim czasie”²¹⁷. Duże znaczenie przykładano do reakcji świata zachodniego i arabskiego na toczące się walki. Zachowały się np. analizy na temat stosunku RFN²¹⁸, Włoch²¹⁹ czy Algierii²²⁰, jednak najwięcej miejsca, co zrozumiałe, poświęcano postawie NATO i Stanów Zjednoczonych²²¹. Z kolei w jednostce archiwalnej IPN BU 02011/579 znajdują się notatki dotyczące reakcji Izraela na wydarzenia na Bliskim Wschodzie²²².

²¹³ AIPN, 2602/26770, Informacja w sprawie stosunków irańsko-irackich, 21 IV 1980 r., k. 378–380. Zob. też AIPN, 02011/577, Ob irano-irackich odnoszeniach, 18 IV 1980 r., b.p.

²¹⁴ AIPN, 02011/577, Informacja dotycząca konfliktu irańsko-irackiego, 26 V 1980 r., b.p.

²¹⁵ Nieliczne informacje znajdują się też w teczce z materiałami wywiadu na temat Iraku. Zob. AIPN, 02011/573.

²¹⁶ Zob. np. AIPN, 02011/577, Ob irano-irackom konflikte, 7 X 1980 r., b.p.; *ibidem*, O celach Irana w konflikcie s Irakom, 16 X 1980 r., b.p.; *ibidem*, K irano-irackomu konfliktu, 24 X 1980 r., b.p.

²¹⁷ *Ibidem*, Szyfrogram nr 5487, 25 IX 1980 r., b.p.

²¹⁸ *Ibidem*, Szyfrogram nr 5441, 24 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca konfliktu irańsko-irackiego, 30 IX 1980 r., b.p.

²¹⁹ *Ibidem*, Szyfrogram nr 5440, 24 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca stanowiska Włoch wobec konfliktu irańsko-irackiego, 26 IX 1980 r., b.p.

²²⁰ *Ibidem*, Szyfrogram nr 5523, 26 IX 1980 r., b.p.

²²¹ Zob. np. *ibidem*, Szyfrogram nr 5439, 24 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 5453, 24 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 5455, 25 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 5520, 26 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 5528, 27 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram

Sytuacja militarna i polityczna od początku walk, co nie może dziwić z uwagi na strategiczne położenie państw oraz interesy Polski Ludowej w tej części świata, budziła duże zainteresowanie wywiadu wojskowego. Informacje wywiadowcze były przekazywane do najważniejszych osób w państwie (rozdzielniki dołączone do niektórych notatek wyszczególniają nawet kilkadziesiąt osób). Zarząd II obserwował konflikt z nieco innej perspektywy niż wywiad cywilny. Skupiał się bardziej szczegółowo na walkach, pozycjach wojsk, stratach, uzbrojeniu czy nastrojach wśród wojskowych²²³. Niemal od wybuchu wojny analizowano pozycje strategiczne obu stron, działania zbrojne i ich wpływ na sytuację wewnętrzną zarówno w Iraku, jak i Iranie²²⁴. Omawiano sytuację w armii irańskiej, która – jak już wspomniano – nie cieszyła się w tym okresie pełnym zaufaniem nowych władz²²⁵. Roztrząsano także możliwość wykorzystania mniejszości narodowych w Iranie w celu destabilizowania sytuacji wewnętrznej tego państwa. Wskazywano tutaj przede wszystkim na ewentualność poparcia przez Irak idei niezależnego państwa kurdyjskiego na terytorium Iranu, a także na podnoszenie kwestii irańskiej prowincji Chuzeestan, zamieszkałej w większości przez ludność arabską²²⁶. Interesujące jest podsumowanie niemal dziesięciomiesięcznego okresu walk, dokonane w Zarządzie II Sztabu Generalnego. Ta syntetyczna dziewiętnastostronicowa notatka zawiera informacje dotyczące przebiegu działań zbrojnych (z podziałem na określone typy wojsk), stanu i rozmieszczenia oddziałów obu stron czy prób rozbudowywania ich potencjału militarnego, m.in. przez zakup broni od partnerów zagranicznych. Trafnie scharakteryzowano potencjał walczących krajów i wskazano na brak perspektywy szybkiego zakończenia wojny: „Z analizy dotychczasowego przebiegu konfliktu, aktualnego stosunku sił, nieustępliwości obu stron wynika, że istnieje prawdopodobieństwo, iż napięta sytuacja wojskowo-polityczna w stosunkach między Irakiem i Iranem, a także w całym rejonie Bliskiego i Środkowego Wschodu będzie utrzymywać się przez dłuższy czas”. Do dokumentu dołączono wykaz

---

nr 5544, 29 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca stanowiska USA wobec konfliktu Irak–Iran, 30 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca stanowiska NATO wobec konfliktu iracko-irańskiego, 30 IX 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca konfliktu iracko-irańskiego w ocenie NATO, 1 X 1980 r., b.p.; *ibidem*, Międzynarodowy kontekst konfliktu Iran–Irak, 9 X 1980 r., b.p.

²²² AIPN, 02011/579, Notatka informacyjna na temat stanowiska Izraela wobec rozwoju sytuacji na Bliskim i Środkowym Wschodzie, 1 XII 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca stanowiska Izraela wobec rozwoju sytuacji na Bliskim i Środkowym Wschodzie, 19 XII 1980 r., b.p. Zob. także stanowisko ruchu państw niezaangażowanych wobec konfliktu – AIPN, 0449/5, t. 5, Notatka płk. F. Dmowskiego dotycząca wpływu konfliktu irańsko-irackiego na sytuację w ruchu państw niezaangażowanych, 23 IV 1982 r., b.p.

²²³ Liczne dokumenty wywiadu wojskowego dotyczące tego konfliktu w językach polskim, rosyjskim i niemieckim zgromadzono w AIPN, 2602/26816. W języku niemieckim są dwie oceny konfliktu iracko-irańskiego przygotowane przez Ministerstwo Obrony Narodowej NRD, do których dołączono mapy i schematy rozmieszczenia wojsk. Zob. *ibidem*, Informationsmitteilung nr 87/80, 20 XI 1980 r., k. 1–9; *ibidem*, Informationsmitteilung nr 20/82, 26 III 1982 r., k. 211–214.

²²⁴ *Ibidem*, Informacja w sprawie konfliktu iracko-irańskiego, 22 I 1981 r., k. 19–22; *ibidem*, Informacja w sprawie konfliktu iracko-irańskiego, 3 III 1981 r., k. 42–46.

²²⁵ *Ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji w armii irańskiej opracowana przez Departament I MSW, 13 I 1981 r., k. 37–38.

²²⁶ *Ibidem*, Informacja dotycząca wykorzystania przez Irak irańskich mniejszości narodowych w wojnie z Iranem, opracowana przez Departament I MSW, 26 I 1981 r., k. 39–41. Podobne informacje wywiadu cywilnego zob. AIPN, 02011/577, Informacja na temat rozmów władz Iraku z przedstawicielami Kurdów irańskich, 25 II 1980 r., b.p.

państw sprzedających uzbrojenie walczącym stronom²²⁷. Duże znaczenie w analizach „bezpieka” przykładała do graficznego oddania sytuacji na froncie. W związku z tym do notatek często dołączano szczegółowe schematy sytuacyjne czy mapy z rozmieszczeniem jednostek wojskowych obu stron.

Kolejne lata konfliktu również znalazły swoje odbicie w dokumentacji zgromadzonej w Instytucie. Należy jednak podkreślić, że nie różniła się ona od tej dotyczącej pierwszego roku starć. Cały czas w Zarządzie II cyklicznie co dwa–trzy miesiące przygotowywano informacje na temat tej wojny, w których omawiano ruchy poszczególnych oddziałów, przedsięwzięte operacje zaczepne i ofensywy, najważniejsze starcia zbrojne, straty, nastroje w armii i społeczeństwie czy zagrożenia wewnętrzne i stosunek państw regionu do toczącego się konfliktu. Nadawano im najczęściej, tak jak w poprzednim roku, jednakowy tytuł „Informacja w sprawie konfliktu iracko-irańskiego”²²⁸. Od tego schematu odchodzono w momencie zaistnienia istotnych wydarzeń na froncie. W 1982 r. przygotowano dwie notatki traktujące o załamaniu się irańskich ofensyw – „Ramadan” (z sierpnia 1982 r.) i „Muslim Ibn Aquiel” (z października 1982 r.)²²⁹.

Skromniej natomiast kształtuje się zasób IPN na temat trzeciego roku konfliktu. Składają się na niego zaledwie trzy notatki Zarządu II, zgromadzone w jednostce archiwalnej IPN BU 2602/26817. Oprócz standardowego omówienia sytuacji na froncie skupiono się w nich na perspektywie interwencji wojsk Jordanii i amerykańskich sił szybkiego reagowania, co było związane z możliwością zablokowania Cieśniny Ormuz, będącej ważnym szlakiem transportu ropy naftowej. Poruszono również kwestię zaangażowania się państw arabskich w zażegnanie konfliktu i zastanawiano się nad widokami jego szybkiego zakończenia²³⁰.

Dokumentacja późniejszych lat konfliktu nie jest już tak szczegółowa i informacji na jego temat trzeba szukać w innych źródłach. Przykładem mogą być tutaj materiały

²²⁷ AIPN, 2602/26816, Informacja w sprawie ocen i wniosków z dotychczasowych działań bojowych w konflikcie irańsko-irackim, 15 VI 1981 r., k. 71–90. Ostatnia notatka dotycząca wojny Iraku z Iranem w tym roku pochodzi z 20 XII 1981 r. Zob. *ibidem*, Informacja w sprawie konfliktu irańsko-irackiego, 20 XII 1981 r., k. 143–146. Uzupełnieniem tych dokumentów jest wielostronicowa informacja dotycząca Iraku, w której rozdział ósmy poświęcono toczącemu się konfliktowi. Zob. *ibidem*, Informacja o Republice Irackiej opracowana w Zarządzie II Sztabu Generalnego, wrzesień 1981 r., k. 107–126. W jednostce zawarto również informacje na temat katastrofy irańskiego samolotu, w której zginęli m.in.: minister obrony Iranu Seyed Musa Namju, pełniący obowiązki szefa Sztabu Generalnego Valiollah Fallahi, dowódca sił powietrznych Javad Fakouri, jeden z dowódców Gwardii Rewolucyjnej Yousef Kolahdouz.

²²⁸ Zob. *ibidem*, Informacja w sprawie konfliktu irańsko-irackiego, 6 II 1982 r., k. 147–151; *ibidem*, Informacja w sprawie konfliktu iracko-irańskiego, 18 V 1982 r., k. 185–189; *ibidem*, Informacja w sprawie konfliktu iracko-irańskiego, 21 VII 1982 r., k. 285–288; *ibidem*, Informacja w sprawie konfliktu iracko-irańskiego, 22 XII 1982 r., k. 332–335. Uzupełnieniem tych informacji jest nieopisana notatka dotycząca sytuacji na Bliskim Wschodzie, która prawdopodobnie powstała w MSW. *ibidem*, Notatka służbowa dotycząca sytuacji na Bliskim Wschodzie, 4 X 1982 r., k. 326–328.

²²⁹ *ibidem*, Informacja w sprawie sytuacji wojskowej na froncie iracko-irańskim na dzień 5 VIII 1982 r., 6 VIII 1982 r., k. 289–292; *ibidem*, Informacja w sprawie sytuacji wojskowej na froncie iracko-irańskim na 8 X 1982 r., 8 X 1982 r., k. 329–332.

²³⁰ AIPN, 2602/26817, Informacja w sprawie aktualnej sytuacji na froncie iracko-irańskim, 25 X 1983 r., k. 116–120; *ibidem*, Informacja o możliwości utworzenia jordańskich sił interwencyjnych do działań w rejonie Zatoki Perskiej, 19 X 1983 r., k. 121–123; *ibidem*, Informacja w sprawie perspektywy rozwiązania konfliktu iracko-irańskiego, 18 XI 1983 r., k. 137–139.

przygotowane w 1987 r. dla najwyższych władz PRL w związku z przyjazdem ministra spraw wewnętrznych Iraku Saduna Szakira do Polski. W Departamencie V MSZ sporządzono wówczas notatkę dotyczącą Iraku, w której odniesiono się do tego konfliktu. Wiadomości na temat wojny można także odnaleźć w ogólnej analizie Zarządu II na temat Republiki Iraku, w której jeden rozdział poświęcono armii Iraku, a w drugim omówiono wojnę irańsko-iracką²³¹. W tym samym roku ambasador Iranu w Polsce zaapelował o potępienie przez PRL używania przez Irak broni chemicznej. Notatka przechowywana w IPN zawiera stanowisko MSZ oraz propozycję jego rozpropagowania, np. w „Życiu Warszawy” i „Żołnierzu Wolności”²³². Kwestie irańskie częściowo poruszają również informacje z 1985 r. przygotowane w Departamencie II MSW. Pierwsza z nich dotyczyła rezultatów ósmej sesji Islamskiego Komitetu Pokoju w Dżuddzie, podczas której wyrażono zaniepokojenie „kontynuacją i okresową eskalacją wojny irańsko-irackiej oraz nieszanowaniem przez te państwa zasad islamu, a także międzynarodowych porozumień”. Wojna była także jednym z tematów spotkania ministrów państw niezaangażowanych, mającym miejsce w Luandzie²³³. Trochę informacji przynoszą również materiały wywiadu cywilnego zawarte w j.a. IPN BU 0449/5, t. 64, które dotyczą sytuacji pod koniec wojny²³⁴ czy działań Stanów Zjednoczonych w tym okresie w Zatoce Perskiej. Dużo miejsca w tej jednostce poświęcono natomiast sytuacji wewnętrznej Iranu w trakcie toczącego się konfliktu zbrojnego.

Sytuacja wewnętrzna w Iranie w latach osiemdziesiątych

Sytuację wewnętrzną i stosunki Iranu z innymi państwami przedstawiają informacje Departamentu I MSW zawarte przede wszystkim w czterech jednostkach archiwalnych: IPN BU 0449/5, t. 64; IPN BU 0449/16, t. 9; IPN BU 0449/16, t. 21 i IPN BU 0449/27, t. 9. Są to nieliczne teczki w tej partii materiałów, które w całości (lub prawie) poświęcono różnorodnym zagadnieniom irańskim lat osiemdziesiątych. Nie sposób zatem omówić wszystkich dokumentów, które znajdują się w tych obszernych aktach (liczą od 169 do 336 kart). Można natomiast wskazać węzłowe problemy, które znalazły się w orbicie zainteresowań „bezpieki”. Materiały przechowywane w tych jednostkach wytworzono w języ-

²³¹ AIPN, 1585/1954, Notatka informacyjna dotycząca Republiki Irackiej opracowana w Departamencie V MSZ, 26 III 1987 r., k. 9–15; *ibidem*, Informacja o Republice Irackiej opracowana w Zarządzie II Sztabu Generalnego, styczeń 1987 r., k. 80–88.

²³² AIPN, 0449/1, t. 7, Notatka MSZ dotycząca prośby Iranu o wyrażenie przez Polskę krytycznego stosunku w sprawie używania broni chemicznej przez Irak, 2 VI 1987 r., k. 179–180.

²³³ AIPN, 0731/11, Informacja dotycząca ósmej sesji Islamskiego Komitetu Pokoju, 2 X 1985 r., k. 103–104; *ibidem*, Informacja dotycząca oceny spotkania ministerialnego państw niezaangażowanych w Luandzie, 16 X 1985 r., k. 145–148.

²³⁴ Zob. np. AIPN, 0449/5, t. 64, Informacja dotycząca konfliktu Iran–Irak i sytuacji w Zatoce Perskiej, 6 XI 1987 r., k. 148–149; *ibidem*, Meldunek dotyczący stanowiska Włoch w sprawie pokojowego rozwiązania konfliktu Iran–Irak, 13 X 1987 r., k. 160; *ibidem*, Meldunek dotyczący przygotowań do nowej ofensywy irańskiej, 27 VI 1986 r., k. 215; *ibidem*, K woprosu ob. Irano-irackiej wojnie, 11 V 1987 r., k. 169–170; *ibidem*, O położeniu na irano-irackim froncie, 22 V 1986 r., k. 189; *ibidem*, O polityce SSzA w swiazi c irano-irackim konfliktom, 14 IV 1986 r., k. 192–193; *ibidem*, Irako-iranski konflikt i wzmożnasti jego rieszenija, 1986 r., k. 194–196. Materiały dotyczące wojny dopełnia książka Wojciecha Bukowskiego *Iran–Irak: islam, wojna i polityka*, wydana w 1981 r. przez Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. Zob. AIPN, 1680/83.

kach polskim i rosyjskim. Składają się na nie analizy, notatki, informacje wywiadowcze przesyłane zarówno przez polskich oficerów z Teheranu, jak i sojuszników z bloku wschodniego, które niekiedy wpływały do Wydziału Zagranicznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W aktach znajdują się także kopie notatek w języku rosyjskim, których wytwórca oraz ich obieg są niemożliwe do ustalenia. Brakuje np. typowych znaków kancelaryjnych, pieczęci wpływu, podpisów czy dat ich wytworzenia. Prawdopodobnie, tak jak we wcześniejszym okresie, były to materiały przesyłane przez „bratnie służby”.

Rozwój sytuacji wewnętrznej w Iranie z uwagą śledzono przez całe lata osiemdziesiąte. Skupiano się na nastrojach społecznych, gospodarce czy sytuacji w irańskim kierownictwie. Rozważano różne warianty rozwoju wydarzeń w związku z pogarszającą się sytuacją ekonomiczną państwa, co wpływało na pojawienie się niechętnych, czasami wręcz rewolucyjnych postaw wśród obywateli²³⁵. Najwięcej miejsca poświęcono jednak rozgrywkom politycznym wśród osób rządzących czy atakom na polityków uchodzących za opozycyjnych. Zastanawiano się, w którą stronę może ewoluować polityka Iranu po śmierci sędziwego już wówczas ajatollaha Chomeiniego²³⁶. Wraz z jego pogarszającym się stanem zdrowia ujawniali się kolejni pretendenci do objęcia po nim schedy. Do najważniejszych graczy politycznych zaliczano: prezydenta Islamskiej Republiki Iranu Alego Chameneiego, ajatollaha Hosejna Alego Montazeriego²³⁷, przewodniczącego parlamentu Alego Akbara Rafsandżaniego²³⁸, ajatollaha Seyeda Golpayeganiego, syna

²³⁵ AIPN, 0449/5, t. 64, Meldunek dotyczący sytuacji w Iranie, 27 III 1986 r., k. 89–90; *ibidem*, Ob antyiryzmnych nastrojeniach w Iranie, 1987 r., k. 79; AIPN, 0449/16, t. 9, Szyfrogram nr 3982, 24 IV 1989 r., k. 59; *ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie, 12 V 1989 r., k. 57–58; *ibidem*, Szyfrogram nr 5744, 6 VI 1989 r., k. 52.

²³⁶ AIPN, 0449/16, t. 9, Sowremiennaja sytuacija w Iranie i pierspiektiwij jejo ryzwitija, k. 53–56; *ibidem*, Likwidacja irańskiej wnutripolityczeskiej opozycji w ramach bor’by za wniesniepolityczeskuju orientacyju gosudarstwa, 1988 r., k. 64–66; *ibidem*, Ob obstanowkie w Iranie, 11 IV 1989 r., k. 61–62. Notatka na temat walki frakcyjnej w związku ze znacznym pogorszeniem się stanu zdrowia Chomeiniego zob. też AIPN, 0449/2, t. 1, Informacja Departamentu I dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie, marzec 1985 r., b.p.

²³⁷ Hosejn Ali Montazeri (1922–2009), szyicki duchowny. Po wyjeździe R. Chomeiniego z Iranu najważniejszy duchowny w kraju, opowiadał się przeciwko szachowi, za co wielokrotnie był represjonowany, desygnowany na następcę na stanowisku Najwyższego Przywódcy, w drugiej połowie lat osiemdziesiątych jego pozycja w kierownictwie Iranu znacznie się zmniejszyła. Po konflikcie z Chomeinim został w marcu 1989 r. zmuszony do wycofania się z polityki, a wkrótce znalazł się w areszcie domowym. Zob. J. Zdanowicz, *op. cit.*, s. 208. Jego coraz trudniejszą pozycję polityczną dostrzegł także oficer polskiego wywiadu: „Za najbardziej wpływową osobistość uważany jest w dalszym ciągu Rafsandżani, którego pozycji nie osłabia seria zamachów na jego życie pod koniec 1988 r. [...]. Postanowił on zdystansować się od Montazeri[ego], zwłaszcza po reakcji tego ostatniego na zestrzelenie przez USA irańskiego samolotu pasażerskiego [irański Airbus z 290 pasażerami został 3 VII 1988 r. zestrzelony przez amerykański krążownik USS „Vincennes” – W.K.]. Sam M. wydaje się być odosobniony po licznych aresztowaniach jego zwolenników”. Zob. *ibidem*, Szyfrogram nr 1122, 4 II 1989 r., k. 68.

²³⁸ Ali Akbar Rafsandżani (1934–2017), szyicki duchowny, polityk. Współzałożyciel Islamskiej Partii Republikańskiej, członek Rady Rewolucyjnej, minister spraw wewnętrznych, przewodniczący parlamentu (od 1980), prezydent Iranu (1989–1997), przewodniczący Zgromadzenia Ekspertów (2007–2011). Zob. R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 247. Program polityczny Rafsandżaniego, jeszcze z okresu walki o władzę, omówił gen. Z. Sarewicz: „Rafsandżani – polityk o realistycznych poglądach, przy poparciu syna Chomeiniego Ahmada dąży do odnowienia koncepcji rewolucji islamskiej w Iranie oraz jej aspektów ideologicznych i ekonomicznych. Głównymi elementami tej koncepcji jest odejście w przyszłości od siłowych form eksportu rewolucji islamskiej i normalizacja stosunków z Zachodem, przede wszystkim

Chomicieiniego Sayeda Ahmada i premiera Mir Hosseina Musawiego²³⁹. Mimo starań Chomeiniego zachowania jedności w irańskim kierownictwie w jego łonie uwidoczniły się dwie najważniejsze frakcje, które umownie można nazwać „liberalną” (Ali Rafsandżani) i „konserwatywną” (Ali Chamenei). Tarcia w łonie partii rządzącej były tak ostre, że Chomeini obawiał się jej rozpadu. W związku z tym w 1987 r. zdecydował się na jej rozwiązanie. Kolejne wybory do parlamentu po raz pierwszy od 1979 r. odbyły się bez jej udziału, a kandydaci występowali bez afiliacji politycznej²⁴⁰. „Bezpieka” z uwagą śledziła wszelkie zmiany sił na irańskiej scenie politycznej oraz ewolucję ustroju państwa. Odnotowano np. projekt ugrupowania Rafsandżaniego mający na celu likwidację stanowiska premiera i przekazania jego prerogatyw prezydentowi²⁴¹. Po śmierci Chomeiniego 3 czerwca 1989 r.²⁴² przedstawiciele obu stronnictw podzielili najważniejsze stanowiska: Chamenei został Najwyższym Przywódcą, a Rafsandżani prezydentem²⁴³. O rozdzwiękach między politykami donoszą informacje wywiadowcze z Teheranu. Jeszcze w czasie kampanii prezydenckiej, w lipcu 1989 r., poinformowano Warszawę, że doszło do zamachu na życie Rafsandżaniego, za którym miał stać minister spraw wewnętrznych i jeden z przywódców radykałów Ali Akbar Mohtashami²⁴⁴. Według innego szyfrogramu brak możliwości realizowania swoich wizji politycznych i gospodarczych

---

z USA, stopniowa liberalizacja systemu politycznego, ekonomiki i kontaktów zagranicznych kraju”. *Ibidem*, Informacja gen. Z. Sarewicza dotycząca niektórych aspektów sytuacji w kierownictwie irańskim, 5 XI 1986 r., k. 74–77. Jego charakterystykę zob. AIPN, 0449/16, t. 9, Charakteristika Ali Akbar Rafsandżani, 1989 r., k. 125–127.

²³⁹ AIPN, 0449/27, t. 9, Meldunek dotyczący sytuacji w Iranie, 7 III 1985 r., k. 99–100; AIPN, 0449/16, t. 9, Szyfrogram nr 34, 2 I 1989 r., k. 71–72; *ibidem*, Ahmied Chomejni o nowom etapie islamskiej riewolucyi, 28 IX 1988 r., k. 82–83; *ibidem*, Meldunek dotyczący sytuacji w Iranie, 16 VIII 1988 r., k. 85.

²⁴⁰ J. Zdanowicz, *op. cit.*, s. 509. Sytuację polityczną po wyborach omawiają m.in. notatki: AIPN, 0449/16, t. 9, Zmieniienia w sootnoszenii sił na politiceskoj arienie Irana posle wyborow w Miedzlis, 1988 r., k. 87–90; *ibidem*, O rasstanowkie politiceskich sił w Iranie posle parlamentyckich wyborow, 20 V 1988 r., k. 91–92; *ibidem*, Notatka gen. Z. Sarewicza dotycząca sytuacji wewnętrznej w Iranie po wyborach parlamentarych, 1988 r., k. 94–95.

²⁴¹ AIPN, 0449/16, t. 9, Informacja Z. Sarewicza dotycząca sytuacji w kierownictwie irańskim, 1989 r., k. 111–117. Zmianę tę faktycznie udało się przeforsować latem 1989 r.

²⁴² Sytuację w stolicy tuż po śmierci Najwyższego Przywódcy przybliży szyfrogram z Teheranu: „Po wczorajszej panice w piekarniach i stacjach benzynowych oraz wykupywaniu niektórych artykułów spożywczych – sól, jajka, mąka itp. – dzisiaj spokój. Na niektórych skrzyżowaniach podwójne patrole policji i pazdarów, nad miastem krążące patrole wojskowych helikopterów. Nastrój na ulicach raczej ukrywanej radości. W naszym odczuciu ogłoszenie 7-dniowej żałoby ma zapobiec ew[entualnym] zebrańiom – zakłady pracy, uniwersytety itp. Ruch uliczny w porównaniu do normalnych dni b[ardzo] znikomy. Na plac modłów (stadion, gdzie wystawiono zwłoki) przybyły zorganizowane grupy fanatyków – porządku pilnują uzbrojeni pazdarzy. Zamknięto lotniska krajowe i wzmocniono kontrolę drogową przy wjeździe do Teheranu, delegatury Bumaru i Budimexu otrzymały telefonicznie informacje od swych partnerów handlowych o zamknięciu zakładów i zalecenia dla naszych specjalistów i serwisantów pozostania w Teheranie”. Zob. *ibidem*, Szyfrogram nr 5744, 5 VI 1989 r., k. 52.

²⁴³ W wyborach w 1989 r. jego kontrkandydatem był Abbas Sheibani, którego życiorys przybliży notatka z lipca 1989 r. *Ibidem*, O kandidacie na post prezidenta Irana Abbasie Szejbanie, 20 VII 1989 r., k. 47–48. Abbas Sheibani (ur. 1931), polityk, lekarz, prof. Absolwent Uniwersytetu Teherańskiego, członek Ruchu Wyzwolenia Iranu, minister rolnictwa, kanclerz Uniwersytetu Teherańskiego, członek parlamentu i Zgromadzenia Ekspertów oraz rady miejskiej Teheranu.

²⁴⁴ *Ibidem*, Szyfrogram nr 6997, 11 VII 1989 r., k. 49.

przyczynił się do decyzji prezydenta o złożeniu urzędu, co nie zostało przyjęte przez Najwyższego Przewodnicę²⁴⁵.

Dużą wagę w latach osiemdziesiątych przykładano do stosunków Iranu z innymi państwami. Kwestie polityki zagranicznej Iranu porusza wiele notatek zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim. Wpływ na stosunki Teheranu z innymi państwami miały przede wszystkim dwie kwestie: akceptacja zmiany rządów w 1979 r. oraz udzielanie poparcia jednej ze stron w czasie wojny iracko-irańskiej. Na tym tle doszło do przewartościowania sojuszy i przyjaźni. Poparcia Iranowi w wojnie z Irakiem udzieliła Syria, która całą winą za rozpętanie konfliktu obarczyła Saddama Husseina. Co więcej, Jordanii, gotowej włączyć się do wojny po stronie Iraku, zagroziła wkroczeniem na jej terytorium²⁴⁶. Stosunkom z tymi państwami regionu poświęcono najwięcej miejsca²⁴⁷. Nieco mniej informacji dotyczy innej istotnej kwestii w tym okresie – Libanu i toczącej się tam wojny z Izraelem. Iran od czasu poparcia rewolucji przez libańskich szyitów utrzymywał dobre stosunki z tym krajem. Jego znaczenie jeszcze tam wzrosło po zaangażowaniu się przeciwko izraelskiej interwencji w Libanie w 1982 r. Irański Korpus Strażników Rewolucji Islamskiej szkolił libańskich bojowników, a swoimi członkami obsadził tamtejszą dolinę Bekka²⁴⁸. W 1989 r. zwracano także uwagę na stosunki Iranu zarówno z Zachodem, np. Wielką Brytanią²⁴⁹, jak i Wschodem, np. Rumunią (wizyta prezydenta Iranu Alego Chameneiego)²⁵⁰.

W optyce polskiej „bezpieki” była również działalność Organizacji Bojowników Ludowych Iranu, czyli Ludowych Mudżahedinów²⁵¹. Zainteresowanie tą organizacją nie

²⁴⁵ *Ibidem*, Informacja dotycząca niektórych aspektów sytuacji wewnętrznej Iranu, 19 XII 1989 r., k. 41; *ibidem*, Szyfrogram nr 11369, 9 XII 1989 r., k. 42–43. Zob. też AIPN, 0449/3, t. 4, Informacja Departamentu I MSW na temat niektórych aspektów sytuacji wewnętrznej Iranu, 1989 r., b.p.

²⁴⁶ A. Zawół, *Międzynarodowe znaczenie teokracji w Islamskiej Republice Iranu*, Warszawa 2008, s. 92. Zob. np. AIPN, 0449/5, t. 64, K woprosu ob irano-sirijskich odnoszeniach, 2 XII 1987 r., k. 35–36; *ibidem*, Wniesznieje razwitiije i pierspektiwy odnoszenij Sirija–Iran, 1987 r., k. 40–46; *ibidem*, K pieriegorom iranskoj dielegacii w Damaskie, 11 III 1987 r., k. 47–48; *ibidem*, K irano-sirijskim odnoszeniam, 10 II 1987 r., k. 50; *ibidem*, K woprosu ob iransko-sirijskich odnoszeniach, 2 VI 1986 r., k. 100.

²⁴⁷ Zob. np. AIPN, 0449/16, t. 9, Otnoszenija mieźdu Iranom i Kuwiejtom, 1987 r., k. 25; *ibidem*, Irano-pakinstanskije odnoszenija, 1988 r., k. 22; *ibidem*, Tielegramma nr 412, 1989 r., k. 12; AIPN, 0449/5, t. 64, O posłanii priezidenta Irana priezidentu Turcii, 8 V 1986 r., k. 32.

²⁴⁸ A. Dzisiów-Szuszczykiewicz, *Bliskowschodnia „zimna wojna”, czyli saudyjsko-irańska rywalizacja w regionie w obliczu „arabskiej wiosny”, „Bezpieczeństwo Narodowe”* 2014, nr 2, s. 197. Zob. np. AIPN, 0449/16, t. 9, O politieke Irana w Liwanie, 8 I 1988 r., k. 33; AIPN, 0449/5, t. 64, O podchodzie Irana k sobytijam w Liwanie, 25 II 1987 r., k. 28; *ibidem*, O wierbowkie Iranom dobrowolcew w Liwanie, 24 XI 1987 r., k. 38. Na temat zerwania stosunków Iranu z Libanem zob. AIPN, 02011/29, Informacja dotycząca zerwania przez Iran stosunków z Libanem, 24 IV 1969 r., b.p.

²⁴⁹ Warto tutaj wspomnieć, że stosunki polityczne z Wielką Brytanią nie układały się wówczas zbyt dobrze, na co wpływ miało obłożenie brytyjskiego obywatela S. Rushdiego fatwą. Wielka Brytania wycofała z Teheranu wszystkich swoich dyplomatów, a pozostałe kraje Wspólnoty Europejskiej na krótko zredukowały stosunki z Iranem do najniższych szczebli dyplomatycznych. J. Zdanowski, *op. cit.*, s. 508–509, 512.

²⁵⁰ AIPN, 0449/16, t. 9, Ob angło-iranskich odnoszeniach, 12 VII 1989 r., k. 11; *ibidem*, Wizyta prezydenta Islamskiej Republiki Iranu Alego Chameneiego w Rumunii, marzec 1989 r., k. 20; *ibidem*, Informacja gen. Z. Sarewicza dotycząca sytuacji w kierownictwie irańskim, 1989 r., k. 111–117.

²⁵¹ Zob. np. *ibidem*, O planach rukowodstwa OMIN, 15 VII 1989 r., k. 51; AIPN, 0449/5, t. 64, Informacja gen. Z. Sarewicza dotycząca planów Organizacji Mudżahedinów Ludowych, 1983 r., k. 11–12; *ibidem*, Notatka informacyjna dotycząca Organizacji Mudżahedinów Ludowych i Narodowej Rady

powinno dziwić, ponieważ miała ona znaczny wpływ na sytuację w Iranie, zwłaszcza na początku lat osiemdziesiątych. Mimo poparcia rewolucji islamskiej dość szybko pojawił się rozdźwięk między mudżahedinami a Chomeinim. Najpierw wyrażał się on w antyrządowych manifestacjach i protestach, potem – na początku lat osiemdziesiątych – organizacja rozpoczęła walkę zbrojną. W zamachach zginęli m.in. premier Mohammad Dżawad Bahonar²⁵² i prezydent Mohammad Ali Radżai²⁵³, a poważnie ranny został Ali Chamenei. Po fali represji członkowie organizacji znaleźli schronienie w Iraku, skąd w 1988 r. wzięli udział w irackich ofensywach²⁵⁴.

Stosunki gospodarcze

Stosunki gospodarcze Polski z Iranem oficjalnie po wojnie zostały nawiązane w 1952 r., kiedy podpisano pierwszą umowę handlową. Na mocy porozumienia eksportowano dobra przetworzone, np. cukier, a importowano surowce, np. bawełnę, suszone owoce. Nie transportowano natomiast do kraju ropy naftowej, na co nie zgodziła się strona irańska. Polsce udało się także rozpocząć w Iranie inwestycje, z których największą była budowa cukrowni w Szirwanie. Poziom wymiany gospodarczej w tym okresie nie był zbyt wysoki. Sytuacja poprawiła się w latach siedemdziesiątych, w których oba kraje dążyły do modernizacji gospodarki. Iran uzyskał wówczas duże środki ze sprzedaży ropy, a ponadto szach próbował uniezależnić się nieco od Stanów Zjednoczonych i szukał nowych partnerów gospodarczych. Polska starała się wykorzystać tę dobrą koniunkturę, a ważną rolę odgrywały tutaj kontrakty na budowę zakładów przemysłowych, np. w cukrownictwie czy przemyśle włókienniczym²⁵⁵. Zawierania polityczne końcówki lat siedemdziesiątych osłabiły nieco tę dobrą współpracę. Polskie władze miały jednak nadzieję, że po unormowaniu się sytuacji w Teheranie wymiana handlowa będzie kontynuowana. W Programie rozwoju stosunków politycznych i gospodarczych PRL z krajami Bliskiego i Środkowego Wschodu na lata 1979–1990 zapisano: „Wydarzenia ostatnich miesięcy, które praktycznie sparaliżowały życie polityczne i gospodarcze kraju, zahamowały proces realizacji uzgodnionego programu. Należy jednak zakładać, że po ustabilizowaniu sytuacji w Iranie współpraca polsko-irańska zostanie przywrócona i zdynamizowana”²⁵⁶. Na początku lat osiemdziesiątych współpraca gospodarcza

Oporu, 4 XI 1987 r., k. 66–69; AIPN, 02011/577, Informacja na temat działań władz irańskich wobec ugrupowań lewicowych, 1980 r., b.p.; *ibidem*, Lidier OMIN ob obstanowkie w Iranie, 19 V 1980 r., b.p.

²⁵² Mohammad Dżawad Bahonar (1933–1981), szyicki duchowny, polityk. Więziony po protestach przeciwko białej rewolucji (1963), minister kultury (1980–1981), szef Islamskiej Partii Republikańskiej, premier Iranu (1981). M. Newton, *Famous Assassinations in World History. An Encyklopedia*, Oxford 2014, s. 27–28, <https://books.google.com.sg/books?id=F4-dAwAAQBAJ&pg=PA27&lpg#v=onepage&q&f=false> (dostęp 23 VIII 2016 r.).

²⁵³ Mohammad Ali Radżai (1933–1981), polityk. Minister edukacji (1979–1980), premier (1980–1981), prezydent Iranu (1981). R. Czulda, *Iran 1925–2014...*, s. 247.

²⁵⁴ M. Hoffman, *Czerwień przeciwko czerni. Burzliwe początki republiki islamskiej*, „Mówią Wieki” 2014, nr 7, s. 45–46. Zob. też W. Waszczykowski, *Działalność Organizacji Mudżahedinów Ludowych – antyirańskiej opozycji w Iraku*, Warszawa 2003.

²⁵⁵ P. Balczyński, *op. cit.*, s. 940–941.

²⁵⁶ AAN, LXXVI-447, Wydział Zagraniczny KC PZPR, Program rozwoju stosunków politycznych i gospodarczych PRL z krajami Bliskiego i Środkowego Wschodu na lata 1979–1990, 30 III 1979 r., b.p. Program ten został opracowany przez ministra spraw zagranicznych, ministra handlu zagranicznego

wyglądała jeszcze obiecująco. Jednak od 1983 r. wartość eksportu i importu zaczęła spadać. Według opracowania Biura Rady Handlowego Ambasady PRL w Teheranie eksport ze 105 mln dolarów w 1983 r. spadł w 1986 r. do 20, import ze 128 do 56,6²⁵⁷. Do końca dekady nie udało się zwiększyć wymiany handlowej, która najniższy poziom uzyskała w 1988 r.²⁵⁸

Stosunkowo niewiele dokumentów na temat współpracy gospodarczej z Iranem udało się odnaleźć w zasobie IPN. Sprawy handlowe poruszano np. w notatkach czy szyfrogramach z lat 1977–1978 sporządzanych w wyniku rozmów szacha z E. Gierkiem w Teheranie i Warszawie. Dotyczą one m.in. dyskusji na temat uzyskania przez Polskę pożyczki w Iranie oraz możliwości importowania ropy naftowej z tego bliskowschodniego kraju²⁵⁹. Kwestia stanu irańskiej gospodarki i sprzedaży przez niego ropy naftowej pojawiła się również w notatkach omawiających sytuację ekonomiczną tego kraju po przejściu władzy przez ajatollaha Chomeiniego²⁶⁰.

Nieliczne materiały ukazują również działania służb w zakresie ochrony polskich interesów gospodarczych w Iranie. Najwcześniejszy dokument, który udało się odnaleźć, dotyczący tej materii pochodzi z 1965 r. Jest to notatka operacyjna z rozmowy z pracownikiem CHZ „Cekop” na temat budowy cukrowni w miejscowościach Szirwan i Fariman w Iranie²⁶¹. Czynniki, które należało brać pod uwagę w stosunkach handlowych z Iranem pod koniec lat siedemdziesiątych, omówił gen. J. Słowikowski. Zaliczył do nich m.in.: zmniejszenie kwoty eksportowej dla Polski; dążenie Iranu do zróżnicowania źródeł importu i pozyskiwania nowych rynków zbytu; możliwość zablokowania przez Iran przekazywanych Polsce środków wolnodewizowych z konta clearingowego²⁶². Kwestii gospodarczych częściowo dotyka rozdział biuletynu departamentów I i II MSW z 1980 r. pt. „Stosunki Iranu z państwami socjalistycznymi”, w którym omówiono m.in. kierunki rozwoju wymiany handlowej bloku wschodniego z Iranem²⁶³. Jak już wspomniano, w zasobie IPN znajduje się fragment sprawozdania Biura Rady Handlowego w Teheranie za 1984 r., który dotyczy sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej oraz wymiany handlowej z zagranicą. Podzielono go na rozdziały: 1. „Ogólna sytuacja polityczna”;

---

i gospodarki morskiej, we współdziałaniu z przewodniczącym Komisji Planowania przy Radzie Ministrów, i stanowił załącznik do Decyzji nr 47 Prezydium Rządu z 30 III 1979 r.

²⁵⁷ AAN, LXXVI–265, Wydział Zagraniczny KC PZPR, Stan stosunków handlowych między Polską a Iranem, 14 IV 1987 r., b.p.

²⁵⁸ P. Balczyński, *op. cit.*, s. 941.

²⁵⁹ Zob. np. AIPN, 02011/578, Szyfrogram nr 891, 19 II 1977 r., b.p.; *ibidem*, Informacja płk. B. Żeleńskiego dotycząca irańskich propozycji w sprawie rozszerzenia współpracy gospodarczej z Polską, 2 III 1977 r., b.p.; *ibidem*, Notatka „Janickiego” dotycząca możliwości zakupu 1 mln ton ropy naftowej rocznie z Iranu w zamian za polskie towary, 7 VI 1977 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 4164, 7 VIII 1978 r., b.p.

²⁶⁰ Zob. np. AIPN, 02011/578, Informacja dotycząca sytuacji gospodarczej Iranu, 28 VI 1980 r., b.p.; *ibidem*, O nowych tendencjach w neftianoj polityce Iranu, 8 VIII 1980 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca irańskiej polityki naftowej, 17 X 1980 r., b.p.

²⁶¹ AIPN, 1585/4306, Notatka służbowa dotycząca budowy cukrowni w miastach Fariman i Szirwan w Iranie przez CHZ „Cekop”, 11 I 1965 r., k. 1–3.

²⁶² AIPN, 02011/577, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca niektórych aspektów stosunków z Polską i innymi KS, 3 I 1977 r., b.p.

²⁶³ AIPN, 03264/1198, Biuletyn informacyjny Departamentu I i II MSW, kwiecień–maj 1980 r., k. 24–29. Ten sam biuletyn w AIPN, 02174/15.

2. „Ogólna sytuacja społeczno-gospodarcza”; 3. „Ropa naftowa, gaz i energetyka”; 4. „Przemysł”; 5. „Rolnictwo”; 6. „Handel zagraniczny”; 7. „Stosunki gospodarcze z państwami kapitalistycznymi”; 8. „Stosunki gospodarcze Iranu z krajami socjalistycznymi”. Następnie wiele uwagi poświęcono działalności polskich central handlowych w Iranie, wśród których wymieniono: Polimex-Cekop, Budimex, Metalexport, Elektrim, Kolmex, Pezetel, Navimor, Befama/Wifama, Bumar, Kopex. Omówiono tutaj najważniejsze inwestycje realizowane z partnerem irańskim, przedstawiono wartość kontraktów i obrotów handlowych, przybliżono działania przedstawicieli polskich firm w Iranie, np. udział w targach teherańskich, wskazano na szanse i zagrożenia dalszej ekspansji w tym rejonie świata²⁶⁴. Pozyskiwania nowych inwestycji dotyczy z kolei informacja na temat polsko-irańskich negocjacji w sprawie budowy fabryki sody²⁶⁵.

Jednym z towarów eksportowanych przez PRL do Iranu była broń, na którą w czasie wojny z Irakiem było duże zapotrzebowanie na Bliskim Wschodzie. Należy jednak podkreślić, że Polska nie była potentatem na tym rynku, aczkolwiek dane liczbowe na ten temat są rozbieżne. Według P. Balczyńskiego Polska w czasie konfliktu sprzedała Iranowi broń o wartości 20 mln dolarów, a Czechosłowacja – na sumę 30 mln, nie wspominając już o obrotach ZSRS – 240 mln dolarów²⁶⁶. Zupełnie inne wartości podaje Joanna Modrzejewska-Leśniewska. Według niej Polska na dostawach sprzętu wojskowego zarobiła 550 mln dolarów, a ZSRS około 15,5 miliarda dolarów, przy czym autorka podkreśla, że handlowano z obiema stronami²⁶⁷. Tak czy inaczej, w obu przypadkach udział Polski w tym przedsięwzięciu w porównaniu do innych krajów bloku wschodniego nie jest imponujący. Dane na temat handlu bronią przynoszą informacje Departamentu I MSW. Kwestia ta była analizowana dosyć szczegółowo, jednak zachował się jedynie niewielki fragment materiałów poświęconych temu zagadnieniu. Dowodzą tego notatki z nagłówkiem Sprzedaż broni do Iranu, pod którym podawano numer dokumentu. Każdy z nich odnosił się do handlu jednego kraju z Teheranem. Dotychczas odnaleziono jedynie dwa dokumenty z tej serii: nr 8 (NRD) i 23 (Rumunia). Uzupełnieniem tych materiałów jest tabela sprzedaży broni do Iranu w latach 1980–1983, w której zbiorczo podano wartość sprzętu wojskowego eksportowanego przez poszczególne państwa²⁶⁸.

²⁶⁴ AIPN, 2602/17384, Sprawozdanie BRH w Teheranie za 1984 r., [1985 r.], k. 53–106.

²⁶⁵ AIPN, 0449/16, t. 1, Informacja dotycząca polsko-irańskich negocjacji w sprawie budowy fabryki sody, 20 VI 1989 r., k. 1–2.

²⁶⁶ P. Balczyński, *op. cit.*, s. 934.

²⁶⁷ J. Modrzejewska-Leśniewska, *Walka o hegemonię w rejonie Zatoki Perskiej. Wojna iracko-irańska 1980–1988* [w:] *Zarys dziejów Afryki i Azji. Historia konfliktów 1869–2000*, red. A. Bartnicki, Warszawa 2000, s. 563.

²⁶⁸ AIPN, 0449/5, t. 64, Współpraca w dziedzinie uzbrojenia pomiędzy Rumunią a Iranem, b.d., k. 19; *ibidem*, Współpraca w dziedzinie uzbrojenia pomiędzy NRD a Iranem, b.d., k. 20; *ibidem*, Tabela sprzedaży broni do Iranu od września 1980 r. do połowy 1983 r., b.d., k. 21–22. W materiałach IPN znajduje się także sprzeciw Iraku dotyczący sprzedaży przez ZSRS broni Iranowi. Zob. AIPN, 0449/1, t. 19, Notatka informacyjna MSZ dotycząca stanowiska Iraku w sprawie zapowiedzi radzieckich dostaw broni do Iranu, 7 VII 1989 r., k. 12–13; AIPN, 0449/2, t. 1, Informacja Departamentu I MSW w sprawie zakupów sprzętu wojskowego przez Iran, luty 1985 r., b.p. Z tym tematem powiązane jest także stanowisko ambasadora Iranu wobec sposobu informowania o ofercie Iran-Contras przez polskie media. Zob. *ibidem*, t. 5, Notatka J. Piątkowskiego dotycząca interwencji ambasadora w sprawie informowania o Irangate oraz propozycji podpisania umowy o współpracy pomiędzy komitetami ds. radia i telewizji Polski i Iranu, 1987 r., b.p.

Kwestia handlu bronią stała się niewralgiczna po zakończeniu konfliktu z Irakiem, kiedy spadło na nią zapotrzebowanie. O utrudnieniach w tej materii wspomniał w notatce służbowej gen. Sarewicz²⁶⁹.

Spraw gospodarczych bezpośrednio dotyczy projekt Uchwały Rady Ministrów z 1986 r. w sprawie sfinansowania kosztów należności z tytułu przerwania robót na budowie elektrowni i chłodni kominowych w Iranie realizowanych przez Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „Budstal-2” w Krakowie. Działania wojenne na froncie irańsko-irackim uniemożliwiły kontynuowanie prac, co spowodowało znaczne straty finansowe spotęgowane dodatkowo przez niewywiązywanie się kontrahenta z płatności i koszty ewakuacji polskiego personelu²⁷⁰.

Prowadzenie wymiany handlowej z Teheranem sprawiało, że przez całe lata osiemdziesiąte z uwagą przyglądano się stanowi jego gospodarki²⁷¹. Informacje na ten temat można odnaleźć w notatkach i analizach funkcjonariuszy Departamentu I MSW, które zgromadzono w jednostkach IPN BU 0449/16, t. 9 oraz IPN BU 0449/5, t. 64. Przez cały ten okres z nadzieją patrzono na symptomy ożywienia, co przekładałoby się na nowe kontrakty i zyski dla polskich firm²⁷². Jednakże do końca konfliktu z Irakiem pierwszeństwo, co zrozumiałe, miały inwestycje wojskowe. Zmieniło się to po zawieszeniu broni. W informacjach Departamentu I MSW z tego okresu wskazywano m.in. na potrzebę znacznych inwestycji praktycznie we wszystkie gałęzie przemysłu: energetykę, przemysł spożywczy, przetwórczy, chemiczny, wydobywczy czy farmaceutyczny. Według materiałów niedobory własnych produkcji zmuszał Iran do importu dóbr, na co łakomym okiem patrzył cały blok wschodni. W związku z problemami finansowymi środkiem płatniczym miały być ropa naftowa i gaz ziemny²⁷³.

Współpracę gospodarczą z Iranem omawiano w okresowych raportach Ambasady PRL i Biura Rady Handlowej przesyłanych do MSZ. Kopia jednego takiego raportu, za styczeń–luty 1989 r., znalazła się w Archiwum IPN. Przybliżono w nim przyczyny zmniejszenia wymiany handlowej i perspektywy jej rozwoju. Przedstawiono stan dwustronnych stosunków finansowo-kredytowych oraz opinie o PRL jako partnerze gospodarczym. Wzmoczone kontakty na najwyższych szczeblach obu krajów i rozszerzenie zakresu współpracy na forum komisji mieszanych wskazywały – według autorów raportu – na zwiększenie zainteresowania wzajemnymi stosunkami gospodarczymi²⁷⁴.

²⁶⁹ AIPN, 0449/16, t. 9, Informacja dotycząca eksportu sprzętu wojskowego do Iranu, 26 VIII 1989 r., k. 9.

²⁷⁰ AIPN, 1098/13, t. 193, Projekt Uchwały Rady Ministrów z 1986 r. w sprawie sfinansowania kosztów należności z tytułu przerwania robót na budowie elektrowni i chłodni kominowych w Iranie realizowanych przez Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „Budstal-2” w Krakowie, b.p.

²⁷¹ Na temat gospodarki Iranu w XX w. zob. N. Obara, *op. cit.*, s. 117–136.

²⁷² AIPN, 0449/5, t. 64, Informacja gen. J. Słowikowskiego dotycząca przemysłu naftowego Iranu w kontekście obecnej sytuacji gospodarczej tego kraju, 3 III 1981 r., k. 15–17; *ibidem*, Informacja płk. F. Dmowskiego dotycząca stanu gospodarki irańskiej, 9 II 1983 r., k. 13–14; *ibidem*, K ekonomii czeskomu położeniu w Iranie, 24 VII 1986 r., k. 62–63; *ibidem*, Informacja gen. Z. Sarewicza dotycząca aktualnej sytuacji gospodarczej Iranu, 13 VI 1987 r., k. 60–61.

²⁷³ AIPN, 0449/16, t. 9, Szyfrogram nr 37, 4 I 1989 r., k. 98; *ibidem*, Torgowaja politika Irana, 1988 r., k. 109–110.

²⁷⁴ *Ibidem*, Współpraca gospodarcza z Iranem, 19 III 1989 r., k. 14–17.

Savak

Zainteresowaniem służb specjalnych PRL cieszył się także ich irański odpowiednik – Savak. Szach po krótkotrwałej utracie władzy w czasie kryzysu naftowego w 1953 r. na rzecz premiera Mohammada Mosaddegha i ponownym ulokowaniu go na cesarskim tronie przez USA i Wielką Brytanię zdawał sobie sprawę, że musi wzmocnić swoją pozycję. Przeświadczenie to potęgowały organizacje i grupy zmierzające do jego obalenia, które nadal działały w kraju. Wprowadzony w 1953 r. stan wojenny oraz liczne prześladowania nie uspokoiły sytuacji, czego przykładem może być próba zniszczenia samolotów wojskowych przez członków partii Tudeh. W związku z tymi problemami parlament irański w 1957 r. utworzył Narodową Organizację Wywiadu i Bezpieczeństwa, na czele której stanął Tejmur Bachtiar²⁷⁵. Savak był odpowiedzialny za śmierć i tortury przeciwników politycznych szacha zarówno w kraju, jak i za granicą. Infiltrował wszystkie sfery życia i stosował szeroko zakrojoną cenzurę – część książek była zakazana, nieprzychylnie gazety zamykane, dziennikarze aresztowani i osadzani w niesławnych więzieniach Evin i Moszarak w Teheranie. Wykorzystując licznych informatorów, zbierał informacje o wszelkich osobach, które podejrzewał o nieprzychylny stosunek do szacha, a nawet o własnych pracownikach, np. śledzono dowódcę Savaku w Waszyngtonie²⁷⁶. W czasie rewolucji irańskiej Savak został rozwiązany, a po przejściu władzy przez Chomeiniego czystki dotknęły wielu jego funkcjonariuszy. Przed plutonem egzekucyjnym stanęli np. wszyscy żyjący dowódcy Savaku: Hassan Pakravan (1961–1965), Nassiri Nematollah²⁷⁷ (1965–1978) i Nasser Moghadam (1978–1979). Nielicznym, jak gen. Hosseinowi Fardustowi, udało się zachować życie za pomoc w odtwarzaniu irańskich służb specjalnych²⁷⁸.

Pierwsza notatka omawiająca irańskie służby specjalne, którą udało się odnaleźć w zasobie IPN, pochodzi z 1968 r. Scharakteryzowano w niej zadania, jakie stawiano przed Irańczykami zatrudnionymi w ambasadach państw socjalistycznych, np. zdobywanie tajnych dokumentów, udzielanie pomocy w zakładaniu podsłuchów, informowanie o osobach odwiedzających ambasadę, sporządzanie kopii kluczy do pomieszczeń i szaf pancernych itp. Podkreślano, że Savak do tej pracy angażuje niemal wszystkich miejscowych pracowników zatrudnionych w placówkach dyplomatycznych, a wobec opornych stosuje przemoc psychiczną i fizyczną. W notatce zwrócono także uwagę na niemalże permanentną obserwację budynku ambasady oraz okresowe śledzenie jej pracowników.

²⁷⁵ Opis Savaku można znaleźć m.in. w *Szachinszachu* Ryszarda Kapuścińskiego: „Savak nie miał żadnej kwatery głównej, był rozproszony w całym mieście, był wszędzie i nigdzie. [...] Savak mógł zajmować pokoje w zwykłym bloku mieszkalnym albo wchodziło się do jego biur śledczych przez jakiś sklep, pralnię lub nocny lokal. W tych warunkach wszystkie ściany mogły mieć uszy, a wszystkie drzwi, furki i bramy prowadzić do pomieszczeń Savaku. Kto wpadł w ręce tej policji, na długo (albo na zawsze) zniknął bez śladu. Zniknął nagle, nikt nie wiedział, co się z nim stało, gdzie go szukać, gdzie pójść, kogo pytać, kogo błagać o litość. [...] Savak rządził na uczelniach, w urzędach i fabrykach. Był to potwornie rozrośnięty głowonóg, który wszystko oplatał, wpełzał do każdego zakamarka, wszędzie przylepiał swoje przyssawki, myszkował, węszył, skrobał, wiercił. [...] Savak kupował ludzi albo skazywał ich na tortury, dawał stanowiska albo strącał do lochów. Ustalał, kto jest wrogiem, a tym samym – kogo trzeba zniszczyć”. R. Kapuściński, *Szachinszach*, Warszawa 1982, s. 58–59.

²⁷⁶ R. Czulda, *Savak: irańskie Gestapo*, „Uważam Rze Historia” 2014, nr 2, s. 33–35.

²⁷⁷ Nassiri Nematollah (1911–1979), pułkownik straży przybocznej szacha, uczestnik operacji obalenia premiera Mosaddegha i przywrócenia szacha do władzy (1953), szef Savaku (1965–1978), skazany na karę śmierci i stracony (luty 1979). N. Polamar, T.B. Allen, *op. cit.*, s. 399.

²⁷⁸ R. Czulda, *Savak...*, s. 33–35.

Szczególnej inwigilacji, jak zauważono, poddani byli stypendyści z krajów socjalistycznych i Francji uczący się na Uniwersytecie Teherańskim. Wspomniano także o współdziałaniu Savaku z wywiadami amerykańskim i brytyjskim. Współpraca miała się urzeczywistniać m.in. poprzez Instytut Franklina w Teheranie, który oprócz działalności kulturalnej miał prowadzić pracę wywiadowczą. Na usługach irańskich służb specjalnych mieli być także kierownicy pomarańczowych taksówek, które rzekomo wyposażono w aparaturę nagrywającą²⁷⁹.

Strukturę i zadania Savaku omówiono w notatce KGB z 1974 r. na temat służb specjalnych i ich działań kontrwywiadowczych wobec organizacji i obywateli państw bloku wschodniego. Oprócz niego przybliżono tutaj również inne, mniej znane służby funkcjonujące w Iranie, jak: Zarząd II Sztabu Generalnego armii irańskiej, służba kontrwywiadowcza przy dworze szacha, Główny Zarząd Policji i Główny Zarząd Żandarmerii²⁸⁰.

Ogólną działalność Savaku omówiono w notatce z czerwca 1978 r. Przybliżono w niej najważniejsze kierunki jego pracy zarówno w Iranie, jak i na arenie międzynarodowej, współpracę ze służbami państw zachodnich oraz finansowanie. Do najważniejszych zadań Savaku zaliczano m.in.: kontrolę ugrupowań i partii politycznych, młodzieży, inteligencji, mniejszości narodowych²⁸¹, duchowieństwa i wojskowych, likwidację grup terrorystycznych, przeciwdziałanie kontaktom obywateli irańskich z państwami socjalistycznymi i kompromitowanie działalności tych krajów. Analizie poddano także postawę Savaku w połowie 1978 r., czyli w okresie masowych wystąpień przeciwko szachowi. Stwierdzono, że z powodu rozdrobnienia sił opozycyjnych w Iranie Savak cały czas kontroluje sytuację, a w wyniku posiadania przez niego nieograniczonych uprawnień „w kraju panuje atmosfera strachu i bezbronności wobec wszechwładzy aparatu represyjnego”²⁸². Zmiany w irańskich służbach specjalnych po rewolucji omawia z kolei notatka z października 1979 r. Według niej 24 września 1979 r. odbyło się spotkanie Grupy Konsultatywnej ds. Bezpieczeństwa Narodowego, na którym ustalono, że w miejsce zlikwidowanego Savaku powstanie Savama (Ministerstwo Wywiadu i Bezpieczeństwa Narodowego Iranu), której zadaniem będzie m.in. koordynacja prac wywiadu i kontrwywiadu. Zadania Savaku i wywiadu wojskowego planowano powierzyć również Departamentowi Wywiadu i Kontrwywiadu Sił Zbrojnych i Policji. Omówiono także kwestie finansowania i obsady kadrowej oraz najważniejsze zadania, do których zaliczono przeciwdziałanie wszelkim grupom separatystycznym w kraju i infiltracji wojska przez służby sowieckie²⁸³.

²⁷⁹ AIPN, 2602/17335, Notatka dotycząca irańskiej służby bezpieczeństwa – Savak opracowana przez mjr. W. Borowika, 28 VI 1968 r., k. 8–12. Notatka z 1968 r. była pierwszą, która miała charakter podsumowujący zebrane informacje. Wcześniejsze poruszają niezwykle wąskie zagadnienia. Zob. *ibidem*, Notatka dotycząca wyposażenia w aparaturę podsłuchową taksówek w Teheranie i współpracy kierowców z irańską służbą bezpieczeństwa opracowana przez mjr. W. Borowika, 27 XII 1967 r., k. 4; *ibidem*, Notatka dotycząca inwigilacji studentów z krajów socjalistycznych i Francji przez irańską służbę bezpieczeństwa opracowana przez mjr. W. Borowika, 27 XII 1967 r., k. 6.

²⁸⁰ AIPN, 01252/51, Notatka dotycząca struktury służb specjalnych Iranu oraz ich działalności przeciwko instytucjom i obywatelom ZSRR oraz innym państwom socjalistycznym, 31 X 1974 r., k. 1–8.

²⁸¹ Notatka na temat mniejszości narodowych w Iranie w 1972 r. zob. AIPN, 02011/139.

²⁸² AIPN, 01304/266, Działalność Savaku w Iranie, 6 VI 1978 r., k. 1–3.

²⁸³ AIPN, 2602/26770, Informacja dotycząca zmian w irańskich służbach specjalnych, październik 1979 r., k. 120–121; AIPN, 02011/577, Informacja dotycząca zmian w irańskich służbach

Terroryzm

Kwestie terroryzmu czy powiązania Iranu z międzynarodowymi grupami terrorystycznymi nie wysuwają się na pierwszy plan w analizach „bezpieki”, aczkolwiek nie można powiedzieć, że temat ten był zupełnie ignorowany. W zasobie IPN znajduje się informacja naczelnika wydziału Departamentu I MSW płk. M. Schwarza na temat akcji odbicia zakładników przez jednostkę specjalną SAS, przetrzymywanych w Ambasadzie Iranu w Londynie przez Demokratyczny Front Rewolucyjnego Wyzwolenia Arabistanu (Chuzestan). Placówka dyplomatyczna została zajęta przez napastników 30 kwietnia 1980 r. Uwięzili oni wówczas 26 osób (z personelu i interesantów). Terrorysty zażądali autonomii dla Arabistanu i uwolnienia ich 91 towarzyszy przetrzymywanych w irańskich więzieniach. Rząd irański nie zgodził się na rozmowy i zezwolił na wszelkie działania Brytyjczyków. Początkowo dzięki negocjacjom udało się uwolnić kilku zakładników, potem, niestety, w wyniku niespełnienia żądań zamachowcy zabili attaché prasowego ambasady Abbasa Lavasaniego. Stało się to podstawą decyzji Margaret Thatcher z 5 maja 1980 r. o ataku. Szturm służb specjalnych zakończył się uwolnieniem przetrzymywanych osób (jedna zginęła, a dwie zostały ranne) i zabiciem lub schwyтaniem terrorystów²⁸⁴. Przebieg akcji spotkał się z uznaniem funkcjonariusza SB. W podsumowaniu podkreślał, że atak zakończył się pełnym sukcesem SAS: „W sumie była to starannie przygotowana i skuteczna operacja, która podbudowała istniejącą na Zachodzie opinię, że brytyjskie służby specjalne, a zwłaszcza brygada SAS, są najlepiej – wśród służb KK – przygotowane koncepcyjnie, organizacyjnie i technicznie do prowadzenia operacji antyterrorystycznych”²⁸⁵.

Temat ten porusza także notatka dyrektora Departamentu I MSW gen. Zdzisława Sarewicza. Odnosi się ona do szkolenia na terenie Iranu 580 członków Libańskich Oddziałów Oporu (Ruch Amal). Oddziały te były jedną z ważniejszych formacji zbrojnych w czasie wojny domowej w Libanie²⁸⁶.

Podsumowanie

W IPN przechowywane są materiały zarówno polskiego kontrwywiadu, które wytworzono w wyniku inwigilacji Ambasady Iranu w Warszawie i jej pracowników, Biura Ochrony Rządu, związane z zabezpieczaniem wizyt międzynarodowych, jak i polskiego wywiadu (cywilnego i wojskowego), analizującego wydarzenia na Bliskim Wschodzie. Trudno dzisiaj precyzyjnie określić, w ilu jednostkach archiwalnych zgromadzonych w Instytucie znajdują się dokumenty dotyczące Iranu i jego obywateli. Stosunkowo jednorodne są materiały z kontroli ambasady i dyplomatów. W zasobie IPN znajdują się

specjalnych, 1979 r., b.p. O reaktywacji irańskiej tajnej policji doniósł z Teheranu również „Farad”. Zob. *ibidem*, Szyfrogram nr 4652, 31 VII 1979 r., b.p.; *ibidem*, Szyfrogram nr 5833, 1 X 1979 r., b.p.

²⁸⁴ W. Kalicki, *5 maja 1980 r. Zabić drani!*, „Gazeta Wyborcza”, 7 V 2010 r. Zob. też <https://specjalni.wordpress.com/2013/06/24/operacja-nimrod/> (dostęp 14 IV 2010 r.).

²⁸⁵ AIPN, 2602/20011, Informacja dotycząca akcji brytyjskich służb specjalnych przeciwko terrorystom, którzy opanowali Ambasadę Iranu w Londynie, opracowana przez płk. M. Schwarza, 14 V 1980 r., k. 202–205. Ta sama notatka w: AIPN, 2602/19315, k. 238–241.

²⁸⁶ AIPN, 01304/535, Informacja dyrektora Departamentu I MSW gen. Z. Sarewicza dotycząca szkolenia terrorystów w Iranie, 24 VI 1984 r., k. 6–7.

całe jednostki archiwalne (choć najczęściej niekompletne), które prowadzono według wzorów określonych w instrukcjach. Inaczej przedstawia się sytuacja, jeśli chodzi o materiały wywiadu zarówno wojskowego, jak i cywilnego. Całych jednostek omawiających sytuację w Teheranie jest stosunkowo niewiele. Można wśród nich wyróżnić materiały wytworzone przez Departament I MSW, w tym j.a. IPN BU 02011/577, w której znajdują się źródła dotyczące wydarzeń w Iranie na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, czy IPN BU 0449/5, t. 64; IPN BU 0449/16, t. 9; IPN BU 0449/16, t. 21, w których zebrano dokumentację na temat sytuacji wewnętrznej kraju w czasie rządów Chomeiniego oraz wojny iracko-irańskiej. Temu ostatniemu zagadnieniu wiele miejsca poświęcał również wywiad wojskowy. Przejawem tego zainteresowania są np. materiały zgromadzone w teczkach IPN BU 2602/26770 oraz IPN BU 2602/26816. Jednakże informacji na temat Iranu zazwyczaj trzeba szukać w dokumentacji zbiorczej, odnoszącej się do kilku krajów regionu, ogólnie do Bliskiego Wschodu lub państw utrzymujących stosunki dyplomatyczne z Teheranem. Przykładem może być tutaj jednostka IPN BU 02011/2, w której znajdują się materiały wywiadowcze na temat Stanów Zjednoczonych. Często w opasłych tomach akt dotyczących kontaktów zagranicznych kwestie irańskie omawiane są w jednej kilkustronicowej notatce. W wielu wypadkach analizy zawarte w jednostkach, np. na temat sytuacji wewnętrznej Iranu, dotyczą tylko jednego roku, ewentualnie kilku lat. Nie oznacza to oczywiście, że polskie służby wrywkowo zbierały informacje, a raczej, że do dzisiaj nie zachowały się te materiały lub wciąż czekają na swojego historyka. Zagadnienia, które poruszano w notatkach, są niezwykle zróżnicowane, na co wpływ miała bogata historia Iranu w XX w. Największa liczba dokumentów Departamentu I MSW i Zarządu II Sztabu Generalnego dotyczy sytuacji w Iranie pod koniec lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych. To właśnie wówczas miały miejsce najważniejsze wydarzenia dla Iranu w tym wieku: rewolucja islamska i związane z nią uwięzienie personelu amerykańskiej ambasady w Teheranie oraz wojna irańsko-iracka.

AIPN

K W E S T J O N A R I U S Z W I Z O W Y
Questionnaire de visa

C H O D Ż A W O N i s a n

1. NAZWISKO i IMIE (w. także nazw. panieńskie, imię meza)
Nom et prénom (les femmes mariées sont priées d'indiquer leur nom de jeune fille et le prénom de leur mari)

U r . w r . 1 8 7 9
R e z a j e I R A N

2. DATA I MIEJSCE URODZENIA
Lieu et date de naissance

3. OBECNE MIEJSCE ZAMIESZKANIA. DOKŁADNY ADRES
Domicile actuel, l'adresse exacte

K i e r m a n c h e h , c o u t c h e h I d j l a m i e , d o m A l i A s k a r

4. ZAWÓD
Profession

r o b o t n i k

5. WYZNANIE
Religion

6. OBYWATELSTWO
Nationalité

i r a n s k i e

7. EW. POPRZEDNIE OBYWATELSTWO
Nationalité antérieure éventuelle

-

8. PASZPORT
Passeport

N i

WYSTAWIONY PRZEZ
delivré par

9. OSOBY TOWARZYSZĄCE (żona, dzieci)
Personnes accompagnantes (femme et enfants)

ż o n a R e d z y n a C h o d z a w o u r . w r o k u 1 8 8 9 . -
c o r k a R e j a C h o d z a w o u r . w r o k u 1 9 2 9 . -

10. O JAKĄ WIZĘ PROSI I NA JAK DŁUGO
Quel est le genre de visa et pour quel terme

o w i z ę w j a z d o w ą c e l e m p o z o s t a n i a n a s t a l e
w P o l s c e p r z y s y n i e s w y m A l e k s a n d r z e O c h u d z a w a .

11. CEL PODROZY-SZCZEGÓLNOŚĆ DANEJ
But de voyage (données détaillées)

S y n p e t e n t a p r z e b y w a w P o l s c e i c z y n i s t a r a n i a o s p r o w a d z e n i u
r o d z i c ó w i s i o s t r y d o s i e b i e .

D N I A
date

d n i a
Date

T e h e r a n , d n . 2 2 s t y c z n i e 1 9 4 7

P o d p i s
Signature

P e t e n t n i e s w i e r n e n n y . Z i o c z y i p o d p i s p i c z ą t k ą w ł a s n ą , z g o d n i e z e z w y c z a j e m
m i e j s c o w y m . -

Kwestionariusz wizowy, 1947 r.

Posel Iranu w Polsce Fazollah Nabile składa listy uwierzytelniające w Belwederze, 1948 r.

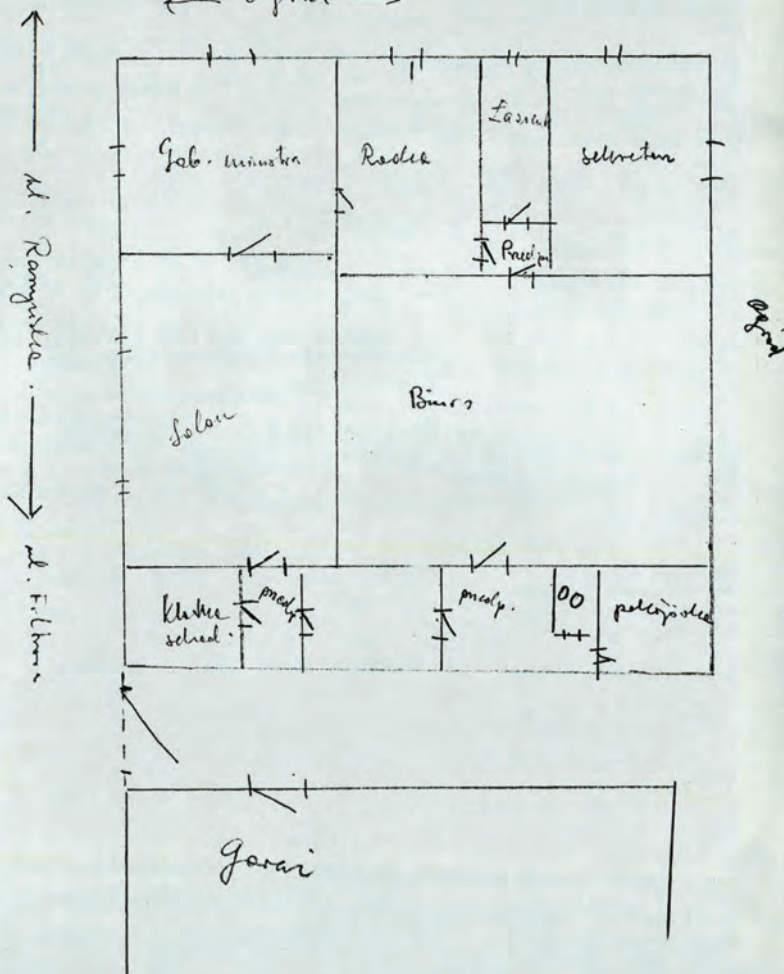
Posel Iranu w Polsce Fazollah Nabile składa kwiaty
na Grobie Nieznanego Żołnierza, 1948 r.

AIPN

121
120
44

Szleiz
poselstwo Szam ul. Ramyulka 54
wykonany na podstawie relacji dostawcy
na inf. „Żak” z dnia 12.V.59.

← a przed →

Rozkład pomieszczeń w poselstwie Iranu dostarczony przez informatora ps. „Żak”, 1959 r.

ZASÓB ARCHIWALNY

**Zdjęcie wykonane z ukrytego punktu w pokoju hotelowym.
Na fotografii prawdopodobnie ambasador Iranu w Polsce Akbar Darai**

Zdjęcie wykonane z ukrycia podczas obserwacji attaché Sourena Nasrottola, 1960 r.

AIPN

Warszawa, dnia 14 czerwca 1966 r.

KWESTIONARIUSZ OSOBOWY
/dla obywateli polskich/

86

57 - P/002/66

20. GOLAT JANUSZ
kierowca w autobus. Iranu
zam. Zabkowska 27/31 m.10

1	NAZWISKO (dla mężatek panińskie)	GOLAT
2	Imiona	Janusz
3	Imiona rodziców	Jan i Marcjanna
4	Data i miejsce urodzenia	Warszawa 16 grudnia 1936r.
5	Adres zamieszkania	Warszawa-Fraga Zabkowska 27 /31 m. 10
6	Miejsce zameldowania	Warszawa-Fraga, Zabkowska 27/31 m.10
7	Zajmowane stanowisko	kierowcy
8	Data rozpoczęcia pracy	26 Maja 1966r.
9	Poprzednie miejsce pracy	Miejskie Zakłady Komunikacyjne Warszawa Inflancka 3
10	Nr dowodu osobistego i miejsce wystawienia	WCA 765654 KMO Warszawa

198

Zal. - 3 fotografie

[Signature]
30. VI 66

[Signature]
(podpis)

Kwestionariusz polskiego pracownika ambasady Iranu, 1966 r.

AIPN

28

(Pieczęć Misji Dyplomatycznej)
(Sceau de la Mission Diplomatique)

AMBASSADE IMPERIALE DE L'IRAN
VARSOVIE

وزارت امور خارجه
ورشو

Warszawa,
Varsovie, le 30 juin 1966

28. BEHYAM FERESHTEH 2 - c/004/66
żona radcy amb. Iranu

FORMULAIRE **FORMULAIRE**

dla otrzymania legitymacji Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

pour la réception d'une carte d'identité du Ministère des Affaires Etrangères de la République Populaire de Pologne

1	NAZWISKO (dla mężatek również nazwisko panienskie) NOM (pour les femmes mariées - également le nom de jeune fille)	Nevissi, BEHNAM
2	Imiona Prénoms	Fereshteh
3	Miejsce i data urodzenia Lieu et date de naissance	20 mai 1939, Téhéran
4	Obywatelstwo Nationalité	Iranienne
5	Wchodzi w skład Misji: Fait partie de la Mission:	Ambassade Impériale de l'Iran
6	Stanowisko Poste occupé	Epouse de Mr. Cyrus Behnam Conseiller de l'Ambassade
7	Adres w Polsce Adresse en Pologne	Grand Hôtel app. 112.
8	Data ostatniego pobytu w Polsce Date du dernier séjour en Pologne	non
9	Władza wystawiająca paszport Autorité qui a émis le passeport	Miejsce i data wystawienie paszportu Lieu et date de l'émission du passeport
	Ministère des Affaires Etrangères	Téhéran le 19 mars 1966
10	Numer i rodzaj paszportu Numéro et genre du passeport	No. 11648/448 Passeport Diplomatique

Zal. - 3 fotografie, paszport.

Annexes - 3 photographies, passeport.

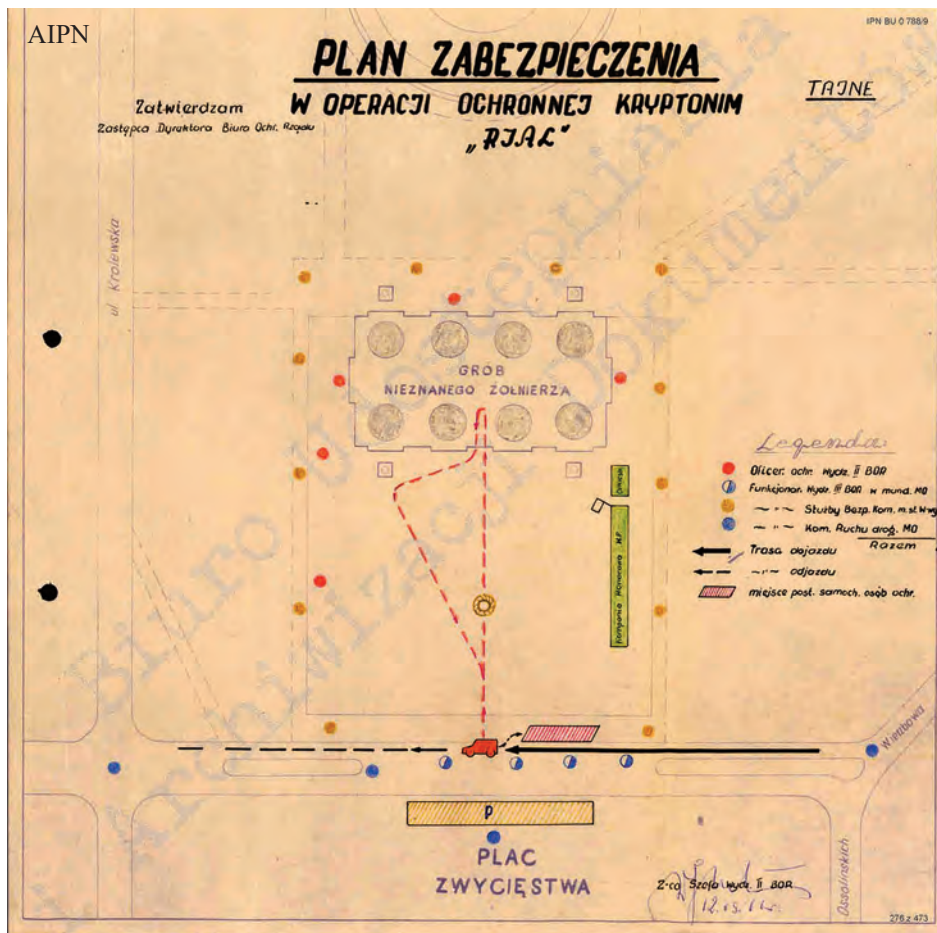
A. Behnam
Podpis - Signature

„Intrografia”, Lipowa 7a, zam. 932

Kwestionariusz żony radcy Ambasady Iranu Fereshteh Behnam

**Adiutant szacha Ali Kachani w towarzystwie polskiego generała,
prawdopodobnie na dziedzińcu Wawelu, 1966 r.**

Plan zabezpieczenia Grobu Nieznanego Żołnierza w czasie pobytu pary cesarskiej w PRL, 1966 r.

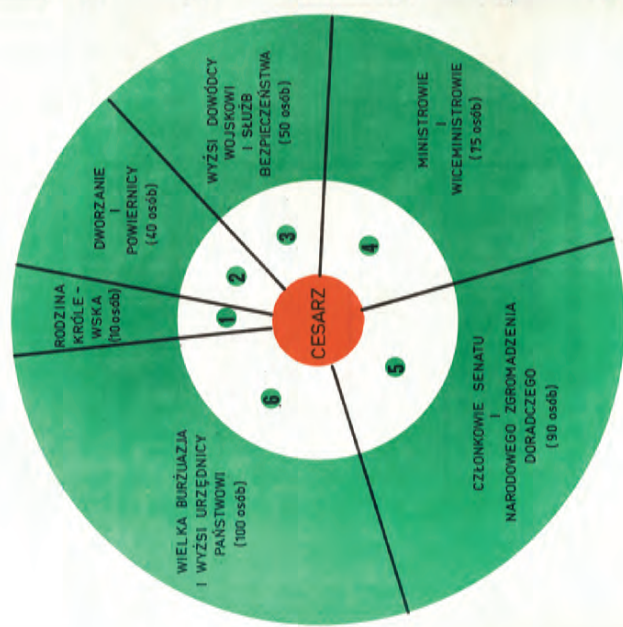

AIPN

Załącznik 1

ELITA WŁADZY W IRANIE

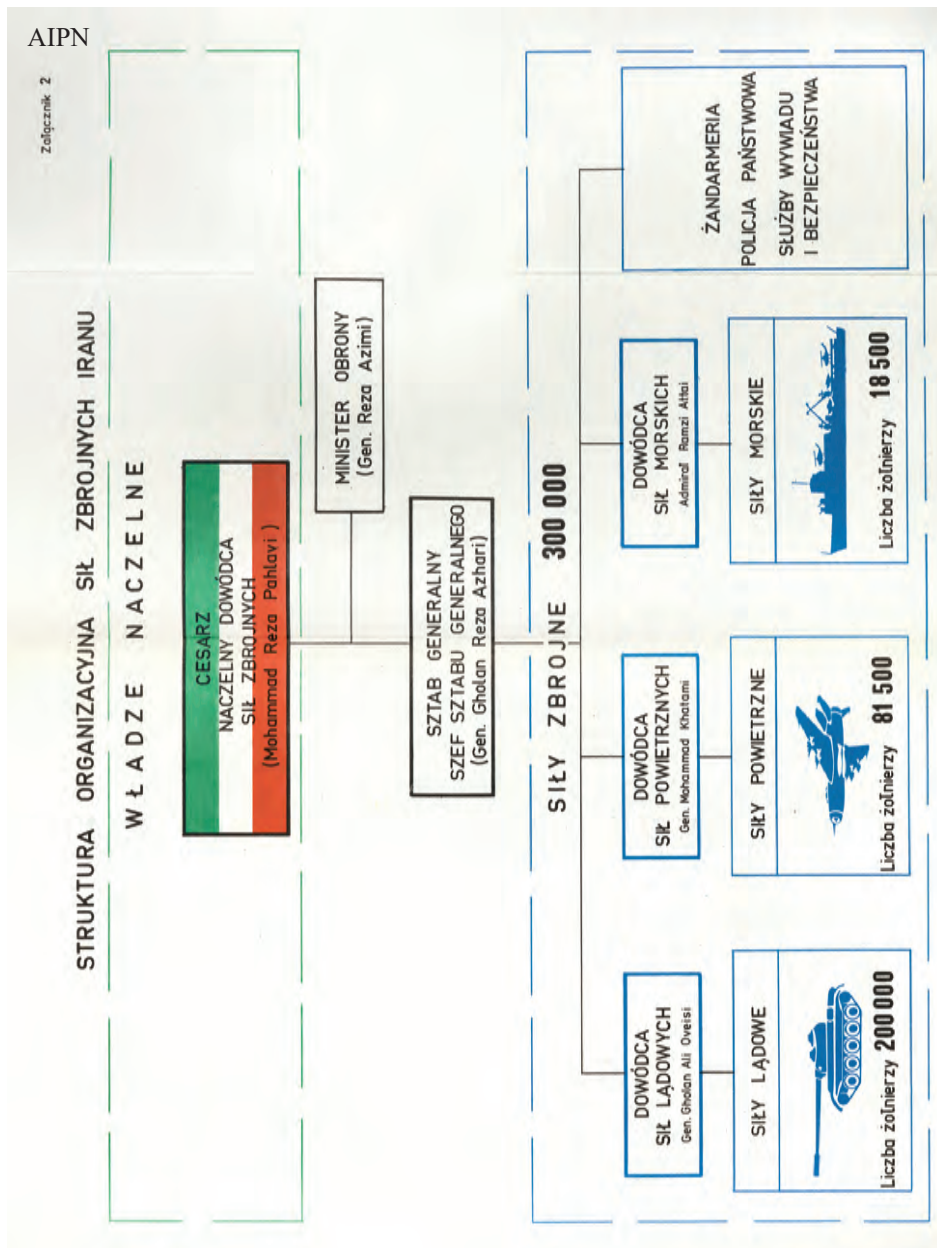
NAJBARDZIEJ WPŁYWOWE OSOBY W IRANIE

- 1 FARAH DIBA PAHLAWI – małżonka cesarza
KSIĘŻNA ASHRAF PAHLAWI – siostra cesarza
- 2 NOSRATOLLAH MOJINIAN – sekretarz osobisty cesarza
AMIR ASADOLLAH ALAM – sekretarz generalny Fundacji Pahlawi
- 3 Gen. HOSSEIN FARDUST – doradca cesarza ds bezpieczeństwa
Gen. MOHAMMAD KHATAMI – dowódca sił powietrznych
- 4 AMIR ABBAS HOWEJDA – premier
HUSZANG ANSARI – minister gospodarki i finansów
ARDESZJI ZAHEDI – wpływowy polityk
- 5 JA'AFAR SZARIF-EMAMI – przewodniczący senatu
- 6 Gen. ABDOL AYADI – doradca wojskowy i finansowy cesarza
MANOUCHER EQHBAL – dyrektor państwowego przedsiębiorstwa naftowego

Załącznik do Informacji Zarządu II Sztabu Generalnego WP na temat polityki militarnej i sił zbrojnych Cesarstwa Iranu ze stycznia 1977 r.

ZASÓB ARCHIWALNY

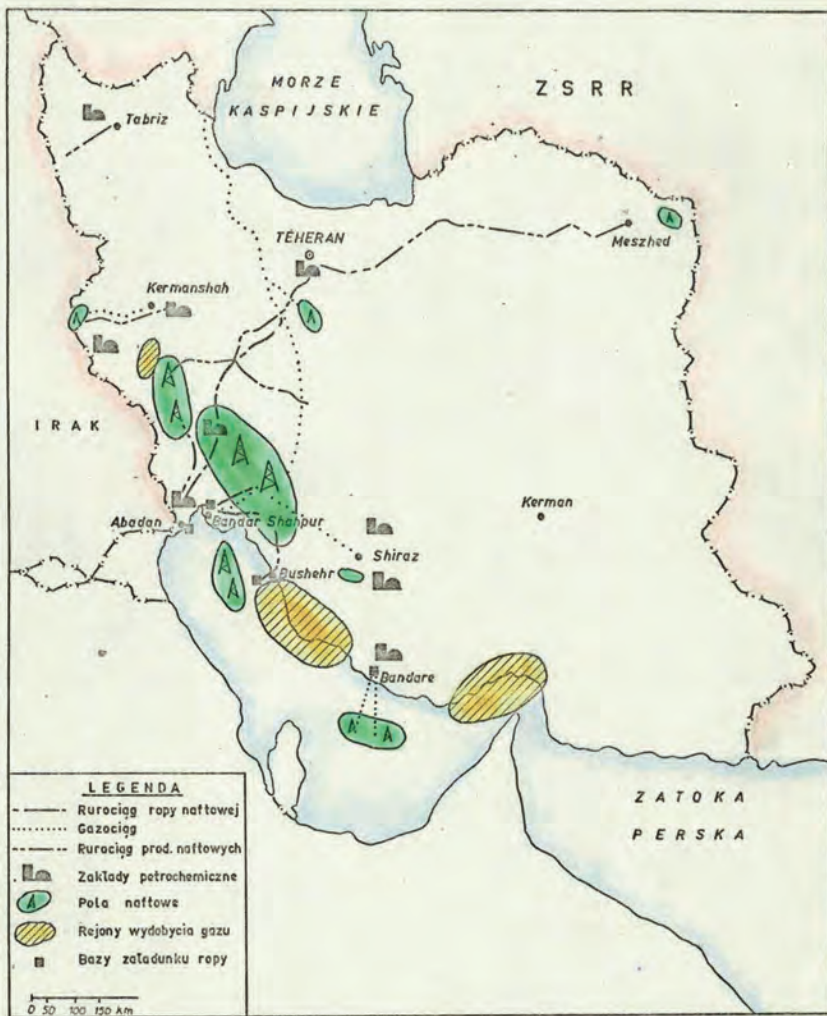

AIPN

Załącznik 2 ¹³⁶

POLA NAFTOWE I ZAKŁADY PETROCHEMICZNE W IRANIE

Rozmieszczenie pól naftowych i zakładów petrochemicznych w Iranie, 1979 r.

ZASÓB ARCHIWALNY

024/PovIII/78 BB-20

AIPN

Po zapoznaniu się - spalić!

dnia 02.01.79 r.

Wpłynęło dnia _____ T A J N E

Odebrano dnia 02.01.79 Egz. nr 2.

DEMIR / współpracownik w Iranie /P I S M O Nr 1/79

1. Potwierdzamy odbiór Waszego pisma nr B/78 z dnia 30.11.78 r wraz z załącznikami.

2. W roku 1978 przesłaliście do Centrali następujące materiały:

- 20 notatek informacyjnych, z których jedna dot. sytuacji wewnętrznej w Iranie oceniono jako wartościowa, a pozostałe jako przydatne;
- 4 wydawnictwa / fotokopie artykułów / ocenionych jako przydatne;
- 1 depezę informacyjną;
- kilkanaście kompletów wycinków prasowych, które zostały ocenione jako przydatne i wykorzystane w naszej pracy.

Spośród powyższych materiałów ponad 40% zostało opracowanych przez Saima.

W roku 1978 ograniczyliście swoją działalność w dziedzinie wyszukiwania źródeł informacji zarówno oficjalnej jak i nieoficjalnej, oraz kandydatów na informatorów.

Biorąc pod uwagę trudne warunki pracy na Waszym terenie, nieustabilizowaną sytuację polityczną oraz stopień realizacji zadań, ogólnie oceniamy pracę wywiadowczą Waszą i Saima w roku 1978 jako zadowalającą.

Uważamy jednak, iż nawet w tamtejszych warunkach, przy większej aktywności i systematyczności, jesteście w stanie w widoczny sposób zwiększyć ilość i jakość przesyłanych materiałów i informacji. Odnosi się to w szczególności do większego wykorzystywania kanału łączności radiowej do przesyłania bieżących informacji dot. ważniejszych wydarzeń wojskowo-politycznych, oraz sytuacji wewnętrznej kraju urzędowania.

3. Realizując zadania w roku 1979 szczególną uwagę należy zwrócić na wykonanie opracowań na tematy podane niżej lub uzyskanie odpowiednich materiałów i przesłanie ich do Centrali w podanych terminach.

Podsumowanie pracy współpracownika Zarządu II Sztabu Generalnego WP ps. „Demir” w 1978 r. i zadania na 1979 r., s. 1, 1979 r.

- Rozwój sytuacji wewnętrznej oraz możliwości zmian ustrojowych a w następstwie kierunków polityki, sojuszków itp. / na bieżąco /.

- Polityka zagraniczna rządu irańskiego, zwłaszcza w odniesieniu do państw Zatoki Perskiej i Oceanu Indyjskiego / maj i wrzesień /

- Stosunki polityczno-wojskowe Iranu ze Stanami Zjednoczonymi i państwami Europy Zachodniej / na bieżąco /.

- Dostawy uzbrojenia i sprzętu wojskowego z państw kapitalistycznych /na bieżąco /.

- Zmiany ilościowe i jakościowe irańskich sił zbrojnych / kwiecień i październik /.

- Organizacja władz naczelnych i obsada personalna wyższych stanowisk wojskowych / dane biograficzne / - / na bieżąco /.

- Budżet wojskowy.

Odpowiednie zadania w zakresie realizacji zadań rocznych postawcie Saimowi.

Z okazji Nowego Roku przesyłamy
Wam i Saimowi pozdrowienia
i życzenia wszelkiej pomyślności
w pracy i życiu osobistym.

C Y R U S

Wydrukowano w 2 egz.

Egz. nr 1 - adresat

Egz. nr 2 - a/a

Wyk. i druk. - AJ Por. mgr inż. Andrzej JACIELVO

Dnia 02.01.79 r.

DEWD 02/78....

J. J.
h. 1. 1979

J. J.
1.01

Podsumowanie pracy współpracownika Zarządu II Sztabu Generalnego WP
ps. „Demir” w 1978 r. i zadania na 1979 r., s. 2, 1979 r.

AIPN

Załącznik

382

SYTUACJA WOJSKOWA NA GRANICY IRACKO-IRAŃSKIEJ

Plan sytuacyjny frontu iracko-irańskiego, 1980 r.

AIPN

Z A T W I E R D Z A M

Warszawa, dnia 3 października 1988 r.

TAJNE SPEC. ZNACZENIA

Egz. pojedynczy

P L A N P R A C Y

P.O. krypt. "PERSEPOLIS" w Teheranie na okres

1988 - 1989

1. Punkt Operacyjny w Teheranie został zlikwidowany 28 lutego 1982 r., po wyjeździe "FARADA". Gen. J. Słowikowski nie prowadził działalności wywiadowczej na terenie Iranu (1983 - 1984).
P.O. zostanie ponownie uruchomiony po moim przyjeździe do Teheranu, tj. 12 października 1988 r.
2. Iran zajmuje ważną strategicznie pozycję w regionie Środkowego Wschodu i Zatoki Perskiej (powierzchnia 1.648 tys. km², ludność - 47 mln). Podstawowym bogactwem kraju jest ropa naftowa (zasoby ok. 6,5 mld ton, produkcja roczna 80 mln ton). Wpływy dewizowe są rzędu 5,5 - 20 mld dolarów. Kraj nie jest zadłużony. W USA posiada zamrożone aktywa na 4 mld dolarów, a w bankach zachodnich depozyty na 5 mld dolarów.
W Iranie powstała nowa sytuacja po zaakceptowaniu przez rząd irański rezolucji nr 598 Rady Bezpieczeństwa ONZ i przerwaniu działań wojennych na froncie z Irakiem w dniu 20 sierpnia 1988 r.

Fragment planu pracy punktu operacyjnego krypt. „Persepolis” w Teheranie na lata 1988–1989

ZASÓB ARCHIWALNY

STRESZCZENIE

Mimo odległości dzielącej oba państwa i różnic ustrojowych czy społecznych Iran cieszył się dużym zainteresowaniem PRL i jej służb. Stosunki dyplomatyczne i kulturalne oraz wymiana handlowa wymagały zaangażowania aparatu bezpieczeństwa w celu ochrony interesów Polski i jej obywateli. Pochodną tego zaangażowania jest wytworzona dokumentacja, przechowywana obecnie w Instytucie Pamięci Narodowej. Zgromadzono w nim materiały zarówno polskiego kontrwywiadu, które powstały w wyniku inwigilacji Ambasady Iranu w Warszawie i jej pracowników, jak i polskiego wywiadu (cywilnego i wojskowego), analizującego wydarzenia na Bliskim Wschodzie. Największa liczba dokumentów Departamentu I MSW i Zarządu II Sztabu Generalnego WP dotyczy sytuacji w Iranie pod koniec lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych: rewolucji islamskiej i przemian politycznych, napięć na linii Waszyngton–Teheran i wojny irańsko-irackiej. Omawiane źródła mogą być przydatne dla badaczy aparatu bezpieczeństwa, a także historyków koncentrujących się na stosunkach polsko-irańskich i historii tego bliskowschodniego kraju.

Słowa kluczowe: Iran, Persja, rewolucja islamska, aparat bezpieczeństwa, Mohammad Reza Pahlavi, Ruhollah Chomeini, Teheran, dyplomacja.

SUMMARY

Despite the distance separating both countries as well as cultural and social differences, Iran was very popular with the People's Republic of Poland and its administration. Diplomatic and cultural relationships as well as commerce required the involvement of the security service in order to protect the interests of Poland and its citizens, documentation of which is now kept by the Institute of National Remembrance. It includes Polish counterintelligence materials, which were produced as a result of the surveillance of the Iranian Embassy in Warsaw and its employees and by the Polish intelligence (civil and military) while analysing events in the Middle East. Most of the documents in the First Department of the Ministry of Internal Affairs and the Management of the Second General Staff of the Army concern the situation in Iran at the end of the 1970s and 80s: the Islamic revolution and political changes, tension between Washington and Tehran as well as the Iran-Iraq war. The discussed sources may be useful for security service researchers as well as for historians focusing on Polish-Iran relations and the history of this Middle Eastern country.

Key words: Iran, Persia, Islam revolution, security service, Mohammad Reza Pahlavi, Ruhollah Chomeini, Tehran, diplomacy.